

Л.М. Булава, С.М. Шевчук, О.М. Мащенко

**ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА В КОНТЕКСТІ
ІСТОРІЇ ПОЛТАВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.Г. КОРОЛЕНКА
(1914 – 2014 роки)**

Полтава – 2014

УДК 378(096) + 74.262.6 (477.53)
ББК 84.584/4 (Укр)6
Г35

ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ ПОЛТАВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В.Г. КОРОЛЕНКА (1914 – 2014 роки) : Монографія. / Міністерство освіти і науки, України, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка. – Полтава, 2014. – 144 с.

В книзі аналізуються основні етапи розвитку географічної освіти за весь період існування навчального закладу. Робота в архівах дозволила авторам виявити також раніше не опубліковані матеріали щодо перших десятиліть існування попередників педагогічного університету.

Монографія підготовлена до 100-річчя Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка.

Для дослідників історії освіти і науки, студентів, краєзнавців.

Рецензенти:

В.Г. СМІРНОВА – кандидат географічних наук, доцент кафедри технологічного обладнання харчових виробництв і торгівлі Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

В.М. ЗАКАЛЮЖНИЙ – кандидат геолого-мінералогічних наук, доцент кафедри біології та охорони здоров'я Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Рекомендовано до друку за рішенням Вченої ради Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (протокол № 10 від 26 квітня 2012 р.)

ЗАГАЛЬНІ РИСИ ІСТОРІЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ В ПОЛТАВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ В.Г.КОРОЛЕНКА І ЙОГО ПОПЕРЕДНИКАХ (1914 – 2014 РОКИ)

У 2014 році виповнюється 100 років з початку діяльності Полтавського учительського інституту (офіційно заснований у липні 1914 року, фактично навчання в ньому розпочалося 25 вересня того ж року). Під цією назвою заклад існував до січня 1920 року. З січня 1920 р. по квітень 1921 р. – Полтавський український педагогічний інститут. Після об'єднання з історико-філологічним факультетом, заснованим полтавським товариством «Просвіта», з квітня 1921 по серпень 1930 року навчальний заклад мав назву «Полтавський інститут народної освіти» (ПНО). ПНО був реформований у Полтавський інститут соціального виховання (серпень 1930 — серпень 1933 рр.), а після цього невдалого експерименту, з 1933 по 1999 рік — Полтавський державний педагогічний інститут (з грудня 1946 р. – імені В.Г. Короленка), в 1999 – 2010 роках – Полтавський державний педагогічний університет, з березня 2010 року – Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка.

Учительський інститут готував учителів широкого профілю для вищих початкових шкіл (неповної середньої освіти), без поділу на спеціальності. Тому географію викладали як загальноосвітню дисципліну (в комплексі з методикою її навчання та проходженням педагогічної практики). Географічна освіта в 1914-1917 рр. поєднувалася з історичною (викладачем цих дисциплін був В.Н.Тарасов), а в 1917-1919 рр. – з природничою (викладач О.Т.Булдовський).

Полтавський український педагогічний інститут (1920-1921 рр.) поділявся на три відділи. Географічні дисципліни викладали для студентів природничого відділу: О.Т.Булдовський (методика навчання географії); К.В.Дубняк (загальне землезнавство); М.М.Самбікін (метеорологія і кліматологія) та інші.

Педінститут у 1920-1921 роках, як і Учительський інститут у 1914-1919 роках, не мали статусу закладів вищої освіти в нинішньому розумінні. Відлік існування вищого навчального закладу слід вести з квітня 1921 року — часу створення Полтавського інституту народної освіти (ПНО). А вказані вище навчальні заклади були його гідними попередниками.

Впродовж 9 років функціонування ПНО неодноразово змінювалася його структура й місце географічних дисциплін у підготовці вчителів.

У 1921/1922 н.р. було два факультети, один із яких - *природничо-математичний* (з математичним і природничим відділами). Природничий відділ готував учителів природознавства та географії.

На початку 1922/1923 н.р. відбулася внутрішня реорганізація ПНО. На першому курсі тепер єдиного *факультету соціального виховання* студенти не розподілялися за напрямками підготовки і вивчали спільні дисципліни. А з другого курсу починалася фахова (спеціальна) підготовка за трьома секціями (циклами): математичною, природничою, гуманітарною. Організація викладання географічних дисциплін в ПНО була в компетенції природничо-математичної предметної комісії. Випускники природничої секції до 1925 р. отримували диплом з кваліфікацією: «викладавець природознавства та географії».

Серед лекторів на початку 1920-х років в інституті працювали професори К.В. Дубняк – відомий український географ, теоретик української економічної географії та географічного краєзнавства; Ф.Т. Матвієнко-Гарнага – один із лідерів районної школи в українській економічній географії першої половини ХХ століття, основоположник краєзнавчого та районного напрямків у науці; М.М.Самбікін – фундатор української агрометеорологічної науки.

Професійних географів на той же час взагалі було ще мало. Тому окремі фізико-географічні дисципліни викладали й представники інших природничих наук: ботаніки В.Ф. Ніколаєв і М.Ф.Ніколаєв, зоологи О.Т.Булдовський і М.І.Гавриленко, яким належала провідна роль у розробці змісту й методики природничо-географічної освіти в Полтавському інституті народної освіти. Економічну географію також декілька років викладали вчені-історики, які, зокрема, займалися економічною історією (І.Ф. Рибаків, В.О. Пархоменко). ПНО займалось підготовкою вчителів досить широкого профілю, й географічні дисципліни входили до планів підготовки як природознавців, так і гуманітаріїв.

Починаючи з середини 1920-х рр. природничо-наукова підготовка студентів ПНО мала яскраво виражений краєзнавчий і сільськогосподарський зміст. У 1926/1927 і 1927/1928 н.р. діяв один *факультет соціального виховання* зі спеціалізацією на III-му курсі за трьома напрямками, у т.ч. агробіологічним (природознавство з елементами географії). Випускники отримували кваліфікацію: «вчитель природничих дисциплін», та мали право працювати учителями трудових шкіл старшого концентру (5-7 класи). Головування в природознавчій циклової комісії було доручено професорові О.Т.Булдовському (впродовж 1927/1928 і 1928/1929 навчальних років).

Серед викладачів природничо-географічних дисциплін продовжували працювати професори О.Т. Булдовський (методика природознавства), М.М.Самбікін (енциклопедія виробництва з краєзнавчим ухилом; метеорологія; геологія); з 1925 р. починають працювати М.Ф. Ніколаєв (ботаніка, фізична географія) і О.М.Колонтай, який до 1931р. викладав економічну географію; у 1928-1930 рр. геологію та методику неживої природи викладав І.С.Педан.

З 1928/1929 н.р. в ПНО відбулася чергова внутрішня реорганізація. Дисципліни географічного змісту викладалися для студентів двох відділів факультету *старшого концентру*: агробіологічного (голова циклової комісії проф. М.М.Самбікін, його заступник – І.С.Педан), і соціально-економічного (економічна географія). Проте перелік дисциплін змінився, в зв'язку із загальною орієнтацією навчального процесу на ознайомлення студентів з основами виробництва (при цьому зростала роль навчальних екскурсій на виробництво і практик). З 1929 р. географію викладали на робітфаци.

У зв'язку з першою хвилею репресій на рубежі 1920-1930-х років, залишили ПНО майже всі кваліфіковані природознавці, які викладали й дисципліни географічного змісту: М.І. Гавриленко (жовтень 1929 р.), улітку 1930 р. – М.Ф.Ніколаєв, О.Т.Булдовський, І.С.Педан.

У серпні 1930 р. ПНО було реорганізовано в Полтавський інститут соціального виховання (ПІСВ). Це був невдалий експеримент, за рахунок збільшення прийому на навчання – два рази на рік, прискорених темпів підготовки вчителів, зниження вимог до обсягу і якості теоретичної підготовки.

Природничо-географічна освіта в ПСВ була зосереджена на кафедрі землезнавства і сільського господарства (пізніше перейменовувалася: агрономічних наук; реконструкції сільського господарства), якою керував професор Ф.Г.Білецький. Вона здійснювалася, переважно, в аспектах, що стосувалися аграрного сектора господарства. В ті роки перелік і обсяг навчальних дисциплін змінювалися щорічно. Курс геології викладав О.О.Іллічевський; ґрунтознавства з хліборобством Ф.Г.Білецький; фізичну географію з краєзнавством - проф. М.М. Самбікін.

До суспільно-географічної освіти, до певної міри, можна віднести курси основ виробництва (їх на кафедрі хімії викладав доц. О.М.Колонтай), і курс економічної географії (з 1931 р. – Л.П. Ткаченко, кафедра економіки).

У вересні 1933 року ПСВ з трирічним терміном навчання був реорганізований у педагогічний інститут з чотирирічним терміном навчання. Замість агробіологічного відділу створені три окремі природознавчі відділи підготовки учителів, у тому числі – географічний (у межах факультету біологічного, хімічного й географічного відділів, який працював під такою назвою й складом відділів тільки в 1933/1934 навчальному році). В інших педагогічних інститутах аналогічні факультети називались природничо-географічними. 1 вересня 1933 року на посаду керівника кафедри біології призначено агрометеоролога і географа професора М.М. Самбікіна. Повернувся на посаду доцента за сумісництвом М.І. Гавриленко; на посаду нештатного викладача геодезії та топографії призначено М.О. Соколова. Причини припинення підготовки вчителів географії в 1934 р. нам достеменно не відомі.

В 1934/1935 навчальному році на кафедрі історії перейшов Л.П.Ткаченко, який викладав для студентів-істориків і економістів курси «Економічна географія» і «Історична географія». Але й історичний факультет був невдовзі закритий. Л.П.Ткаченко – єдиний на той час географ в ПДП, – перейшов на природничий факультет (який у 1934-1936 р. називали біохімічним). Він викладав геологію та фізичну географію в педагогічному й учительському інститутах, двічі призначався деканом природничого факультету (вдруге у 1939-1941 рр.). Час від часу для роботи за сумісництвом запрошувалися також викладачі метеорології. Таким чином, фізико-географічні дисципліни були складовою частиною підготовки вчителів природознавства.

Після війни, з 1943 року й донині, елементи географічної освіти певною мірою, формуються на природничому факультеті (геологія з основами палеонтології, зоогеографія, географія рослин, біогеографія). Ці дисципліни викладають біологи – працівники кафедр цього факультету.

З 1970-х років курс загального землезнавства і краєзнавства на психолого-педагогічному факультеті теж ведуть викладачі цього факультету.

Короткий період тривала діяльність природничо-географічного відділу Полтавського учительського інституту (1946 – 1951 рр.), який підготував на стаціонарній й заочній формі біля півтори сотні учителів природничих дисциплін і географії для 5-7 класів середньої школи. Викладачами географічних дисциплін для студентів цього відділу працювали Л.І. Прохорова і Н.І. Нікітенко (в складі кафедри загальної історії та географії). Після закриття природничо-географічного факультету учительського інституту майже на 40 років припинилася підготовка вчителів географії у нашому виші.

У 1989/1990 навчальному році на історичному факультеті розпочалася підготовка вчителів за поєднанням спеціальностей «історія та географія» (стаціонарна форма навчання). У 1993 – 2014 роках здійснено 17 випусків спеціалістів із кваліфікацією «учитель історії та географії» (усього 613 осіб):

1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2012	2013
67	27	54	61	59	58	58	48	52	20	29	11	21	21	9	9

У 1999 році ліцензована спеціальність «Географія», як перша. В 2004 – 2014 роках здійснено 9 випусків спеціалістів із кваліфікацією «Географ. Учитель географії, історії та основ економіки. Організатор краєзнавчо-туристичної роботи» та 2 випуски із кваліфікацією «Географ. Учитель географії та основ економіки. Організатор краєзнавчо-туристичної роботи». Всього було випущено 250 спеціалістів, що навчалися на стаціонарній формі навчання:

2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
18	29	22	29	26	29	24	19	22	18	14

В ці ж роки і з абсолютно такою ж кваліфікацією випущений 251 спеціаліст – зі студентів, які навчалися на заочній формі:

2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
26	23	19	18	20	20	25	33	25	20	22

У 2007 році була ліцензована, а в наступному – акредитована підготовка магістрів з напрямку 0101 «Педагогічна освіта», спеціальності 8.010103 “Педагогіка і методика середньої освіти. Географія” (з 2011 року - галузь знань: 0401 Природничі науки. Спеціальність: 8.040104 Географія). Підготовка магістрів тривала до 2013 року включно. За 6 років функціонування магістратури на кафедрі було підготовлено 55 магістрів (кваліфікація фахівця: Географ. Викладач географії), від 7 до 10 осіб щорічно.

Таким чином, за 25 років після відновлення спеціальності «Географія» в ПНПУ імені В.Г. Короленка підготовлено понад 1 170 учителів географії.

Ця праця була виконана в ході підготовки до святкування 100-річного ювілею педагогічного університету. Приступаючи до неї в жовтні 2013 року я, як завідувач кафедри, і С.М. Шевчук, як фахівець з історії географії, тільки в загальних рисах мали уявлення про історію географічної освіти в нашому навчальному закладі. Як виявилось в ході роботи в архівах, і деякі періоди історії університету потребували досить суттєвого уточнення. Тому в першому розділі цієї роботи історії функціонування університету в довоєнний час приділяється іноді більше уваги, ніж власне історії географічної освіти в ньому.

До роботи над другим розділом (характеристикою життєвого шляху, професійної діяльності й наукового доробку викладачів географічних дисциплін з часу створення нашого навчального закладу) було долучене широке коло виконавців – викладачів, науковців, студентів. Це — чудовий привід для того, щоб віддати належне всім, хто займався географічною освітою і наукою. Ми намагалися відобразити їх діяльність на фоні подій відповідної епохи.

Третій розділ – відомості про групи студентів за останні 25 років, а також мемуарна частина (спогади викладачів і студентів – про шлях у географію).

ОСВІТНІ ЗАКЛАДИ ПОЛТАВЩИНИ І ПОЛТАВИ ПЕРЕД 1917 РОКОМ

Для того, щоб краще зрозуміти місце і роль Полтавського учительського інституту в освітній системі краю, прокоментуємо схему, на якій відображені основні типи навчальних закладів в кінці існування Російської імперії (рис. 1), та таблицю, в якій схарактеризована система закладів освіти Полтавщини (табл. 1).

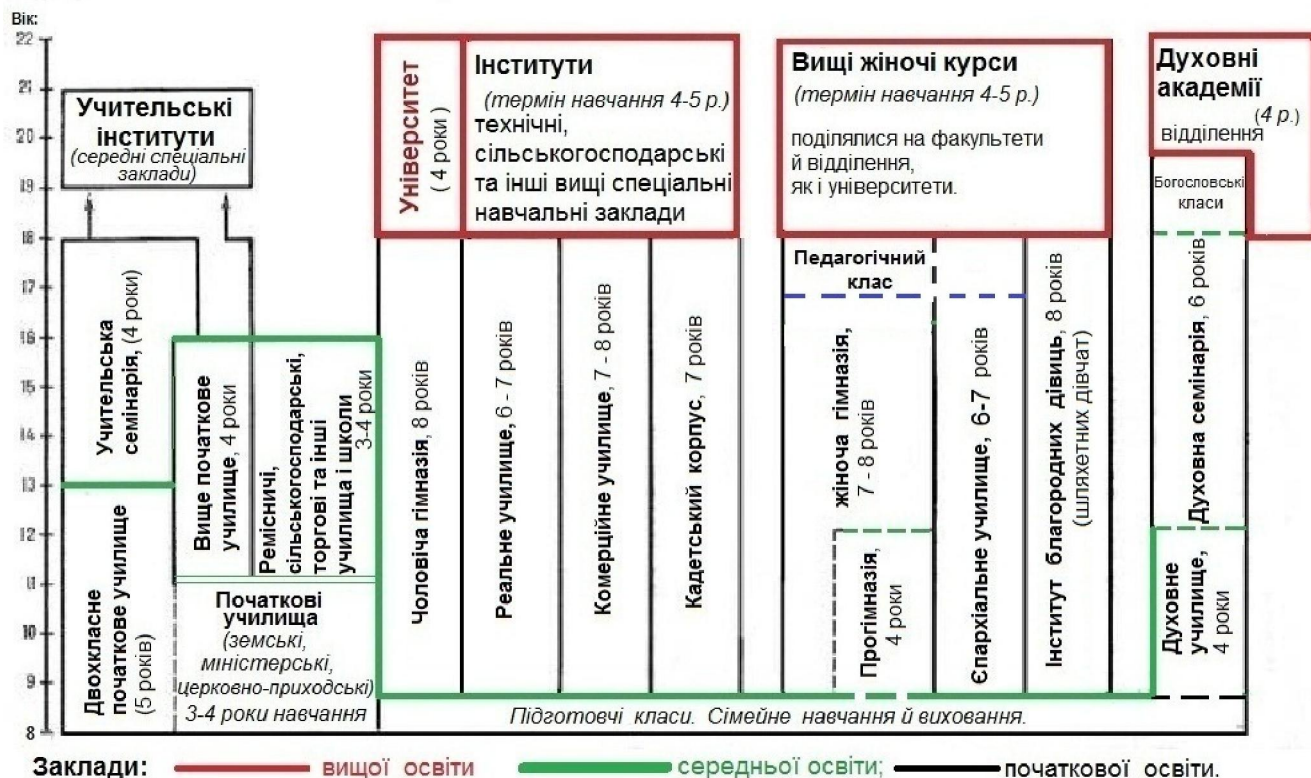

Рис. 1. Основні типи навчальних закладів Російської імперії на початку ХХ століття

Загальний рівень освіти населення. На 1914 рік у Полтавській губернії у школах усіх типів налічувалося 164 836 учнів. За межами школи залишалося 130 000 дітей шкільного віку (100 000 дівчаток і 30 000 хлопчиків). Тобто освітою було охоплено біля 56% дітей. Дівчатка у церковнопарафіяльних школах склали 45 %, а в земських – 22 %, тобто у 2 рази менше. Через відсутність приміщень у губернії було зареєстровано 20 173 відмов у прийомі на навчання, тобто 1/5 від загальної кількості учнів у школі. [7, с.61].

Вищих навчальних закладів до революції 1917 р. в Полтавській губернії не було. Випускники університетів (здебільшого, Харківського, Київського, Казанського), рідше – духовних академії і вищих жіночих курсів викладали у середніх навчальних закладах (гімназіях, кадетському корпусі, реальних училищах).

В Російській імперії існувало правило: закінчив навчальний заклад початкової освіти – отримав педагогічну підготовку на його базі, - можеш повертатися до цього закладу вже в ролі вчителя. Так, випускники шкіл грамотності отримували право викладати в них після закінчення другокласної вчительської школи; церковнопарафіяльних шкіл – після церковно-учительських шкіл; випускники нижчих початкових народних училищ (земських, міністерських) могли стати їх вчителями після закінчення вчительської семінарії, а випускники вищих початкових училищ і привітряних до них – після вчительського інституту.

При цьому зміст спеціальної підготовки в педагогічних закладах, в основному, відповідав програмі тих закладів, куди направлялися випускники. Додавалися дисципліни педагогічної й методичної підготовки та різні практики.

Таблиця 1. Типи закладів освіти на Полтавщині початку ХХ століття (перед 1917 р.)

Тип закладу	Базова підготовка	Років навчання	Кваліфікація випускників, базова для...
Середні загальноосвітні	Підготовчі класи, домашня освіта	6-8	Середня загальна освіта:
Чоловіча гімназія		8	Базова для вступу до університетів
Кадетський корпус		7	Офіцерський чин. Базова для вищої освіти
Реальне училище		7	Базова для вступу до інститутів
Жіноча гімназія		7-8	Базова для вступу на вищі жіночі курси + вчителька для домашньої освіти, та різних типів початкових шкіл
Інститут шляхетних дівчат (пансіон)	8		
Жіноче єпархіальне училище	Включали 3 підготовчі класи	6-7	
Середні спеціальні	Незакінчена середня	7-10	Середня спеціальна освіта:
Духовна семінарія	Духовне училище + 6 р.		Церковнослужитель і (чи) священнослужитель. Базова для духовних академій і деяких університетів
Комерційне училище	1-й клас реального уч-ща + 6-7р.		Торгівля, фінанси + базова для вступу до інститутів
Середні технічні й промислові училища	5 класів реального училища + 4р.		Технік із певної спеціальності
Середні сільськогосподарські училища	2 класи реального училища + 6р.		Молодший агроном
Фельдшерська школа	Вступні випробування + 4р.		Фельдшер
Учительський інститут	Вище початкове уч-ще + 3 р.		Учитель вищого початкового училища
Учительська семінарія	Двокласне училище + 3-4 р.		Учитель нижчих початкових училищ
Неповні середні загальноосвітні заклади			Неповна середня освіта:
Вищі початкові училища (жіноче, чоловіче)	Нижчі початкові училища +4р (разом 7-8 років).		Вступали в середні спеціальні навчальні заклади, в т.ч. учительські семінарії, після стажу – в інститути
Неповні середні спеціальні навчальні заклади			Неповна середня спеціальна освіта:
Нижчі технічні училища	Нижчі початкові училища +3-4р.		Майстри – керівники робітників
Нижчі сільськогосподарські училища		Садівники, інструктори з садівництва	
Церковно-учительські школи	Двокласна вчительська школа +3р.		Учителі церковнопарафіяльних шкіл
Початкові спеціальні навчальні заклади			Початкова спеціальна освіта
Духовне училище	—	4	духовна освіта, базова для духовної семінарії
Двогласна (двокласна) вчительська школа	Початкова освіта +3 р.		Учителі для шкіл грамоти. Кращі учні мали право вступу до вчительських семінарій
Ремісничі училища, школи	Початкова освіта +1-3 р.		Ремісники, фабричні й заводські робітники
Сільськогосподарські, садівничі школи	Початкова освіта +1-3 р		Сільськогосподарські робітники
Початкові народні училища:		Починаючи з 8 років	Початкова загальна освіта
Двокласні початкові училища	2-6		
Міські однокласні початкові училища	5-6		
Міністерські початкові училища	3-4		
- двокласні	5		
- однокласні	3		
Однокласні народні училища (земські школи в сільській місцевості)	4		
Церковні початкові школи:	2-6		
- церковнопарафіяльні двокласні	5-6		
- церковнопарафіяльні однокласні	3-4		
- школи грамоти	2		

Можливі й дещо інші підходи до типології навчальних закладів, що існували на Полтавщині. **Загальноосвітні:** **1. Середні:** а) «класичні», гуманітарні (чоловічі й жіночі гімназії); б) гуманітарні, з ухилом на естетичне виховання й «сімейні цінності» (інститут шляхетних панянок, жіноче єпархіальне училище); в) фактично «військові гімназії» (кадетський корпус); г) ті, що поєднували загальноосвітню підготовку з орієнтацією на працю в різних галузях господарства (реальні й комерційні училища). Повними середніми беззаперечно вважались заклади з 8-річною освітою. **2. Проміжні між середньою й початковою освітою** (вищі початкові училища). **3. Початкові школи** (переважно однокласні, рідше – двокласні, що різнилися джерелами фінансування: міністерські, міські, сільські, народні, земські, церковні, залізничні, приватні). **Спеціальні** (професійні): **1. Середні** (комерційні, технічні, промислові, сільськогосподарські, духовні, учительські, фельдшерські тощо). **2. Проміжні між середніми й початковими** (технічні, сільськогосподарські, землемірні, церковно-учительські). **3. Початкові** (духовні, вчительські, сільськогосподарські, ремісничі тощо).

ЗАГАЛЬНООСВІТНІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ ПОЛТАВЩИНИ

Короткий огляд середніх загальноосвітніх навчальних закладів

Успішне закінчення цих закладів давало право на вступ до вищих навчальних закладів певного типу (доступ жінок до вищої освіти був дещо обмежений).

Гімназія – середній навчальний заклад, в якому давалась «класична» освіта (яка включала, передусім, гуманітарні навчальні дисципліни, і обов'язково – латинську, іноді – давньогрецьку мови, а також «нові» мови) – французьку й німецьку). У 1914-1917 роках діяв новий навчальний план, за яким зменшувалась кількість годин на давні мови, й збільшувалась – на «реальні» предмети. До обов'язкових предметів належали Закон Божий, російська мова й література, математика, історія, географія, танці, малювання, співи, рукоділля; в останній період існування – фізика й природознавство. В кінці існування імперії зникли формальні

заборони для навчання в гімназіях вихідців із «нижчих соціальних верств».

Чоловічі й жіночі гімназії мали *підготовчі класи* (аналог початкової освіти, в яких практикували учениці 8-х класів гімназій). Особливим типом навчальних закладів були *прогімназії* (навчання тривало 4 роки). За навчальними планами і програмами прогімназії відповідали чотирьом молодшим класам гімназії. Випускники прогімназії без вступних екзаменів могли продовжувати навчання в наступних класах гімназії. Найчастіше створювалися в містах, де не було гімназій. *Чоловічі прогімназії* мали право проводити екзамени на звання приходського вчителя.

Класичні чоловічі гімназії відрізнялися від жіночих тривалішим на рік основним терміном навчання (що давало право на вступ до університетів), наявністю уроків гімнастики й військової підготовки.

Обов'язкові навчальні предмети й тижневе навантаження в чоловічих гімназіях:

Навчальні предмети	Класи, годин на тиждень									Усього годин
	Підготовчий	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
Закон Божий	4	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Російська мова з церковнослов'янською і логіка	6	5	4	4	3	3	3	3	4	29
Латинська мова	—	6	6	5	5	5	5	5	5	42
Грецька мова	—	—	—	4	5	6	6	6	6	33
Математика	6	4	4	3	4	4	4	3	3	29
Фізика	—	—	—	—	—	—	2	3	2	7
Історія загальна й вітчизняна	—	—	—	2	2	3	2	2	2	13
Географія загальна й вітчизняна	—	2	2	2	2	—	—	—	—	8
Французька мова	—	—	3	2	3	3	2	3	3	19
Німецька мова	—	—	3	3	3	3	3	2	2	19
Чистописання, малювання й креслення	6	4	4	2	—	—	—	—	—	10

В останні роки зменшилися години на давні мови, з'явилося природознавство тощо.

У Полтавській губернії в 1916 році було 12 чоловічих класичних гімназій, із них – дві у Полтаві, по одній – у Гадячі, Кобеляках, Лубнах, Золотоноші, Зінькові, Констянтинограді, Миргороді, Переяславі, Пирятині й Прилуках.

У нинішній будівлі старого корпусу Педуніверситету (тоді – *провулку Кірочному*, 2) розташовувалась Друга чоловіча гімназія, або «дворянська» (називалась так тому, що відкрита в 1907 р. замість Дворянського пансіону-приюту). Перша чоловіча гімназія імператора Олександра I (з 1808 р.) – нині будинок школи №3 (*вул. Куйбишева*, 4).

В *жіночих гімназіях* обсяг і глибина підготовки були меншими, ніж у чоловічих, що формально й створювало перепони для вступу жінок до університетів.

Жіночі прогімназії ще мали назву «вище початкове 4-класне жіноче училище».

Жіночі (семикласні) гімназії мали додатковий (8-й) педагогічний клас, після закінчення якого випускниці отримували право на викладання в початкових училищах. У Полтавській губернії в 1916 році було 23 жіночі класичні гімназії, із них – 6 у Полтаві, а решта – в усіх інших 14 повітових центрах (у Кременчуці – 3, Прилуках – 2).

Із шести полтавських гімназій п'ять були приватними, відкритими на початку ХХ століття: В.П.Ахшарумової-Бельської (зараз - міський ліцей №1 по вул. Шевченка, 14), М.П. Павелко (майдан Незалежності, 3), Н.О. Старицької (на її місці – школа №6 і новий корпус Педуніверситету), О.П. Вахніної (на її місці – видавництво «Полтава» по вул. Шевченка 38/40),

В.А. Морозовської (будинок №34 по вулиці Рози Люксембург).

Найдавнішою в Полтаві, створеною ще в середині ХІХ ст., була Маріїнська гімназія (відомства імператриці Марії). У 1943 р. будівля згоріла, і на її місці зараз – «Мала Академія мистецтв» імені Раїси Кириченко (вул. Жовтнева, 35).

Полтавський інститут шляхетних дівчат — закритий (із цілорічним пансіоном – проживанням, харчуванням і вихованням) навчальний заклад, який діяв у Полтаві в 1818—1917 роках. Перший серед губернських міст і шостий у російської імперії взагалі, інститут шляхетних дівчат був єдиним у Полтавській губернії середнім навчальним закладом для дочок збіднілих дворян (пізніше за плату стали приймати дочок духовенства і купців). Він давав не тільки освіту, але й посилене естетичне і етичне виховання, та право на посаду домашніх виховательок дітей із дворянських родин і духовенства. Зміст навчання й права випускниць у цьому закладі були майже такими ж, як і в жіночих гімназіях. Нині в будівлі цього інституту розташований головний корпус Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка.

Вступ до університету без вступних екзаменів був відкритий для юнаків - випускників класичних гімназій. Але університет на початку ХХ століття вже не був занадто престижним закладом, хоч і давав непогану гуманітарну, природничо-математичну, медичну або юридичну підготовку. Розвиток продуктивних сил зумовив відкриття вищих спеціальних навчальних закладів, які готували фахівців для різних галузей

господарства (інститутів: політехнічних, сільськогосподарських, гірничих, транспорту тощо). Середню освіту для вступу до таких закладів давали **реальні й комерційні училища**. Випускники цих закладів мали можливість працевлаштуватися й без вищої освіти, або вступити на фізико-математичні й медичні факультети університетів; інститути.

Реальні училища у свідомості громадськості вважалися «другосортними» і через менший термін навчання хлопчиків, і через походження учнів із «нижчих соціальних класів», які не могли запам'ятати «премудрості» латині й давньогрецької мови. Але в них більше уваги приділялося фізико-математичній і природничій підготовці (хімії, космографії, географії, природознавству тощо), сучасним іноземним мовам. У 1916 р. в Полтавській губернії налічувалося 5 реальних училищ: Полтавське, Кременчуцьке, Хорольське, Роменське, Лохвицьке.

Полтавське Олександрівське реальне училище було відкрито ще в 1876 р., а пізніше займало будівлю за адресою вул. Пушкіна, 83"а" (сучасний політехнічний коледж).

Випускником училища був викладач педінституту природознавець М.І.Гавриленко.

Комерційні училища – середні загальноосвітні заклади, в які приймали хлопчиків і дівчаток 10-12 років з початковою освітою, яка відповідала 1-му класу реального училища. Учні отримували знання

не тільки із загальноосвітніх дисциплін, але й спеціальну освіту: вивчали комерційну арифметику і географію, бухгалтерію, діловодство, торгове й промислове законодавство, товарознавство, політеко-

номію тощо. Ці училища готували службовців для банків, торговельних фірм, а також комерсантів для здійснення самостійних торгових операцій. Були підвідомчі міністерству фінансів.

У 1916 р. в Полтавській губернії було 6 комерційних училищ: Переяславське, Прилуцьке, Роменське, Кременчуцьке,

Петровський Полтавський кадетський корпус (1840-1919 рр.) був найстарішим і найпрестижнішим навчальним закладом цього типу на теренах України. Це середній військово-навчальний заклад закритого типу. Готував безпосередньо офіцерів, які розподілялися по військових частинах.

Сюди приймали хлопчиків віком від 10 років, виключно дітей офіцерів і потомствених дворян.

Кобеляцьке, Полтавське О.О. Байера (1900-1917). Ініціатором відкриття й директором 7-мікласного комерційного училища в Полтаві був громадський діяч Олександр Оттович Байер.

У цій будівлі зараз знаходиться полтавська школа № 4 (вул. Шевченка, 19).

Викладали загальноосвітні предмети (серед них – арифметику, російську мову і словесність, французьку і німецьку мови, хімію, географію, історію, аналітику, малюнок, космографію, ручну працю, законознавство, проєкційне креслення тощо); навчали спеціальним позакласним дисциплінам: стройовій підготовці, фізкультурі, фехтуванню, плаванню, музиці, співам і танцям тощо.

Деяка частина випускників вступала до вищих цивільних навчальних закладів.

В Російській імперії практикувалося, здебільшого, роздільне навчання чоловіків і жінок. Жіноча середня освіта включала три типи закладів (див. рис. 1).

Якщо для навчання юнаків у Полтавській єпархії існувало 4 духовних училища, то **жіноче єпархіальне училище**, як середній навчальний заклад, тривалий час було одне, – у Полтаві.

Великобудищанське жіноче єпархіальне училище можна вважати початковою ланкою Полтавського, оскільки в цьому учениці закінчували тільки перші 3 класи.

У 1908-1918 рр. діяло Лубенське жіноче єпархіальне училище.

Єпархіальні училища з 1868 р. відкривались, головним чином, для безкоштовної освіти дочок православного духовенства. Але за певну плату в них

навчалися й представниці інших верств населення.

Навчальний курс (6 класів, а на початку ХХ століття – додатковий 7-й клас, для підготовки вчительок парафіяльних шкіл) наближувався до курсу жіночої гімназії. Але чи не найголовніше завдання цього училища – підготовка освічених дружин священнослужителів. Викладалися: Закон Божий, російська мова, математика, географія, загальна та російська історія, педагогіка, чистописання, церковні співи, рукоділля і домашнє господарство, музика (навчали грі на роялі та скрипці).

Вищі початкові училища — заклади, що давали неповну середню освіту

Вищі початкові училища – навчальні заклади, що займали проміжне положення між середніми й початковими (орієнтовно, відповідають статусу неповної середньої школи – як 9 класів сучасних шкіл). Були створені 1912 р. (перетворені із трьохкласних мі-

ських училищ, які існували з 1870-х років, а з початку ХІХ століття називалися повітовими училищами). На їхній характеристиці зупинимося детальніше, оскільки передбачалося, що для викладання саме в цьому типі закладів

велася підготовка в учительських інститутах, у т.ч. і в Полтавському.

Ці училища мали 4-річний курс навчання (4 однорічні класи). У них приймали дітей, що закінчили початкову школу, у віці 11—13 років.

Були чоловічими, жіночими й зрідка – мішаними. Навчання було переважно платне і проводилося російською мовою. Учні, які пройшли курс 1-го і 2-го класів Вищого початкового училища, мали право вступити відповідно до 2-го і 3-го класів середніх шкіл (гімназії, реального або комерційного училища). Для вступу до 3-го класу необхідно було здати додатковий екзамен з древніх або іноземних мов.

При Вищих початкових школах іноді відкривалися додаткові професійні класи різного профілю або курси з терміном навчання 1-2 роки (у т.ч. педагогічні). Випускники вищих початкових училищ зазвичай вступали в учительські семінарії або середні спеціальні заклади (технічні, сільськогосподарські, торгівельні училища тощо).

Інколи набували стаж, викладаючи в початкових школах, і після цього мали право вступати до учительських інститутів.

У вищих початкових училищах викладалися: Закон Божий, російська мова і словесність, арифметика і початки алгебри, геометрія, географія, історія Росії з відомостями із загальної історії, природознавство і фізика, малювання і креслення, гімнастика (у жіночих, крім того, — рукоділля). Іноді викладалися додаткові навчальні дисципліни. Цей же набір дисциплін (+ психолого-педагогічна й методична підготовка) включала й програма учительського інституту.

У 1916 році в Російській імперії налічувалося 1573 таких училища, в

Україні – понад 300. Станом на початок 1917 р. на Полтавщині діяло 36 вищих початкових училищ, більшість яких була відкрита у 1913 р. (в Гадячі – нині *ЗОШ №2*, Гельмязеві, Глинську, Зінькові, Золотоноші, Іваниці, Комишні, Карпилівці, Кобеляках, Костянтинограді, Кременчуці, Лохвиці, Лубнах, Миргороді, Нових Санжарах, Опішні, Оржиці, Переяславі, Пирятині, Пирогох, Полтаві, Прилуках, Рашівці, Ромнах, Решетилівці, Хоролі, Царичанці та інших населених пунктах). З них було 20 чоловічих, 15 мішаних й 1 – для дівчат.

Вище початкове училище у Полтаві розташовувалося в будівлі сучасної загальноосвітньої школи № 7 (вул. Балакіна, 2; до революції – вул. Фабрикантська).

У вищих початкових училищах Полтавської губернії навчалось 4613 хлопчиків і 728 дівчаток. За соціальним станом учні розподілялися: із селян - 1512, козаків - 2457, міщан і цехових - 1067, почесних громадян і купців - 65, духовенства - 38, особистих дворян і чиновників - 73, родових дворян - 98.

При Вищих початкових училищах губернії діяли бібліотеки, фізичні кабінети та кабінети природничих наук. Відкривалися ремісничі відділення та педагогічні курси. Навчання платне: від 6 до 12 крб. на рік. Утримувалися за рахунок держави, міських коштів та платні за навчання. Училища здебільшого знаходилися у власних приміщеннях. У кожному училищі навчалось від 100 до 200 учнів. Учителями працювали випускники учительських і комерційних інститутів, педагогічних та вищих жіночих курсів, інститутів шляхетних дівчат. Гімнастику викладали унтер-офіцери. [9, с. 129-130]

Короткий огляд початкових загальноосвітніх навчальних закладів

У 1908 році в царській Росії був взятий курс на обов'язкову початкову освіту дітей. Причому, на території лівобережної України перед 1917 роком ця мета по відношенню до хлопчиків була досягнута \approx на 80%, а для дівчаток – менше ніж на 40%.

Двокласні початкові училища - початкові школи посиленого типу з п'ятирічним терміном навчання (виділялися серед закладів початкової освіти, але дещо не дотягували до неповної середньої освіти). Виникли в кінці XIX ст. у деяких великих селах, на окремих залізничних станціях, рідше – в повітових містах. Навчання в них було роздільне для хлопчиків і дівчаток. Перші 3 роки вважалися 1-шим класом і повністю відповідали курсу

початкової школи, а 4-й – 5-й роки навчання складали 2-гий клас (вивчалися російська мова, арифметика, елементарні відомості з природознавства, фізики, геометрії, історії, креслення; іноді - гімнастика, ремесла, рукоділля, садівництво, городництво, бджільництво. У них навчалися, головним чином, діти селян, дрібних торговців і кустарів. Кращі учні мали право поступити в учительські семінарії.

Двокласні й вищі початкові училища в народі називали «школами-тупиками», оскільки після закінчення їх мало куди можна було поступити навчатися далі.

В кінці XIX – на початку XX століття особливо активно початкові загальноосвітні й спеціальні (професійні) навчальні заклади створюють земства. З 1905 року діяло Педагогічного бюро Полтавської губернської земської управи, яке складалося з педагогічного музею як освітньо-методичного центру, видавничого відділу (готував до друку "Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии", а також різні посібники); бібліотеки (видавала педагогічну літературу й наочні посібники вчителям).

Земські початкові школи (офіційна назва – *однокласне народне училище відомства Міністерства народної освіти*, яке розробляло програми навчання та через директорів й інспекторів Народних училищ контролювало їхнє виконання). Це загальноосвітні початкові школи, які відкривалися й утримувалися земствами в сільській місцевості. Виникли після земельної реформи 1861 р., мали з 1890-х років чотирирічний термін навчання, здебільшого — безплатне (тому класи були переповнені). У 1916 році в Полтавській губернії діяло 1773 земських шкіл (57% усіх учнів початкових шкіл). Земства забезпечували діяльність шкіл

матеріально (наймали чи споруджували будівлі шкіл, наймали «народних учителів», забезпечували навчальною літературою, наочністю тощо). Така турбота земств зумовлювала вищий, ніж в інших початкових школах, рівень освіти. У багатьох земських школах учні додатково оволодівали ремеслами й навичками трудової діяльності.

Вчителями земських шкіл працювали випускники гімназій, учительських і духовних семінарій, єпархіальних училищ (переважно жінки). Їхня кваліфікація підвищувалася через організовані земствами педагогічні курси та самостійну підготовку.

Міністерські (приходські) початкові училища називали так, тому що вони створювалися починаючи з 1869 р. на базі приходських шкіл Міністерства державних помість. Фінансувалися за рахунок держави, міста, а також товариств.

Однокласні училища з трьохрічним терміном навчання давали елементарні знання Закону Божого, російського письма, арифметики. В двохкласних училищах (5 років навчання) у 2-му класі додавалися історія, географія, природознавство, креслення тощо.

В Полтавській губернії в 1912 р. налічувалося всього 63 міністерських училища (4 - однокласні й 59 двохкласних). У Полтаві було 2 однокласних міських приходських училища – чоловіче й жіноче, а при них – недільні школи.

Міські однокласні початкові училища створювалися для найбідніших груп населення. Таких училищ у Полтаві на початку ХХ століття було три. Одне із них - третє міське початкове училище імені Стефановича (нині будинок ЗОШ № 8 м. Полтави).

Церковні школи

7 квітня 1902 року видано „Положення про церковні школи”. Згідно з ним, школи поділялися на: 1) *початкові* – школи грамоти, церковнопарафіяльні школи, недільні; 2) *учительські* – другокласні, церковно-учительські

Церковні початкові школи

Школи грамоти відкривалися в міських і сільських парафіях із дозволу парафіяльного священика, а також при монастирях. Навчання у них тривало два роки. Випускники цих шкіл мали заучити молитви, здобути початки читання, письма і рахування.

Церковно-приходськими (*церковнопарафіяльними*) називали школи при православної парафії, що об'єднувала вірян, яких обслуговують церковнослужителі одного храму.

Відкривалися при церквах і монастирях із дозволу єпархіальної училищної ради. „Положенням” 1902 р. термін навчання у однокласних школах продовжено до трьох років, а пізніше – в деяких школах до 4-х років (діти вивчали закон Божий, церковний спів, письмо - церковнослов'янську мову, читання - російську мову, арифметику). У двокласних, яких було небагато, навчання тривало до 5-ти і навіть 6-ти років (крім названих предметів, вивчали російську історію, географію, креслення, малювання, короткі відомості з природознавства). На навчання приймалися діти віком від 8 років.

Навчання здійснювали священики, диякони і дячки (псаломщики, пономарі), а також вчителі і вчительки, які закінчили переважно церковно-

учительські школи та єпархіальні училища.

Перед 1917-м роком поступово зростав термін навчання. У Полтавській єпархії у 1915/16 навчальному році працювало 4-ри двокласних церковнопарафіяльних шкіл із 6-річним курсом навчання, 11 шкіл – із 5 річним терміном навчання, 151 однокласна із 4-річним курсом та 720 однокласних із трирічним терміном. [Петренко, с.56].

Рівень навчання був загалом нижчим, ніж і інших типах початкових шкіл.

Але для учителів церковнопарафіяльних шкіл Полтавської єпархії, з метою підвищення рівня викладання, досить часто проводилися педагогічні курси.

У Полтаві на початку ХХ століття діяло 8–11 церковнопарафіяльних шкіл: з них для хлопчиків однокласні – при Хрестовоздвиженському монастирі, Троїцькій і Преображенській церкві, недовго – при Покровській; змішана церковно-приходська залізнична; для дівчаток – при Троїцькій, Миколаївській, Покровській на Павленках, Різдва Пресвятої Богородиці.

В них навчалися діти бідних верств населення.

Недільні церковні (православні) школи мали працювати у недільні та святкові дні як для дітей, так і дорослих.

Коротко – про освіту дітей жителів Полтави й губернії не православних конфесій. Вона здійснювалася за благодійні внески громад і конфесій.

Відомо, що за переписом 1897 р. серед усього населення було менше 17% грамотних (27,7% серед чоловіків і 6,3% серед жінок). Серед єврейського населення на вказаний час грамотними були 51,6% чоловіків і 29,4% жінок. Єврейське населення на початку ХХ століття в сільській місцевості становило до 1%. В середньому в містах губернії мовою ідиш розмовляли біля 1/3 їхнього населення.

Специфічними навчальними закладами для єврейського населення були **Талмуд-Тори**. Ці школи навчали переважно бідних дітей та сиріт. Школи існували за рахунок пожертвувань, а навчання в них було безкоштовне. На рубежі ХІХ-ХХ століть в губернії їх було шість. Полтавська Талмуд-Тора діяла в 1863-1917рр. Крім давньоєврейської мови й релігійного виховання, викладали російську мову, арифметику, ручну працю (ремесла) тощо.

Найпоширенішими формами освіти були платні початкові школи (**хедери**), а також приватні **нижчі єврейські училища** (головним чином, у Кременчуці, де єврейське населення ≈50%). На початку ХХ ст. у близько 500 **хедерах** хлопчи-

кам викладали історію єврейського народу, географію Ерец-Ізраель, граматику івриту.

У 1896 році гуртком єврейських дам на їхні кошти було відкрито Полтавське **єврейське жіноче училище** для дівчат бідних батьків з навчанням елементам грамоти, а також домоводству. Пізніше були відкриті нижчі заклади початкової освіти для єврейських дівчаток.

У Ромнах діяло чотирьохкласне жіноче єврейське училище.

Тільки на початку ХХ століття єврейським дітям у дуже обмежених кількостях дозволили вступати в звичайні середні загальноосвітні й професійні заклади.

Для дітей німецьких колоністів у ХІХ ст. існували парафіяльні школи з відділенням для дівчат у Констянтінограді (1819), Полтаві(1825) та Кременчуці (1832).

СПЕЦІАЛЬНІ (професійні) НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ ПОЛТАВЩИНИ

Короткий огляд духовних навчальних закладів

Окремою групою стоять православні духовні навчальні заклади. Початковою ланкою духовної освіти були **духовні училища**, які призначалися «для початкової освіти і підготовки дітей до служіння православної церкви». З одного боку, це – підготовчі заклади для осіб, які мають вступати в духовні семінарії. Але інколи духовним училищем закінчувалася підготовка церковнослужителів нижчих ланок (наприклад, псаломщиків). Утримувалися на кошти, які вишукувало духовенство місцевої єпархії, і перебували у віданні архієрея. Навчально-виховна частина складалася під керів-

ництвом місцевих семінарських правлінь, а безпосереднє управління довірялося доглядачеві (і його помічнику) та правлінню (у складі доглядача і вчителів). В училища приймалися діти православних духовних осіб безкоштовно, а з інших станів — з платнею. Духовні училища мали 4 класи, програма яких наближалась до програми чотирьох класів гімназій(у тому числі викладалися географія і природознавство).

Полтавське духовне училище в 1876-1918 роках займало комплекс будівель на вулиці Колонійській (тепер – *Сквороди, 18*), в одному з яких у наш час

розміщується Полтавський коледж управління і права аграрної академії.

Крім Полтави, в межах Полтавської єпархії духовні училища діяли в Переяславі, Лубнах і Ромнах.

Полтавська духовна семінарія – єдиний середній духовний навчальний заклад в губернії. Була заснована в 1738 році в Переяславі. У 1862 р. перенесена в Полтаву і діяла до 1918 р. Була розташована на вул. Колонійській (тепер вулиця Сковороди №1/3). Зараз у цьому будинку полтавська державна аграрна академія.

Духовні семінарії являли собою «навчально-виховні заклади для приготування юнацтва до служіння православної церкви». Навчання в семінаріях було безкоштовним, причому сиріт та дітей бідних батьків приймали на казенне утримання. Більша частина вихованців призначалася єпархіальним начальством на місця священно- та церковнослужителів або на посади вчителів і наглядачів у духовно-навчальні заклади.

Полтавська семінарія мала 6 класів, 13 відділень. Викладалися: Закон Божий, катехізис, російська, латинська, грецька, французька мови, російська та загальна історія, природознавство, історія літератури, гомілетика, літургіка, логіка, психологія, географія, філософія, математика, фізика, словесність, Святе Письмо, співи, чистописання, малювання.

Цю семінарію закінчували чимало осіб, які в наступному стали викладачами Полтавського інституту народної

освіти (Олександр Булдовський, Олекса Колонтай, Григорій Ващенко, Володимир Щепотьєв та інші).

Кращі вихованці семінарій по закінченні курсу вступали до **духовних академій**, після успішного проходження вступних іспитів. В них викладалися науки: богословські, історичні, церковно-практичні, філософські та словесні, а також давні мови (давньогрецька, латинська, давньоєврейська та арамейська) і нові мови (англійська, німецька, французька, італійська, іспанська). Православні духовні академії — навчальні заклади, які давали вищу богословську освіту, для освіченого служіння Церкві у царині пастирської, науково-богословської та викладацької діяльності. Духовні академії закінчили О.К. Волнін, Г.Г. Ващенко, В.О.Щепотьєв, Л.П. Ткаченко — викладачі нашого педагогічного вузу з високим рівнем інтелекту й загальнокультурної підготовки.

Інші заклади професійної освіти (на базі нижче від середньої освіти)

Їхньою спільною рисою було те, що випускники готувалися не для вступу до вищих навчальних закладів, а для безпосередньої роботи за отриманою спеціальністю.

Як видно із *таблиці 1*, ці заклади, як і загальноосвітні, можна поділити на три групи (ті, що давали середню, неповну середню і початкову спеціальну освіту). Випускники перших отримували освіту, яку можна порівняти з освітньо-кваліфікаційним рівнем молодшого спеціаліста (іноді – близько до бакалаврської). Так, промислові й технічні училища (як середні спеціаль-

ні навчальні заклади), приймали учнів із базовою підготовкою на рівні 5-ти класів реального училища. Після 4-х років навчання випускники отримували звання техника з певної спеціальності. До цих закладів близькі 4-річні сільськогосподарські училища (випускники отримували звання молодшого агронома), фельдшерські школи тощо.

Ця підгрупа закладів за правами випускників на подальшу освіту була дуже не однорідною. Одні з них ближчі до середніх шкіл, інші – на межі з початковою освітою.

До середніх спеціальних закладів другої групи на початку ХХ століття належали:

Кременчуцька акушерсько-фельдшерська школа, відкрита в 1904 р. За раз на її основі діє медичний коледж (м. Кременчук, вул. Червона гірка, № 41).

Полтавська чоловіча фельдшерська школа, заснована в 1872 р. До школи приймали хлопців від 14 років Полтавської губернії з освітою не нижче двох класів міністерського училища. Містилася в будинку земської лікарні (тепер територія полтавської обласної лікарні ім. М.В. Скліфосовського; вул. Шевченка № 23).

Полтавське училище садівництва (реорганізоване в 1912 р. зі школи садівництва і городництва). До училища приймали хлопців від 14-15 років із Полтавської губернії, на конкурсних засадах. Був підготовчий (загальноосвітній) клас, та чотири класи, в яких додавалися спеціальні дисципліни: городництво, плідівництво, декоративне садівництво й квітникарство, бджільництво, землемірна справа, ентомоло-

гія тощо; та практична підготовка. Випускники училища працювали переважно садівниками в приватних господарствах й інструкторами з садівництва. Розміщувалося в передмісті Павленки (тепер – частина міста). До певної міри спадкоємцем училища є нині Аграрний коледж управління і права.

При училищі діяла агрометеорологічна станція, ініціатива створення якої й керівництво діяльністю належало М.М. Самбікіну. Рік в училищі викладав і В.Ф. Ніколаєв.

До закладів спеціальної освіти (за тодішніми мірками – нижче середньої) належали андріївська, золотонішська й лубенська сільськогосподарська школи (нинішній спадкоємець останньої – лісотехнічний коледж), миргородська художньо-промислова школа імені Гоголя (тепер – коледж), полтавська жіноча художньо-реміснична школа імені С.С.Хрульова (1912-1928), на місці якої нині розташований Головний Поштамт; Кременчуцьке нижче залізничне училище; землемірне училище в Полтаві; ветеринарно-фельдшерська школа при Дібрівському кінному заводі Миргородського повіту тощо.

Підготовка учителів для різних типів освітніх закладів на Полтавщині

Як бачимо, на початку ХХ століття існувала досить заплутана мережа загальноосвітніх навчальних закладів, особливо – початкової освіти. Такою ж була і система підготовки учительських кадрів для навчальних закладів різного типу. Учителів готували не тільки спеціальні педагогічні навчальні заклади (другокласні учительські школи, церковно-учительські школи, учительські семінарії, учительські інститути, педагогічні інститути), але й педагогічні класи при жіночих гімназіях і єпархіальних училищах. У 1914 р. діяло шість двохрічних педагогічних курсів при

вищих початкових школах для підготовки учителів нижчих початкових шкіл.

Крім того, мали право викладання випускники університетів, жіночих курсів, чоловічих гімназій, духовних семінарій і навіть духовних училищ. Існувала екстернатна форма підготовки вчителя (іспити на отримання звання вчителя).

Більшість учителів Полтави в середині 1910-х років мали повну середню освіту (закінчили педагогічні класи гімназій), або неповну середню освіту (4-х класні училища). В Полтавській губернії, у школах підвідомчих Дирекції початкових

училищ, працювало 4017 учителів, із них третина – вчителі Закону Божого.

Для наочності покажемо, які навчальні заклади чи їхні підрозділи педагогічного спрямування готували вчителів для різних типів початкових шкіл, а також випускники ще яких закладів працювали в них фактично.

Таблиця 2. Заклади для підготовки вчителів початкових загальноосвітніх шкіл різних типів

Типи загальноосвітніх шкіл	Педагогічні навчальні заклади	+ Випускники закладів:
Вищі початкові училища	Учительські інститути	Вищих жіночих курсів, духовних семінарій, єпархіальних училищ, інститутів шляхетних дівчат
Нижчі початкові училища	Учительські семінарії	Вищих початкових училищ, гімназій
Церковнопарафіяльні школи	Церковно-учительські школи	Священики, диякони, дячки; випускниці єпархіальних училищ; курсів
Школи грамоти	Другокласні учительські школи	

З метою підготовки вчителів для початкових церковних шкіл, відповідно до „Положення про церковні школи” 1902 р., створювалися спеціальні середні навчальні заклади; зокрема, *другокласні вчительські школи*, які готували вчителів для шкіл грамоти, *церковно-учительські* – для церковнопарафіяльних шкіл, а також усіх типів початкових шкіл. Курс навчання у цих типах шкіл тривав три роки.

Другокласні вчительські школи - чоловічі й жіночі навчальні заклади в дореволюційній Росії, які впродовж 3-х років готували вчителів для *шкіл грамоти*. Діяли за „Положенням про церковні школи” 1902р. У ці школи приймали підлітків православного віросповідання з освітою в об'ємі однокласної церковно-приходської і початкової школи.

Особлива увага приділялася релігійному вихованню. До цих шкіл прикріплялися однокласні церковно-приходські школи, в яких майбутні вчителі проводили свої перші уроки. У Полтавській губернії з 1903р. діяла **Лубенська другокласна учительська школа** (в 1894-1903рр. була братською церковно-учительською школою).

Церковно-учительські школи відносилися до педагогічних навчальних закладів, які готували вчителів для *церковнопарафіяльних початкових шкіл*. В яких приймали на конкурсних засадах юнаків і дівчат православного віросповідання у віці від 14 до 17 років, які закінчили другокласні школи. Термін навчання тривав 3 роки. За нашою типологією ці школи належать до закладів неповної середньої спеціальної освіти. В школах даного типу викладалися такі предмети: Закон Божий, церковна і російська історія, дидактика та основи педагогіки, церковний спів, церковнослов'янська і російські мови, література, географія, математика, креслення, малювання, гігієна, рукоділля (в жіночих школах).

Підготовку вчителів для однокласних церковнопарафіяльних шкіл Полтавської губернії здійснювала **Олександромиколаївська церковно-учительська школа** поблизу Шведської могили на околиці Полтави. Відкрито її було в 1899 році. На навчання до школи приймали переважно випускників церковнопарафіяльних шкіл із відмінними оцінками і зразковою поведінкою. Для практичних занять учнів при Олександромиколаївській церковно-учительській школі було відкрито зразкову однокласну церковнопарафіяльну школу. При ній були сад, город, пасіка, приміщення для занять із столярної і токарної справи.

Учительські семінарії належали до нижньої групи середніх спеціальних навчальних закладів. Вони були на пів-ступені нижче від учительських інститутів за вимогами до вступників (приймались юнаки не молодші за 16 років після складання вступних екзаменів за програмою двокласного училища, в т.ч. після другокласних вчительських шкіл). Тому для вступників часто відкривалися ще й підготовчі класи. Конкурс був до 8-10 чоловік на місце. Термін навчання — 3-4 роки.

За Положенням про учительські семінарії 1902 р., викладалися Закон Божий з церковнослов'янським читанням; російська та церковнослов'янська мови з коротким курсом словесності й методики; педагогіка; арифметика й геометрія з методами викладання цих предметів; історія Росії та короткий курс всесвітньої історії;

російська та загальна географія з методикою викладання; природознавство з відомостями про гігієну; фізика; правопис; малювання та креслення; ручна праця; співи. Семінаристи проходили педагогічну практику (як правило, в двохкласних зразкових школах, створених при семінаріях). У багатьох земських семінаріях організовувалися також додаткові заняття й практики (наприклад, у Полтавській – із садівництва, городництва, обробки дерева, палітурних робіт).

Випускники семінарій повинні були становити основу складу вчителів початкових народних училищ (земських шкіл) у сільській місцевості.

Викладачами в учительських семінаріях працювали особи, які закінчили різні навчальні заклади – від університетів до духовних семінарій і гімназій.

У Полтавській губернії діяли чотири учительські семінарії: Великосорочинська імені М.В.Гоголя (з 1904, 4-річна), Лубенська (з 1911), Прилуцька (з 1915), Полтавська (з 1916 р., 3-річна).

Учительські інститути в системі педагогічної освіти 1912-1917 років – середні спеціальні навчальні заклади, що здійснювали цілеспрямовану підготовку вчителів для вищих початкових училищ (закладів неповної середньої освіти)[4]. Інститути були в віданні попечителів учбових округів (Полтавський – Київського).

До них після екзаменів і конкурсу приймали юнаків православного віросповідання, не молодших 16-ти і не старших 25 років, які закінчили вчительські семінарії або міські училища й педагогічні курси при них, мали звання «учителя народного училища» і стаж роботи за фахом не менше 2-х років. Одружені й особи старше 25 років приймалися з дозволу попечителя учбового округу.

В учительські інститути складали 8 вступних іспитів: Закону Божого, російської мови, історії, географії, природознавства, фізики, геометрії, арифметики. Випускники середніх навчальних закладів могли вступати без екзаменів (але це подібних випадків, очевидно, було небагато). Велике значення надавалося з'ясуванню загального рівня розвитку вступників. Проводилися випробування зі співу – необхідно було показати знання нот і практичне знайомство з церковним співом. Обов'язковим також був лікарський огляд (осіб, які мали фізичні вади, в інститути не приймали).

Термін навчання – 3 роки. Кожен рік навчання називався «класом», а учні, відповідно, вихованцями I, II, III класів. Гуртожитком вихованці не забезпечувалися, але деякі отримували невеликі стипендії від держави (за що після закінчення інституту давали зобов'язання відпрацювати за направленням 6 років).

Учительські інститути називали «плебейськими університетами» – і за складом вихованців, і тому, що вони не давали права на вступ до університету. Загальноосвітня підготовка вважалася нижчою, ніж у середніх школах тому, що години, відведені в гімназіях на вивчення давніх і сучасних іноземних мов витрачалися на курси педагогічних дисциплін. Але саме педагогічна й методична підготовка, спрямована на конкретний тип шкіл, була перевагою учительських інститутів. Вихованці інститутів з 2-го класу проходили педагогічні практики в створених при них невеликих «зразкових» початкових училищах.

В учительських інститутах не було відділень (спеціалізації для підготовки вчителів-предметників). Тут готували вчителя “широкого профілю” — для викладання всіх предметів курсу вищих початкових училищ, крім Закону Божого.

Вищий керівний орган – педагогічна рада на чолі з директором інституту (який мав права, співвідносні з правами директора гімназії). Члени ради – законовчи-

тель, штатні викладачі–предметники інституту та зразкового училища при ньому. Посади учителів-предметників, в цілому, відповідали перелікові навчальних дисциплін у вищих початкових училищах (російської мови, математики, історії і географії російської й загальної, фізики і природознавства). Викладання інтегрованого курсу педагогічних дисциплін було прерогативою директорів інститутів. Крім того, існували посади вчителів креслення, малювання і каліграфії, співів, гімнастики, лікаря, а також економа, письменника й бібліотекаря.

Навчальні плани і програми учительських інститутів затверджені Міністерством народної освіти 13.XI.1876 р. За традицією російської освіти, вони були перенасичені фактичним матеріалом. [7]

Нагляд за виконанням планів і програм здійснювався попечителем і інспекторами навчального округу.

Оскільки методики предметів не виділялися як самостійні дисципліни, їхнє викладання здійснювали викладачі відповідного навчального курсу. Тому під час призначення на посаду викладача учительського інституту наявність практичного досвіду роботи мала вирішальне значення. Кожен з викладачів інституту зобов'язувався на початку навчального року подавати на розгляд педагогічної ради програму навчальної дисципліни, яка б поєднувала вимоги міністерської програми та авторський підхід щодо методики її навчання у школі.

В кінці 1-2 навчального року проводилися перевідні екзамени, а в кінці 3-го – випускний екзамен (в присутності директора, законовчителя, всіх штатних викладачів, а також відвідувачів).

Вихованці, які успішно закінчили курс навчання в учительському інституті, за рішенням педагогічної ради отримували атестати на звання учителя вищого початкового училища, й очікували отримання посади від попечителя відповідного учбового округу.

Число учительських інститутів в Росії зростало: у 1872 р. їх було 2 (в 1904 – 10; 1914 – 33; на 01.1917 – 47). Питання про перетворення їх у вищі навчальні заклади з чотирірічним терміном навчання піднімалося, але вирішене не було. Педагогічних інститутів (і прирівняних до них вищих жіночих курсів), які давали право викладання в середніх школах, на 1917р. у всій імперії було лише 9, а в Україні – 2: Фребелівський у Києві й Ніжинський.[5]

Основні джерела інформації до теми:

1. Андрійчук Н.М. Підготовка вчителів народної школи в учительських семінаріях України (1860-1917 рр.) : Монографія. – Житомир : Вид-во ЖДУ, 2011. – 300 с.
2. Бояренцев С.М. История учебных заведений Полтавы до 1917 года. – Полтава: АСМІ, 2013. – 546 с.
3. Кравченко Ірина Миколаївна. Учителські інститути в системі підготовки педагогічних кадрів в Україні (друга половина ХІХ - початок ХХ ст.). : Автореф. дис... канд. наук: 13.00.01 – 2008. – 21 с.
4. Высочайше утверждённое Положение об Учительских институтах // Полное собрание Законов Российской империи. – Санкт-Петербург, 1872. – Том XLVII. — № 50909 от 31 мая 1872 г.
5. Днепров Э.Д. Российское образование в XIX – начале XX века: [монография]/ Т. 2: Становление и развитие системы российского образования: (истор.-стат. анализ). – М.: Мариос, 2011 — 657 с. http://gnpbu.ru/downloads/dneprov/Dneprov_Ros%20Obrazov%20XIX%20XX%20veka_Tom%202_Stan%20&%20Razvit_2011_.pdf
6. Жук В.Н., Пустовіт Т.П., Фісун М.А., Ханко В.М. Наш рідний край. – Випуск дванадцятий. – (З історії освіти на Полтавщині в дореволюційний період). – Полтава, 1991. – 88 с.
7. Петренко І.М. Церковнопарафіяльні школи Лівобережної України в системі освітньої політики уряду Російської імперії (1884-1917 рр.). – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – 206 с.
8. Полный сборник Правил приёма и программ высших, средних и низших, общеобразовательных, специальных и профессиональных учебных заведений России, мужских и женских, правительственных и частных. – Издание IV-ое. – Петроград, 1915. – 472 с.
9. Полтавщина. Енциклопедичний довідник. – К.: Українська Енциклопедія, 1992. – 1024 с.

10. Прокопенко Л.Л. Політика російського уряду щодо розвитку професійної освіти в Україні в другій половині XIX – на початку XX століття. // Публічне адміністрування: теорія та практика. Електронний збірник наукових праць. – Випуск 1 (5) / 2011. [http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2011-01\(5\)/11pllpto.pdf](http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2011-01(5)/11pllpto.pdf)

Діяльність Полтавського учительського інституту (ІХ.1914 – ІХ.1917 рр.)

Основні положення про учительські інститути викладені у попередньої статті.

Полтавський учительський інститут — четвертий у Київському учбовому окрузі (після Глухівського, Вінницького й Київського), створений за розпорядженням міністра народної освіти графа Ігнат'єва, який в листі попечителів учбового округу І. Базанову від 28 червня 1914 року дозволив "відкрити з 1 липня цього року в

м. Полтава учительський інститут з міським при нім училищем" [5].

Організатором інституту був Олександр Костянтинівич Волнін, у подальшому — його директор. Для інституту на тодішній околиці міста «Колонії» він орендував двоповерховий восьмикімнатний будинок по вулиці Фабрикантській (тепер вул. Балакіна, 10):

У цій же будівлі в перший рік були обладнані фізико-хімічний і природознавчий кабінети, а також бібліотека, на організацію якої було витрачено п'ять тисяч рублів. У подальші роки систематично збільшувалася кількість наочних посібників, але загалом обладнання інституту було недостатнім. Інститутська бібліотека нараховувала в 1915 році лише 3 тис. екз. наукової і художньої літератури та навчальних посібників.

Вступні іспити в новоутворений інститут закінчилися 26 серпня 1914 р.. Надійшло 120 прохань від кандидатів. Але до іспиту було допущено після медичного огляду 80 осіб чоловічої статі. Із цього числа в перший клас було прийнято 26 учнів (із них вчителями понад два роки працювали 19), і двоє зараховані кандидатами. Початок занять був намічений лише на 12 вересня 1914 року (за старим стилем), оскільки в орендованому будинку потрібно було пофарбувати стіни і підлоги.

Перший викладач історії та географії інституту В.Н. Тарасов через 35-38 років залишив такі спогади про вступні компанії до інституту, склад його вихованців та принципи діяльності: «За соціальним складом слухачів Полтавський інститут, як і всі вчительські інститути того часу, був демократичним. Тут вчилися майже виключно вчителі початкових шкіл. Більшість слухачів до вступу до інституту закінчили вчительські семінарії. У ці ж навчальні заклади поступали, головним чином, діти селян і робітників, і в невеликій кількості діти вчителів початкових шкіл та дрібних чиновників. За умовами прийому в інститут від вступників був потрібний дворічний педагогічний стаж, але більшість слухачів Полтавського вчительського інституту мали стаж більше двох років. Були слухачі, які пропрацювали вчителями в початковій школі більше десяти років. Антон Семенович Макаренко під час вступу до інституту мав майже 9-річний педагогічний стаж.

Прийняті до Полтавського вчительського інституту, як і вихованці інших інститутів, мали хорошу загальноосвітню підготовку. Це досягалося вельми ретельним відбором при прийомі, тому що бажаючих вступити до інституту було в 4-5 разів більше, ніж місць.

При відборі зверталася велика увага на загальний розвиток, мову і грамотність вступників. Випробування починалися диктантом (такого змісту й обсягу, щоб можна було сповна визначити рівень грамотності). Дві-три помилки в диктанті хоча і не позбавляли права тримати подальші випробування, але вже значно знижували можливість вступу до інституту.

Після диктанту був екзамен-твір (звичай на розмірковування). Незадовільна оцінка з твору закривала перед вступником двері до інституту. В результаті письмових випробувань з російської мови відсівалися 40-50% вступників. Подальший значний відсів давали письмові випробування з математики: слід було вирішити досить важку задачу. Контингент прийнятих (25-30 осіб), остаточно визначався після усних випробувань з Закону Божого, російської мови, математики, історії, географії і природознавства.

Прийняті в інститут забезпечувалися стипендією в 180 рублів в рік.

Вчительський інститут був тоді єдиним навчальним закладом, доступним для вчителів початкових шкіл, в якому вони сподівалися отримати достатню підготовку для успішного викладання у вищих початкових училищах. Зважаючи на хорошу попередню підготовку слухачів і їхню зацікавленість в здобутті належної підготовки до педагогічної діяльності, учительські інститути прагнули і відбором педагогічного персоналу, і постановкою навчальної справи як можна повніше задовольнити запити вихованців.

До педагогічного колективу провінційних вчительських інститутів часто входили викладачі, які почали свою діяльність в учительських семінаріях. Перехід в учительський інститут, в якому була можливість вести викладання на вищій науковій основі, був мрією для тих викладачів вчительських семінарій, які захоплювалися своєю навчальною дисципліною. Правда, такий перехід не

був для них вигідним матеріально: при однаковій винагороді за працю, викладачі інституту не отримували безкоштовної квартири з опалюванням, як викладачі вчительських семінарій. Та натомість викладання в учительському інституті відкривало викладачам вельми широкі перспективи поглибленого вивчення своєї наукової дисципліни і дозволяло бути в той же час задоволеними тим, що їхню працю належним чином оціняють слухачі інституту.

Педагогічний персонал Полтавського вчительського інституту складався, головним чином, з колишніх викладачів учительських семінарій. Таких викладачів з основних дисциплін було п'ять, і лише один перейшов до інституту з реального училища [І.А.Шестаков]. При цьому з шести викладачів основних дисциплін двоє вже працювали в інших вчительських інститутах [Лисогорський, Тарасов].

До педагогічного колективу Полтавського вчительського інституту входили, переважно, молоді викладачі: директорів було трохи більше сорока років, такий же вік мав і один із викладачів [Ф.В.Лисогорський]; іншим не було й тридцяти років.

Директор інституту [О.К. Волнін], людина вельми досвідчена в педагогічній справі і до того ж проста в спілкуванні, зумів об'єднати всіх викладачів в дружний колектив.

Всі викладачі далеко виходили за межі застарілих [1876 р.] навчальних програм, прагнучи подати слухачам зміст навчальної дисципліни на рівні останніх наукових досягнень. Урочна система була майже повністю замінена лекційною. Відводилося вельми велике місце письмовим роботам, які пропонувалися зі всіх основних дисциплін. Протягом року кожен слухач повинен був, відповідно до графіка, виконати близько 12 письмових робіт. Це вимагало від слухачів не лише широкого використання навчальної чи науково-популярної літератури, але і першоджерел та публікацій наукових досліджень.

Роботи слухачів піддавалися детальному розбору. Пропонувалися такі теми для творів, які вимагали від вихованців

прояву самостійності, творчих здібностей і напруги сил. Слухачі зобов'язані були представляти свої роботи в точно встановлені терміни за графіком, скла-

деним на півріччя вперед. Така

вимога привчала слухачів до систематичної і планомірної праці.

Волнін Олександр Костянтинівич – перший директор Полтавського учительського інституту (1914-1917).

Народився 25.08.1872 р. у місті Ростові Ярославської губернії, в сім'ї священика. У 1887 р. закінчив Ростовське духовне училище, у 1893 р. – Ярославську духовну семінарію, в 1897 р. – історичне відділення Московської духовної академії. Магістр богослов'я (з 1908 р.). До 1909 р. відомий, як релігійний письменник: "Мессия по изображению пророка Исаии" (Київ, 1908); "Народные воззрения на святых и на церковные праздники с точки зрения христианского учения о почитании святых и праздников" (Київ, 1904); "Об отношении русского народа к войне" (Київ, 1905); "Христианское учение о благотворительности и современные стремления к равномерному распределению благ земных" (Київ, 1907); "Святитель Димитрий, митрополит Ростовский" (Київ, 1909) тощо.

Викладацьку діяльність розпочав з 1897/1898 н.р. в Ростовсько-Димитрійвському духовному училищі; в 1898-1900 рр. викладав основне, догматичне й моральне богослов'я в Псковській духовній семінарії; у 1900-1908 рр. – в Київській духовній семінарії.

В 1902-1903 роках опрацював практичний курс психології у професора Київського університету І.О.Сікорського. До 1908 р., одночасно з викладанням у духовній семінарії, працював у м. Києві в жіночій гімназії та художньому училищі.

В листопаді 1909 р. по липень 1914 р. – директор Велико-Сорочинської учительської семінарії імені М.В. Гоголя. Із липня 1914 по вересень 1917 р. – директор Полтавського учительського інституту, викладач курсів «Педагогіка і дидактика», «Логіка». У зв'язку з наступною українізацією навчання в інституті, подав прохання керівництву про переведення в російськомовний навчальний заклад.

Із листопада 1909 р. по липень 1914 р. – директор Велико-Сорочинської учительської семінарії імені М.В. Гоголя. Із липня 1914 по вересень 1917 р. – директор Полтавського учительського інституту, викладач курсів «Педагогіка і дидактика», «Логіка». У зв'язку з наступною українізацією навчання в інституті, подав прохання керівництву про переведення в російськомовний навчальний заклад.

Улітку міністерство просвіти Тимчасового уряду Росії запропонувало йому стати директором планованого до відкриття Новоніколаєвського учительського інституту (відкритий у жовтні 1917 р.; заняття розпочалися тільки в січні 1918 р.). Працював на цій посаді до закриття інституту восени 1920 р.

У 1920-1921 рр. завідував педагогічними курсами в Новоніколаєвську (тепер – Новосибірську), і секцією педагогічної освіти в

відділі народної просвіти. В 1921/1922 н.р. – помічник директора з навчальної частини Новоніколаєвського педагогічного технікуму.

З 1923 року завідував педагогічними курсами перепідготовки шкільних працівників 2-го ступеня у В'ятці (тепер – м. Кіров). Одночасно працював викладачем В'ятського педагогічного інституту (його вважають засновником кафедри психології і педагогіки цього закладу). У першій половині 1925 р. – секретар редакції журналу «Путь просвещения», що виходив у В'ятці. Після критичної статті на його адресу, покидає В'ятку й переїжджає до Москви.

З осені 1925 р. викладає на робітфаці Академії комуністичного виховання імені Н.К.Крупської. Керував відділом освіти правління Північної залізниці. З 1927 року був викладачем російської мови у школі №1 Ярославської залізниці. Саме на ювілеї цієї школи 18.02.1939 р. відбулася остання зустріч О.К.Волніна з А.С.Макаренком.

У 1940 р. О.К.Волніну було присвоєне звання «Заслужений учитель РСФСР».

Помер Олександр Костянтинівич у 1942 році, похований на цвинтарі Донського монастиря в Москві.

Мав дружину – Лідію Даміанівну (дівооче прізвище – Макаровська), 1878 р.н., та трьох дітей – Бориса (1906), Олексія (1909), Наталію (1911). Борис Олександрович Волнін –

д.т.н., був професором Московського інженерно-будівельного інституту.

Основні джерела інформації про О.К. Волніна:

Киридон А.М., Киридон П.В. Волнін Олександр Костянтинович // Історія Полтавського педагогічного інституту в особах. Матеріали конференції, присвяченої 80-річному ювілею інституту. - Полтава: Кларисса, 1995. - С.10-12.

Сухова Н.Ю. Волнін Олександр Константинович — богослов, историк и библиист // Православная энциклопедия. - М., 2005. - Т. 9. - С. 239-240.

На ґрунті загальної зацікавленості, та належно поставленої навчальної справи, в Полтавському учительському інституті між викладацьким колективом і слухачами встановилися дружні й ділові стосунки. Ми, викладачі, цінували вихованців за їх прагнення до знань, за працьовитість і наполегливість, слухачі ж поважали нас за те, що ми, працюючи напружено, прагнули підготувати їх до успішної діяльності викладачами». [3]

О.К. Волнін теж згадує слова А.С.Макаренка, сказані ним у 1939 р. про викладацький колектив Полтавського учительського інституту: «... Всі вчителі відносилися до нас уважно і тепло, і я із задоволенням згадую ці стосунки» [1].

Багато теплих слів сказав Антон Семенович на ювілеї однієї з московських шкіл і про самого Олександра Костянтиновича Волніна: «Він був справжньою людиною, і виховував у нас кращі людські прагнення. В моєму педагогічному розвитку він заклав найголовніші принципи і навик духу. У нього я запозичував головне положення моєї педагогічної віри: якомога більше вимоги до людини і якомога більше пошани до неї. Сьогоднішня зустріч з ним для мене надзвичайно радісна». [2]

Нагадаємо, що в навчальний план всіх учительських інститутів були включені: Закон Божий, педагогіка, російська мова, церковнослов'янське читання, арифметика і початкова алгебра, геометрія, російська і загальна історія, російська і загальна географія, природна історія (природознавство) і фізика, креслення, малювання, чистописання (каліграфія), співи й гімнастика (з 1916 – військова справа).

За Положенням про Учительський інститут, інтегрований курс педагогіки мав викладати директор. До програми педагогіки включалися загальнотеоретичні відомості, історія педагогіки, психологія, а також логіка. Конкретні методики викладали предметники (під час практичних курсів).

Дуже стисло викладемо відому нам інформацію про викладачів інституту з вересня 1914 по вересень 1917 років.

За всіма відгуками, О.К. Волнін був хорошим адміністратором. Скоріш за все, він самостійно добирив викладачів із числа тих, хто мав відповідний рівень підготовки й досвід роботи.

Службові обов'язки	Виконавці	Примітки
Директор, голова педагогічної ради, викладач педагогіки	Волнін Олександр Костянтинович (1872 – 1942)	Магістр богослов'я, православний учений і письменник (до 1909 р.); директор закладів для підготовки вчителів, викладач (1909-1925), шкільний учитель (1925-1941)
Викладач російської і церковнослов'янської мови з методикою; теорії словесності і російської словесності + заступник директора і секретар педради	Лисогорський Федір Васильович (1876 – ?)	Кандидат богослов'я, викладав у духовних семінаріях в Іркутську, Вітебську і в гімназії в Тамбові (викладав латинську мову, історію і психологію). В.о. директора інституту в вересні 1917 Як і О.К.Волнін, отримав запрошення в Новосибірськ у 1917р. Подальша доля невідома (хоч є відомості, що можливо він ще залишався в Полтаві).
Історія з методикою, географія з методикою Політекономія (додатково)	Тарасов Василь Никифорович (1887 – 1957)	Викладач історії в гімназіях, учительської семінарії; історії та географії учительських і педагогічного інститутів. <i>Дивись біографічну довідку</i>
Викладач фізики і природознавства, в т.ч. практичного курсу	Шестаков Іван Андрійович (1887 – 1942?)	Закінчив Казанський університет. В 1912-1914 рр. працював у реальному училищі м. Валки Харківської губернії. У 1930-х рр. відомий як винахідник
Викладач математики	Квятковський	Закінчив Київський університет, прибув до Полтави із

(арифметики, алгебри, геометрії й тригонометрії) з методикою навчання	Михайло Тихонович (1889 – ?)	Великосороченської вчительської семінарії, де служив у 1912-1914 рр. під началом О.К. Волніна. Доля невідома.
Викладач креслення, малювання, каліграфії	Чигирик Кузьма Якович (1887 – ?)	Закінчив Київське художнє училище. Працював у Полтавському пединституті ще і в 1920 р. (єдиний з першого складу інституту, і єдиний тоді етнічний українець)

Уроки гімнастики (з 1916р. – військового строю) вів підполковник кадетського корпусу В.І. Шереметов, співів – священник В.І. Клемент, Закону Божого – отець М.М.Війк; лікарем був І.П. Белкін.[6]

Для педагогічної практики вихованців при кожному учительському інституті Положенням було передбачене міське зразкове училище. При Полтавському інституті, у складі одного відділення, воно було відкрите 28 листопада 1915 року, коли вихованцям II-го класу слід було починати проходити практику. За вступними іспитами у перший клас зразкового училища було прийнято 22 учні (за умовами пізнього часу прийому більше прохань не по-

ступило), хоча мали намір прийняти учнів на два відділення.

На додаток до своїх прямих обов'язків перший вчитель зразкового училища Герасим Герасимович Макаров займався й господарськими справами (штатної посади економа в інституті не було). Після Г.Г.Макарова учителями зразкового училища недовго працювали Т.З.Тимошенко і С.К.Драч. А.С.Макаренко був призначений з 9.IX.1917, але фактично не працював.

А.С. Макаренко в анкеті, яку він заповнював в 1922 р., особливо відзначає знання наук, які викладав у Полтавському учительському інституті В.Н.Тарасов: «Географію знаю прекрасно, в особенности промышленную жизнь мира и сравнительную географию. Свободно чувствую себя в области экономической политики, знаком с её историей и зародышами будущих форм. Все это, разумеется, не из учебников. /.../ История мой любимый предмет». [3]

В.Н. Тарасов, після виходу на пенсію, написав спогади про А.С. Макаренка, в яких вказує, що той користувався бібліотекою свого наставника, чудово знав історію (співкурсники пророкували йому звання професора історії в майбутньому). Після закінчення інституту Макаренко спробував вступати на історичний факультет Московського університету, але не вступив*, оскільки Тимчасовий уряд не відмінив вимогу про складання додаткових вступних екзаменів до університетів з латинської і однієї з нових іноземних мов, якщо вони не вивчалися в середньому навчальному закладі, який закінчив абітурієнт. [4]

* А скоріше за все, і не вступав, дізнавшись про умови вступу.

Зміст географічної освіти вихованців учительського інституту зумовлений вимогами програми для середніх шкіл. В них менша увага приділялася «Географії загальній» (в основному, був викладений країнознавчий і політ-економічний матеріал), а більша – «Географії російській». Фізичній географії відводилося мало місця. Практична підготовка нерідко зводилася до уміння креслити контурні карти, вивчення географічної номенклатури.

Коротко – про вихованців Полтавського учительського інституту. Станом на 1.01.1916 р. у 1-му класі учительського інституту (набору 1915 року) вчилася 24 вихованці, в 2-му (набору 1914 р.) – 20. Усі вони – чоловіки. Із 44 вихованців тільки 2 – діти особистих дворян, із селян – 12, козаків – 19, міщан і цехових – 10, 1 – із відставних військовослужбовців нижчих чинів.

Частина вихованців і викладачів була мобілізована в армію. За скороченою програмою з 1916 р. проходили заняття, і навчальний процес навесні закінчувався раніше наміченого. А в 1917р. випускні екзамени були взагалі відмінені.

Слід відзначити, що подана вище характеристика В.Н. Тарасовим вихованців інституту є дещо рафінованою

(з ретушшю тих не зовсім яскравих штрихів, які вносив у роботу інституту воєнний час і нестача коштів).

Перехід від учительської зарплати в 40-50 руб. на місяць до стипендії в 15 рублів (що забезпечувало \approx половину від потреб у харчуванні й оплаті за проживання) міг бути зумовлений тільки надією на збільшення заробітку в майбутньому. Частина студентів стипендії не отримувала взагалі, а ще й доплачувала по 20 рублів на місяць. А між тим, за 1914-1917рр. рубль знецінився майже в 30 разів (за рахунок зростання цін).

Не такою оптимістичною є характеристика вихованців інституту, подана О.К.Волніним попечителеві Київського учбового округу в червні 1917 р. Він відзначає, що якість підготовки вступників знизилася. Тому, відповідно до Закону Тимчасового уряду від 14 червня 1917 р. (за яким учительські інститути стали «наближеними до вищих шкіл»), просить приймати в інститут осіб із закінченою середньою освітою.

Відомо, що набір у 1917 р. був здійснений, але у нас немає відомостей про його кількісний і якісний склад.

У зв'язку з наступними подіями громадянської війни, багато вихованців залишило інститут; чимало з них

загинуло, особливо в періоди більшовицького терору і розгулу бандитизму. Дехто з вихованців повернувся для продовження навчання в інституті на початку 1920-х років (наприклад, І.С.Педан – у майбутньому викладач-природознавець, геолог

Знайомство з періодичними виданнями та спогадами про Полтаву того часу показало, що згадки про учительський інститут і його вихованців в них практично відсутні. Це означає, що заклад відігравав малопомітну роль в освітньому просторі міста і його громадському житті (через дуже не чисельний склад). Все це, звичайно, не применшує старанну роботу невеликого дружнього колективу викладачів інституту.

Про діяльність дореволюційного учительського інституту до середини 1970-х років згадували мало. Вважалося, що Полтавський педінститут бере початок з 1921р., відколи він став майже повноцінним вищим навчальним закладом. І тільки коли тодішній ректор ПДП імені В.Г.Короленка І.А.Зязюн провів вдалу PR-акцію з «розкручування» закладу, про нього заговорили.

Крім *А.С. Макаренка* (який став всесвітньо відомим і прославив Полтавський учительський інститут, перш за все, завдяки власним неординарним якостям, зокрема, постійній самоосвіті, феноменальній пам'яті), про інших випускників інституту цього часу відомо небагато, та й було їх усього декілька десятків. Із другого набору інституту (1915-1918 рр.) можна відзначити Семена Трифоновича Кириченка (1895 - ?) – завідувача Кременчуцького губерньського відділу освіти, згодом – одного із керівників Народного комісаріату освіти УРСР, першого консула радянської України у Львові (в складі Польщі); Олександра Микитовича Ведмицького (1894-1961) – журналіста, поета, літературознавця, викладача Орського педінституту імені Т.Г.Шевченка.

Не такими вже й безхмарними були і взаємини між викладачами та вихованцями інституту, особливо – на фоні загострення економічних, соціальних і політичних проблем у державі. Відкриті політичні дискусії, звичайно, не допускалися. Але ситуація різко змі-

нилася на початку весни 1917, після Лютневої революції в Петрограді. Як і більшість інтелігенції, викладачі дотримувалися поглядів, близьких до ліберальних, тому на початку прихильно зустріли звістку про встановлення республіки. Разом з тим, як писав у їхніх

характеристиках директор, статський радник (в таблиці про ранги це відповідало військовому званню вище полковника, але нижче генерал-майора) О.К.Волнін,

викладачі «цілком благонадійні» по відношенню до існуючого режиму.

Що ж до вихованців, то тут ситуація складалася інша. Походження із не дуже заможних класів зумовлювало приналежність деяких з них до тоді підпільних революційних організацій (особливо популярними були соціалісти-революціонери). Лютнева революція 1917 р. загострила й національне питання: розпочалася українська національна революція. І в середовищі вихованців Полтавського учительського інституту виник певний розкол.

23 березня 1917 р. відбулися відкриті збори слухачів інституту (головою їх обраний О.Співак). В ході палкого обговорення, різними групами вихованців були поставлені на голосування два проекти постанови [5, арк. 43]:

- 1) з осені 1917 р. всі дисципліни слід викладати українською мовою;
- 2) викладання продовжити російською мовою, але додатково ввести курси української мови й літератури, історії та географії України.

Переважну більшість голосів набрав перший проект постанови, запропонований слухачами (про що свідчать підписи під кожним із проектів).

Таким чином, збори слухачів прийняли постанову: 1) інститут повинен бути повністю українським; 2) послати делегатів з цим рішенням до Київського учбового округу і відповідального за питання освіти Української Центральної ради, полтавчанина за походженням Івана Матвійовича Стешенка.

«Прошеніє» цих зборів вихованців обговорено на педагогічній раді учительського інституту (протокол № 9 від 7.04.1917). Її рішення було досить коректним і виваженим. Визнано, що українізація закладу відповідає потребам життя краю, але майже негайно, без перехідного періоду, даний склад викладачів здійснити її не може. Наступним пунктом рішення педради було клопотання перед попечителем Київського учбового округу про переведення усього колективу викладачів інституту, які за час роботи здружилися між собою, до іншого навчального закладу, в якому мовою викладання залишиться російська (таким місцем члени колективу вказали Одесу).

У свою чергу, попечитель це прохання переслав на ім'я Міністра народної освіти Тимчасового уряду Росії. Забігаючи дещо наперед відзначимо, що була знайдена можливість працевлаштування для деяких із них у нововідкритих учительських інститутах великоруських губерній: О.К.Волнін і Ф.В.Лисогорський запрошені до Новоніколаєвська (тепер – Новосибірськ), В.Н.Тарасов – до Твері. В Росії у подальшому працював І.А.Шестаков.

Неодноразові пізніші твердження О.К.Волніна про «евакуацію Полтавського учительського інституту до Новоніколаєвська», здається, не мають підстав. Поки що не виявлено жодного викладача, крім нього самого, який би там працював (Ф.В.Лисогорський, схоже, так і не прибув у Сибір).

Слід додати, що наступні півроку 1917-го, допоки команда викладачів працювали з повною віддачею. І взагалі ці люди своєю достойною поведінкою й інтелігентністю заслуговують на повагу. В своїх спогадах Г.Г. Ващенко високо оцінив їхні професійні якості, але назвав їх «україножерами». Це твердження занадто категоричне. Так, це були, переважно, етнічні росіяни, які за посадовими обов'язками здійснювали русифікаторську політику уряду. Але й вони стали заручниками та жертвами обставин, бо змушені були покинути місце роботи, до якого встигли прикипіти душею. Навряд чи вони активно заважали процесам українізації, хоч через десятиліття в спогадах засуджували «самостійників».

Тільки Ф.В. Лисогорський спробував боротися за місце, сподіваючись залишитися на посаді директора інституту після від'їзду О.К.Волніна, та виклопотавши для себе посаду викладача

історії (оскільки викладання російської мови стало не актуальним).

Нам достовірно відома подальша доля двох із викладачів (О.К. Волніна і В.Н.Тарасова). Своєю працелюбністю вони заслужили визнання і радянської влади (хоч і змушені були пристосовуватися до нових обставин і прийнятої в той час риторики, про що свідчить стиль опублікованих ними спогадів про А.С.Макаренка).

Останній підпис О.К. Волніна, як директора, стоїть під документами від 2.09.1917 р. А 8 вересня він здав справи Ф.В. Лисогорському, як тимчасово виконуючому обов'язки директора.

У той же день відбулося засідання педради, на якому В.Н.Тарасов просив звільнити його з посади викладача історії та географії з 25.09.1917 у зв'язку з отриманим призначенням на нове місце роботи.

На посаду викладача історії, політичної економії та загального мовознавства призначений Ф.В.Лисогорський.

Уроки географії з її методикою вважалися вакантними й не проводилися до призначення нового викладача.

Наступне історичне засідання педради відбулося вже 22.09.1917 р. Його вів Ф.В.Лисогорський, були присутні члени ради І.А.Шестаков, М.Т.Квятковський, К.Я.Чигирик, а також О.А.Левитський і В.О.Щепотьєв. Мабуть на цьому засіданні присутні відчували себе дещо ніяково. Справа в тому, що попечителем Київського учбового округу на посаду директора інституту ще в серпні був направлений Олекса Августинович Левитський.

Але потрібно було дочекатися бюрократичної процедури його затвердження в Міністерстві освіти уряду Росії, до якої тоді формально входила Україна. Як потім з'ясувалося, Наказ був підписаний ще 16.09.1917 р., але якийсь час про це було невідомо.

Та вже в жовтні 1917 р. все стало на свої місця, й О.А.Левицький приступив до формування своєї команди викладачів. Розпочався другий, короткий але дуже драматичний етап в історії нашого навчального закладу.

Основні джерела інформації до теми:

1. Волнин А.К. Антон Семёнович Макаренко в учительском институте. Воспоминания. // Учебно-воспитательная работа в детских домах. – 1941. - №№ 2-3. – С.117-124.
2. Макаренко А.С. Речь на юбилее школы №1 Ярославской железной дороги // Макаренко Антон Семёнович. Собрание сочинений. В 8 томах. – Т.4. – Часть 7. – М.: Педагогика, 1984.
3. Личное дело студента А. Макаренко. Новые архивные материалы / Н. Лялин // «Учительская газета». — №11 от 23 марта 2004 года. <http://www.ug.ru/archive/3336>
4. Тарасов В.Н. В Полтавском учительском институте. (Из воспоминаний об А. С. Макаренко) // О педагогической деятельности А. С. Макаренко / Труды института теории и истории педагогики. Известия АПН РСФСР. – Вып.38. – 1952. — С.143-150.
5. Центральний державний історичний архів України : фонд 707. – Оп.299. – Спр.6.

6. Быблюк Мариан. АЛМА - МАТЕР А.С. МАКАРЕНКО // МАКАРЕНКО DISKUSSIONEN INTERNATIONAL. Protokoll des 2. Marburger Gespräch (1 - 4. Mai 1986) München: Minerva-Publ. 1989. – С. 69-76. (По: <http://zt1.narod.ru/vitaliy.htm>).

*Тут у 1914-1917 роках розташовувався
Учительський інститут
(Полтава, вул. Балакіна, 10)*

ПОЛТАВСЬКИЙ УЧИТЕЛЬСЬКИЙ І ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ

(вересень 1917 — квітень 1921 років)

У зв'язку із неодноразовим «переглядом» складу архівів більшовицькою владою, втратою їхньої частини в роки війни, залишилося небагато об'єктивних джерел інформації щодо історії закладу в 1918-1919 рр. Особливо великі «білі плями» у викладенні історії Полтавського учительського інституту в 1918 році.

Оброблені нами останні архівні документи про учительський інститут датовані груднем 1917 року [20], а перші про педагогічний інститут – січнем 1920 року [15]. Із них можна зробити висновок, що інститут діяв, але деталі його структури й функціонування в 1918-1919 рр. вияснити допоки не вдалося. Можливо, пролити світло дозволить опрацювання нових документів [17-18]. Мало інформації про заклад і в полтавських газетах за 1917-1919 роки.

До не чисельних опублікованих спогадів свідків цього періоду ми відносимося дуже обережно, і про їхню достовірність стверджуємо тільки після співставлення з іншими, більш об'єктивними писемними джерелами. У спогадах про роки революції й громадянської війни у Полтаві лікар О.О.Несвіцький [12], кооператор Д.Ф.Соловей [14] та інші взагалі не згадують учительський інститут і його учнів (при тому, що про гімназії й кадетський корпус вони згадують неодноразово). Це й не дивно, зважаючи на невелику (кілька десятків) кількість вихованців інституту в цей час, і тому скромну роль цього середнього спеціального навчального закладу в житті міста.

Скупа інформація міститься у публікації М.Я. Рудинського [3] (переважно, викладення власного бачення проекту вищого педагогічного закладу). Ненабагато більше інформації знаходимо в спогадах Григорія Ващенко [4], Вадима Щербаківського [21] та інших діячів національного руху 1917-1921 рр.

Коротко зупинимося на характеристиці ситуації в Полтаві у роки української національної революції та громадянської війни (1917-1920), яка значною мірою, безумовно, накладала відбиток на функціонування закладу.

Слід відзначити небувале піднесення рівня самосвідомості української молоді й поширення різних форм національного самовираження (у тому числі – й у вигляді українізації освіти), особливо в 1917-1918 роках.

Разом з тим, уже влітку 1917 року Полтаву заповнили солдати-дезертири, які творили безчинства (разом з кримінальними елементами). З кінця 1917 до кінця 1919 року влада в Полтаві змінювалася близько 15 разів (якщо рахувати й захоплення міста на кілька годин, зокрема, різними «повстанцями»). Немає сенсу обговорювати, яка влада творила більші безчинства: при певних «владах» більше страждань терпіли різні прошарки населення. Але найбільше полтавці настраждалися від «радянських влад». У спогадах очевидців згадується про репресії щодо студентів з боку більшовицької й денікінської влади.

В існуючих нарисах історії нашого навчального закладу характеризованому періодові приділяється небагато місця [11]. Більш ґрунтовним є нарис про історико-філологічний факультет у Полтаві [10]. Ми теж можемо додати лише окремі штрихи до історії функціонування учительського інституту в 1917-1919 роках, дещо більше – про педагогічний інститут у 1920 – на початку 1921 року.

Зміни влади у Полтаві з вересня 1917 р. до остаточного встановлення радянської влади

<i>Хронологічні рамки</i>	<i>Коротка характеристика</i>
Вересень 1917 — початок січня 1918 р.	Невизначеність із владою. багатовладдя (формально до початку листопада поширювалася влада Тимчасового уряду в Петрограді: все більшого авторитету набирає Центральна Рада, яка проголосила суверенітет Української Народної Республіки. Паралельно діють місцеві органи влади - дві Ради депутатів, міська Дума, земство).
6 січня – 8 квітня 1918 р.	Агресія більшовицької Росії й маріонеткового радянського уряду в Харкові проти УНР. Полтава зайнята більшовицькими військами Мудравйова («перша» радянська влада). 22 січня закриті всі навчальні заклади. Пограбування й вивіз товарів в Росію.
10 квітня – 26 листопада 1918 р.	Полтава під контролем військ кайзерівської Німеччини, які спочатку навели відносний порядок. 29 квітня Центральна Рада була розігнана й встановлена Українська Держава гетьмана Скоропадського. Продовжилися процеси українізації освіти. Разом з тим, контрибуції, накладені німцями й повернення землі поміщикам викликали невдоволення населення й селянські повстання.
27 листопада 1918 р. — 18 січня 1919р.	Полтава зайнята повстанськими селянськими загонами та військами Директорії відновленої Української Народної Республіки. Єврейські погроми 17-18 січня 1919 р.
19 січня – 28 липня 1919 р.	«Друга» радянська влада, під час якої розгорнувся «червоний терор». Разом з тим, продовжувалося навчання українською мовою в закладах освіти.
29 липня – 10 грудня 1919 р.	Полтава окупована ленінськими військами (російською Лобзовольчою армією). Заборона на фінансування українських закладів освіти із казни. обмеження вживання української мови. Разом з тим, діє «Просвіта» під егідою споживчої кооперації.
11 грудня 1919 року	Остаточне встановлення радянської влади в Полтаві. Полтавська губернія у складі Української Соціалістичної Радянської республіки (УСРР).

Нижче подається таблиця, яка відображає наші уявлення про етапи функціонування нашого навчального закладу в роки української національної революції та громадянської війни – до створення Полтавського інституту народної освіти навесні 1921 року. Ця таблиця, зокрема, потрібна для розуміння того, з яких джерел відбувалося фінансування діяльності інституту. Про деякі аспекти функціонування учительського інституту, з певною вірогідністю, можемо судити за опосередкованим аналізом інформації. Тарифні відомості (на жаль, тільки окремі) – одне із найважливіших джерел, з яких ми довідуємося про кадровий склад закладу, навчальні дисципліни, які викладалися для студентів, про кількість занять на тиждень тощо [5, 6].

Таблиця . **Періодизація існування закладу з IX.1917р. по IV.1921 р.**

<i>Повна назва закладу</i>	<i>Хронологічні межі. Підпорядкування</i>	<i>Керівники</i>
Полтавський учительський інститут	IX-XII.1917 р. Куратор Київської шкільної округи від Тимчасового уряду (за старою традицією – «попечитель»)	Директор Олекса Августинович Левитський
	I – III. 1918 р. «Перша» радянська влада (інститут, як і інші навчальні заклади, був закритий)	
	IV.1918 р. – I.1919. Міністерства народної освіти Центральної Ради та Української Держави; комісаріат освіти Директорії	
	I – VII. 1919. «Друга» радянська влада. Відділ Вищих шкіл при Народному комісаріаті освіти УСРР. Незавершена спроба перетворення учительського інституту в педагогічний	
	VIII.1919 – XI.1919. Управління народної просвіти при Головнокомандувачеві збройних сил Півдня Росії	Директор Ковалевський
Полтавський український педагогічний інститут	I.1920 – IV.1921. Полтавський губернський відділ освіти (пізніше – Народний комісаріат освіти УСРР). Остаточне встановлення радянської влади.	Навково-вчевна рада на чолі з виборним головою ради

Полтавський учительський інститут (вересень 1917 – грудень 1919 року)

Історія учительського інституту цього часу пов'язана з діяльністю його керівника.

Левитський Олекса Августинович – другий директор Полтавського учительського інституту (1917-1919), і водночас викладач педагогіки та української мови.

Трапляється і децю зрусифікована форма його імені й прізвища – Олексій Августович Левицький. Народився 17.03.1872 р. у містечку Дашиїв Київської губернії (тепер селище міського типу в Іллінецькому районі Вінницької області), в сім'ї священика. Освіту здобув у 2-й Київській гімназії, київській колегії П. Галагана. У 1895 році закінчив історико-філологічний факультет Новоросійського (Одеського) університету, став працювати вчителем. У 1899 р. склав спеціальний іспит при цьому ж університеті і був удостоєний звання вчителя гімназії з правом викладати російську мову та словесність. 1900 р. призначений інспектором, а в 1904 р. – директором народних училищ Армавірського округу на Кубані. Останні перед Полтавою місця роботи – інспектор Казанського і директор Таганрозького комерційних училищ. Повсюди займався не тільки викладацькою й адміністративною, але й науковою і громадською діяльністю. Ще в травні 1917 р. О.А.Левицькому Центральною Радою було дано доручення негайно проводити українізацію шкіл в українських місцевостях нижнього Дону.

В радянський час – директор і викладачу Гайсинському педагогічному технікумі (1922-1923 рр.); доцент політехнічного (1923-1933 рр.) й професор педагогіки кооперативного (1926-1929) інститутів у Києві. Утік від переслідувань до Сухумі, де в 1934-1936 рр. працював інспектором науково-дослідних установ Абхазії. З 1936р. вчителював у середній школі рідного Дашикова, а в роки німецької окупації ненадовго був призначений його старостою. По

війні жив у дочки в Москві; помер 16.06.1947 року.

*Пустовіт Т.П. Це був справжній український патріот, людина з ґрунтовною освітою (Олекса Августович Левитський) // Історія Полтавського педагогічного інституту в особах. - Полтава: АСМІ, 2004. - С.82-90.

Вимоги більшості слухачів інституту ще навесні 1917-го про українізацію викладання співпали з рішеннями I-го Всеукраїнського учительського з'їзду. Виникла необхідність в учительських інститутах з 1917/1918 навчального року запровадити штатну посаду учителя української мови та літератури. На цей заклик відгукнувся О.А.Левитський, який у зв'язку з українізацією навчального процесу, в заяві від 28 липня 1917 р. на ім'я попечителя Київського учбового округу попросив призначити його на посаду в один із навчальних закладів України [20, с.13]. За клопотанням попечителя, Міністерство народної освіти Тимчасового уряду Росії Наказом від 16.09.1917 ще з серпня місяця призначило Олексу Августиновича Левитського директором Полтавського учительського інституту. Фактично ж він приступив до роботи в кінці вересня 1917 р., коли пише в листі до попечителя: «Прийом вихованців зроблений, але немає кому їх вчити, бо половина вчителів-великоросів уже переведена в другі інститути»).

На педраді 22.09.1917 (коли Наказ про затвердження О.А.Левицького ще не надійшов), крім нього, присутні формально в.о. директора інституту, викладач історії і політекономії Ф.В.Лисогорський, математики – М.Т.Квятковський, фізики й природознавства І.А.Шестаков, креслення й малювання К.Я.Чигирик (тобто 4 із 6, що працювали при О.К.Волніну). Крім того, був присутній В.О.Щепотьєв, який тільки 26.10.1917 р. був затверджений попечителем учбового округу на посаді учителя російської мови й літератури. Тим же наказом О.Т.Булдовський був призначений учителем географії та природознавства з методиками їх навчання. Відомо також, що Г.Г. Ващенко у вересні 1917 р. напи-

сав заяву на заміщення посади учителя психології, педагогіки, логіки й історії філософії (але фактично в Полтаву зміг прибути в січні 1918 р.). У 1918 році історію в інституті почала викладати Н.Ю.Мірза-Авакянц. Очевидно, відбулися й інші кадрові зміни. За спогадами Г.Г.Ващенко: «Олекса Августинович Левицький швидко перетворив інститут на справжню українську школу. Він закликав до інституту українських педагогів і між ними В. Щепотьєва, пізніше відомого науковця, літературознавця і етнографа. Керування зразковою школою (в 1918-1920 рр.) він доручив Ф.І.Пошивайлу, що потім став відомим як добрий методист. Із педагогів, що працювали в інституті раніш, залишилося небагато, але був між ними Лисогорський, запеклий україножер, який вміло приховував свої настрої». [4, с. 311].

Ще в червні 1917 р. постановою Тимчасового уряду підвищувався статус учительських інститутів; передбачався поділ на три відділення (фізико-математичне, словесно-історичне, природничо-географічне). За архівними документами ми точно знаємо, що такий поділ в інституті був на початку 1920-го року. Коли цей поділ був введений вперше – нам не відомо (сумнівно, що в 1917-1918 рр., судячи з перелічених нижче дисциплін за часів Гетьманату).

Ще перед відбуттям із Полтави О.К.Волніна, термін оренди будинку на вулиці Фабрикантській (тепер – Балакіна) закінчувався. Тому заняття в інституті були перенесені в будинок на вулиці Ново-Кременчуцькій № 12 (нині житлова й адміністративно-офісна будівля по вул. Лідова 12/9):

Відомо, що з захопленням Полтави більшовицькими військами Муравйова заняття з 22 січня були припинені, бо не передбачалося фінансування закладів на окупованих територіях. Скоріш за все, заняття відновилися тільки навесні.

Відомо, що станом на весну 1918 р. було успішно забезпечено розв'язання проблеми українізації Полтавського учительського інституту [1, с.128-129].

За часів Гетьманату, з 1918/1919 навчального року, рекомендувалося викладати наступні обов'язкові навчальні дисципліни: богослов'я, українська мова та література, російська мова і література, вступ до вивчення мови з елементами науково-філософського обґрунтування, граматики, теорія та психологія художньої творчості, історія України, історія культури, природознавство, географія, математика, фізика. Серед спеціальних обов'язкових предметів були: педагогіка з елементами історії педагогіки, філософія, психологія, логіка, теорія навчання. Серед необов'язкових – політична економія, державне право та його історія, латинська та іноземна мова, декламування. Право вибору необов'язкових предметів надавалось учням та педагогічним радам інститутів, але фінансуватись вони повинні були за рахунок місцевих коштів[13].

Нам не відомі документи, з яких можна зробити висновок: наскільки повно ці рекомендації були виконані в Полтавському учительському інституті.

Постановою Міністерства освіти та мистецтва Української Держави від 10 серпня 1918 р. були внесені корективи в правила прийому до учительських інститутів, якими для вступників скасовано обов'язковий двохрічний стаж роботи учителем. На навчання приймалися особи, незалежно від статі, які закінчили повний курс чоловічих гімназій, шість класів реальних шкіл, чотири класи духовних семінарій, випускники кадетських корпусів, семи - та восьмикласних комерційних шкіл, семикласних жіночих гімназій, чотирьохкласних учительських семінарій та тих, програми яких міністерство визнало як такі, що відповідають загальним вимогам. Всі інші особи і в тому числі випускники церковно-учительських шкіл та учительських семінарій до 1918 р., повинні були складати вступні іспити [1, с.131].

Для розуміння місця учительського інституту в 1918-1919 роках слід коротко схарактеризувати найважливіші зміни в культурно-освітньому житті Полтави. Відомо, що вже в жовтні 1917 року О.А.Левитський зайняв посаду голови президії полтавського товариства "Просвіта", підтримував заходи щодо українізації шкіл. Все це відбувалося на фінансовій підтримки досить сильного кооперативного руху й земства на Полтавщині.

21 квітня 1918 р. "Просвіта" заснувала в Полтаві Український народний університет, лекції в якому могли відвідувати всі бажаючі. При ньому було й природознавче відділення (правда, користувалося набагато меншою популярністю, ніж історико-філологічне й згодом було закрите). Лекції з природознавства, у т.ч. географічного змісту, читав В.Ф.Ніколаєв.

Хоч ідеї створення вищого навчального закладу в Полтаві виникали серед представників української інтелігенції й раніше, але саме завдяки організаційній і фінансовій підтримці очолюваної О.А.Левитським «Просвіти» 6 жовтня 1918 року вдалося відкрити при ній історико-філологічний факультет, як один із підрозділів запланованого для створення в майбутньому українського університету. Статут факультету розробив О.А.Левицький; збори «Просвіти» створили оргкомітет по його заснуванню; управа губернського земства асигнувала певні кошти; згоду на створення цього закладу дав департамент вищої школи Міністерства освіти Української держави. Лекції читали, здебільшого, приїжджі професори, закликані з Харкова та втікачі з більшовицької Росії. На факультеті викладалися навчальні дисципліни гуманітарного циклу.

Саме історико-філологічний факультет став центральним навчальним і культурно-просвітницьким закладом Полтави. Виникає питання: а чому в 1918 році мало згадок про учительський інститут, директором якого був О.А.Левицький? Чому цей заклад не став осередком для формування нової української вищої школи? У нас немає документів, які б дозволили дати відповідь на це питання. Відомо, що у 1918 р. відбувся другий в історії випуск з учительського інституту; здійснений набір слухачів (кількість вищих початкових шкіл на Полтавщині суттєво збільшилася, і потреба в україномовних учителях теж зросла, що вирішувалося, частково, через проведення курсів українознавства). Проте кількість викладачів інституту була дуже невеликою (очевидно, студентів – теж). Деякі з них (В.Щепотьєв, Г.Ващенко, Н.Мірза-Авакянц) викладали і в учительському інституті, й на новоутвореному факультеті, і на курсах з українознавства. Схоже, що в освітньому середовищі Полтави склався стереотип: учителів для ви-

щикх початкових шкіл повинен готувати середній спеціальний навчальний заклад, а вища школа (університет) має готувати вчителів для середніх шкіл (гімназій).

Значною мірою ситуацію, що склалася з учительським інститутом, пояснює у своїх спогадах Г.Г. Ващенко: «Учительський інститут восени 1918 р. злився з Полтавським українським університетом. На чолі його став Олекса Августинович Левицький» [4, с.312]. Ми схилиємося до того, що фактично це злиття мало місце (але навряд чи воно було оформлене). Фактичне злиття можна пояснити матеріальними причинами. Історико-філологічний факультет фінансувався, переважно, за кошти земства й установ споживчої кооперації. Учительський інститут мав фінансуватися коштами держави. Та в умовах частої зміни влад це фінансування було не надійним, а частенько й відсутнім. О.А.Левицький мав якості менеджера, й зумів у складних умовах громадянської війни організувати підготовку вчительських кадрів в межах цього комплексу. Зі спогадів дізнаємося, що викладачам також допомагали якось виживати студенти (переважно, вихідці із сільської місцевості), які ділилися з ними харчами.

У січні 1919 р. міністр освіти уряду Директорії Іван Огієнко дав доручення комісії у справах вищої школи негайно розробити законопроект «Про Полтавський державний університет» [19]. Проте Полтава була невдовзі зайнята більшовиками, й законопроект не був реалізований.

У період «другої» радянської влади (січень — липень 1919 р.) інститут, швидше за все, був взятий на державне фінансування. Він отримав шанс набути і статус вищої школи, якого не мав.

У кінці квітня 1919 р. в Полтаві, з метою ознайомлення зі станом місцевих вищих шкіл, побував член Колегії відділу вищої школи народного комісаріату освіти України Володарський. У своєму виступі він відзначив необхідність реформи вищої школи на засадах «демократизації науки, знання і освіти», й відзначив, що тепер для вступу в вищу школу не треба мати жодних дипломів, крім особистого посвідчення (Декрет Раднаркому УСРР від 2.03.1919 р. «Про вступ до вищої школи»). У зв'язку з тим планувалося з травня 1919 року відкрити «підготовчі семестри». Скасовуються державні іспити, дипломи — як свідоцтва, котрі дають права і привілеї, а також учені ступені і звання.

Щодо внутрішнього життя вищої школи, — сказав він, — то зараз виробляються нові програми і методи викладання для всіх вищих шкіл, в основу яких покладений трудовий принцип.

На той час у Полтаві існували фрагментовані вищі школи: Комерційний інститут, правничий та історико-філологічний факультети. Радянська влада планувала їх об'єднати в один загальний факультет гуманітарних наук, а в наступному — університет[9].

Про учительській інститут в промові Володарського не було сказано ні слова. Але, швидше за все, цей візит надихнув колектив учительського інституту на створення проекту статуту педагогічного інституту (як вищої школи), який і був розроблений уже в травні.

Як зазначається в написаному О.Т. Булдовським у 1920 р. «Звіті про сучасний стан Полтавського педагогічного інституту» [15], перетворення колишнього Полтавського учительського інституту в вищу школу під назвою «Полтавсь-

кий педагогічний інститут» фактично було здійснене в травні – липні 1919 року. Проект Статуту педінституту був переданий на затвердження відділу Вищих шкіл при Народному комісаріаті освіти (м. Київ). Зі слів О.Булдовського, в середині липня 1919 р. один примірник статуту повернувся в Полтаву з поміткою про затвердження завідувачем відділом Вищих шкіл тов. Володарським. Як можна зрозуміти, цей екземпляр на час написання звіту був втрачений; в архівах поки що не виявлено інших екземплярів затвердженого Статуту. Заняття в інституті, що працював би за новим Статутом, повинні були розпочатися після канікул, у вересні 1919 року.

Але цього не сталося в зв'язку з тим, що 29.07.1919 року Полтава зайнята денікінськими військами, а керівництво освітніми закладами перейшло до Управління народної освіти при Головнокомандувачеві збройних сил Півдня Росії. Всі законодавчі акти, прийняті після 7.11.1917 р. «окремими крайовими утвореннями в місцевостях, які перебувають в управлінні Головного Командування вважаються відміненими» [7, арк. 9]. Внесені поправки до положення про Учительські інститути. Викладання українською мовою було заборонене в закладах, що фінансувалися за рахунок денікінського уряду, а викладання історії та географії України заборонене в усіх закладах [7, арк. 1].

Заклад продовжив існувати як учительський інститут з російською мовою викладання, але за положенням, яке відрізнялося від того, що існувало в часи царської Росії. Штатним розписом учительських інститутів на зайнятій денікінцями території передбачалися посади: директора, законовчителя, учителів наук, учителя графічних наук, учителя співів, учителя музики, помічника учителя ручної праці.

«На місце Левицького, що виїхав на Кубань, на посаду ректора був призначений Ковалевський (раніше працював учителем і інспектором Другої чоловічої гімназії). Українські педагоги були звільнені, а на їх місце були призначені росіяни або малороси» [4, с.313]. Хто конкретно займав інші перелічені вище посади в учительському інституті – нам не відомо.

Набору на 1-й рік навчання учительського інституту в 1919 р. здійснено не було, але заняття на старших курсах восени того року продовжувалися.

О.Т.Булдовський у своєму звіті пише, що після вигнання денікінців і повернення радянської влади, 27 грудня 1919 р. полтавський губернський відділ народної освіти видав Наказ про усунення призначених за часу денікінської влади педагогів (чимало представників інтелігенції самі покинули Полтаву разом із білогвардійськими військами). В кінці грудня лектори, що працювали до серпня 1919 р., повернулися до інституту і взялися до відновлення занять. Услід за тим, було відновлено проект статуту, який і затвердила Колегія губернського відділу народної освіти [15, арк. 30]. Відомий нам рукописний не датований варіант Статуту [16, арк. 125-130], виконаний почерком О.Т. Булдовського, містить і навчальні плани для відділів і підвідділів інституту. Проте, у нас є сумніви щодо їхньої повної реалізації в навчальному процесі, зважаючи на суттєвий дефіцит викладацьких кадрів.

Полтавський педагогічний інститут (січень 1920 – квітень 1921 року)

Наказом №3 від 13.01.1920, який підписали Голова Губревкому Я.Дробніс і зав. відділом народної освіти О.Мізерницький, Полтавський учительський інститут з цього числа оголошувався Вищою школою під назвою «Полтавський український педагогічний інститут», і до переходу під керування центральної влади підлягав Полтавському губернському відділові освіти [8, арк.5].

Отже, січень 1920 р., (а не липень 1919 р.) слід вважати за початок функціонування Полтавського педінституту з юридично засвідченим статусом. Але подібний статус «місцевої вищої школи» мала, наприклад, і Вища робітнича школа в м. Полтаві, заснована в грудні 1919 року.

Розуміючи хиткий статус педінституту, голова Губревкому в Наказі №47 від 15.03.1920 року вказує, що слід «...негайно приступити до організації радянського інституту народної освіти, зосереджуючи навколо Педагогічного інституту всі курси до готування робітників до праці в різних галузях освіти» [8, арк. 19]. Процес створення цього інституту затягнувся більше ніж на рік.

Наказом Губревкому №3 від 13.01.1920 р., пропонується переобрати Педагогічну раду новоутвореного педінституту, якій негайно скласти програми і подати на затвердження до відділу освіти [8, арк.5].

Слід зазначити, що в кінці 1919 – першій половині 1920 року «третя» більшовицька влада у Полтаві вела себе досить обережно, на деякий час відмовилася від єдиноначалля й партійного контролю в закладах освіти, дозволивши їхнім колективам самим обирати органи управління. Школами керували педагогічні ради.

Колектив педагогічного інституту вирішив назвати орган самоуправління «науково-учебною радою», сподіваючись, що це допоможе в майбутньому отримати статус повноцінного вищого навчального закладу. О.Т.Булдовський досить чітко описує функціонування цього колективного органу управління [15, арк. 30-31]. Науково-учебна рада складалась із представників від лекторів і слухачів у рівній кількості. Вирішення поточних справ і керівництво адміністративним життям належало президії або правлінню науково-учебної ради, котре складалось із голови і товариша (заступника) голови ради, а також із голів і секретарів окремих відділів. Кожен із трьох відділів (словесно-історичний, фізико-математичний, природничий) теж мав окремі ради, котрі керували їхнім внутрішнім життям. Господарчими справами відав господарчий комітет, до складу якого науково-учебна рада делегувала 2 представники, ради відділів – по 1 представникові.

Судячи з підписів у тарифних відомостях, на виборній посаді голови науково-учебної ради Полтавського педагогічного інституту найдовше був О.Т.Булдовський (мінімум – з лютого до початку жовтня 1920 р., коли більшовики розгорнули репресії проти національно свідомих представників інтелігенції, і він був заарештований). У кінці 1920 року обов'язки голови виконував його заступник – лектор з політекономії І.В. Лебединський; у 1921 році, до утворення Полтавського інституту народної освіти, головою науково-учебної ради був В.Ф. Ніколаєв.

Про склад викладачів і перелік навчальних дисциплін в педагогічному інституті маємо уявлення із тарифних відомостей [5] і звітів. Склад викладачів і перелік дисциплін у різні місяці не були стабільними. Окремі викладачі, що починали працювати в педагогічному інституті, становили основу і кадрового складу Інституту народної освіти.

Деякі викладачі в 1920 – на початку 1921 рр. викладали, одночасно, і на словесно-історичному відділі педагогічного інституту, і для студентів історико-філологічного факультету (що є ще одним свідченням їхньої єдності і в 1918-1919 рр.): голова відділу – філолог О.Т. Бузинний, лектор з української літератури – В.О.Щепотьєв; психології, теорії трудової школи – Г.Г.Ващенко, політекономії, історії соціалізму та теорії права – І.В.Лебединський, філософії, загальної наукової методології, історії педагогіки – І.Я.Чаленко, стародавньої й середньовічної історії – О.М.Васильєва, історії Західної Європи та всесвітньої літератури – Л.М.Степанов, історії Росії та історії слов'ян – І.Ф.Рибаків, всесвітньої історії – Т.О.Богданович, археології – В.М.Щербаківський, історії України – А.Ф.Дучинський, співів – В.М.Верховинець та інші.

Серед викладачів природничого відділу на початку 1920 р.: його завідувач В.Ф. Ніколаєв (Миколаїв) – ботаніка, анатомія і фізіологія рослин; О.Т.Булдовський (зоологія, методика природознавства, методика навчання географії); К.В.Дубняк (загальне землезнавство); М.М.Самбікін (метеорологія і кліматологія); М.І.Гавриленко (порівняльна анатомія тварин, лаборант з біології); В.В.Лауер (анатомія і фізіологія людини); Й.О.Власенко (загальна і неорганічна хімія); Я.Г.Бергольц (органічна хімія). Кілька лекцій із природознавства, географії, фізики прочитав керівник у 1918-1920 рр. зразкової школи при педінституті Ф.І.Пошивайло (із 30.01.1920 р. ця школа стала звичайного типу).

				
<i>Ніколаєв Валентин Федорович</i>	<i>Булдовський Олександр Теофілович</i>	<i>Власенко Йосип Олексійович</i>	<i>Самбікін Михайло Митрофанович</i>	<i>Пошивайло Федір Іванович</i>

Викладачів фізико-математичного відділу було теж небагато: математики М.О.Лісовський, В.С.Воропай, О.Д.Нікологорський, Є.Я.Супрун, С.І.Колісник; фізики О.І. Ліщина-Мартиненко, М.О. Харченко, Н.М. Васильєв.

Перелічені викладачі працювали в педінституті не щомісяця. Причому, їхня чисельність під кінець 1920 року суттєво зменшилася. Практично всі викладачі за сумісництвом ще й викладали у школах і технікумах Полтави, працювали в інших установах (у музеї, відділі освіти тощо).

Станом на серпень 1920 року в педагогічному інституті працювали 24 лектори (у т.ч. 3 – загальних дисциплін, 9 – на словесно-історичному відділі, 4 – фізико-математичному, 5 лекторів і 3 асистенти – на природничому відділі). Крім

того, налічувалося 25 вакансій, які планувалося заповнити лекторами, запрошеними із Харкова (О.Т.Булдовський [15] розписує план їх заповнення).

Відповідно до правил вступу, прийнятих більшовицькою владою ще в 1919 році, у виші стали приймати не тільки осіб із середньою освітою (зі стажем або без стажу), але й без середньої освіти (для яких передбачався колоквіум). Переведення із курсу на курс тоді відбувалося автоматично, оскільки будь-якої форми підсумкового контролю (заліків тощо) не було передбачено.

Інститут мав незадовільне забезпечення приміщеннями. Найкраще були обладнані кабінети природничого відділу (ботанічний, зоологічний, анатомо-гістолого-фізіологічний, мінералогічний і геологічний, та хімічна лабораторія), оскільки інститут отримав частину майна кабінету природознавства Кадетського корпусу, й частину – хімічного кабінету реального училища. Частина наочності виготовлена самими викладачами.

Природничий відділ поділявся на 2 підвідділи: географічний і біологічний. Навчальні дисципліни для студентів підвідділів (*лекції/практичні на тиждень*):

Спільні дисципліни для студентів усіх відділів [15, арк. 35-37; 16, арк.126-127]:

Загальна психологія (3/1)	Історія філософії з історією наукового світогляду (3/1)
Психологія дитини (2/2)	Дитяча література (1/-)
Логіка (1/-)	Гігієна і фізичне виховання (2/-)
Історія виховання і навчання (2/2)	Політична економія (2/-)
Історія педагогіки (2/2)	Історія соціалізму (2/-)
Теорія трудової школи (1/2)	Теорія права в зв'язку з радянською конституцією (1/-)
Школотознавство (1/1)	Педагогічне малювання і ліпка (-/2)
Виразне читання (-/2)	Педагогічна ручна праця (-/4)
Нова мова (4/-)	Співи (-/2)

Дисципліни, спільні для студентів природничого відділу

Загальний курс фізики (2/4)	Загальна біологія (3/1)
Загальний курс хімії (2/4)	Виробництво посібників і фотографія (-/4)
Загальне землезнавство (3/1)	Геологія з палеонтологією (3/1)
Кристалографія і мінералогія (2/2)	

<i>Для географічного підвідділу*</i>	<i>Для біологічного підвідділу</i>
Описова астрономія (2/2)	Хімія аналітична
Побудова і креслення карт (1/1)	Хімія органічна
Зоологія і фітогеографія (1/1)	Зоологія
Метеорологія і кліматологія (1/1)	Ботаніка
Господарський побут народів (2/1)	Анатомія людини і тварин
Країнознавство (2/1)	Анатомія і фізіологія рослин
Географія України (2/1)	Методика природознавства
Методика географії (2/2)	Порівняльна анатомія тварин
Ґрунтознавство (2/-)	
Антропологія і етнографія (2/1)	
Анатомія людини (1/1)	

* Деякі навчальні дисципліни, за браком викладачів та реформуванням закладу, не викладались.

За інформацією в.о. голови науково-учебної ради педінституту І.В.Лебединського від 9.11.1920 року [16, арк. 80], набір студентів 1-го курсу, здійснений на 1920/1921 н.р., не був розподілений по відділах (викладались тільки спільні для студентів усіх відділів загальноосвітні й психолого-педагогічні дисципліни – за переліком вище).

Розподіл студентів між курсами й відділами в 1920/1921 н.р. [16, арк. 102]:

Курс	Словесно-історичний	Фізико-математичний	Природничий	Разом
I	«Основний», не розподілений між відділами			282
II	36	16	33	85
III	28	12	15	55

IV	15	16	15	46
Разом	79	44	63	468

У 1920 році був реформований не тільки учительський інститут (перетворений на педагогічний). Дві учительські семінарії міста перетворені на професійні педагогічні школи (імені Б.Грінченка, та імені М.Драгоманова).

У серпні 1920 року була здійснена спроба перетворити Полтавський історико-філологічний факультет товариства «Просвіта» на Полтавський український інститут громадських наук (як тимчасовий захід – до створення єдиної для УСРР мережі навчальних закладів). Навіть був прийнятий Наказ №256 Народного комісаріату освіти від 26.08.1920 р., та затверджені навчальні плани цього інституту [16, арк. 92]. У вересні узгоджувалося питання про передачу до нього із педінституту фізико-математичного відділу (як окремого факультету). Але щось у цій справі не склалося, й у листі від 8.10.1920 р. Наркомпрос УСРР визнав існування в Полтаві історико-філологічного факультету як тимчасового, до створення інституту народної освіти [16, арк. 1].

У першому кварталі 1921 р. йшла підготовка до утворення вищого навчального закладу – Полтавського інституту народної освіти (ПІНО) на основі об'єднання історико-філологічного факультету та педагогічного інституту. 4 квітня 1921 р. відбулося засідання об'єднавчої ради двох закладів під головування декана факультету І.Ф.Рибаківа і голови науково-учебної ради педінституту В.Ф.Ніколаєва, а 10 квітня В.О. Щепотьєв був обраний ректором.

Розроблений радою статут ПІНО не затверджений Головпрофосвіти (з посиленням на те, що буде затверджене загальне положення про управління вищою школою). Разом з тим, у своєму листі від 12.04.1921 р. Головпрофосвіти звело функції обраного ректора ПІНО до представницьких. Було вказано, що за відсутності ректора-комуніста, Губпрофосвіта повинна призначити в ПІНО політичного комісара. А при ректорові й політкомісарові створюється загальний орган правління інститутом у складі двох деканів, помічника ректора, секретаря і 1 студента [16, арк. 7].

Впродовж 14-22 квітня 1921 року завершилися організаційні заходи щодо налагодження діяльності ПІНО у складі двох відділів: словесно-історичного (на базі однойменного відділу педінституту й історико-філологічного факультету, на чолі з деканом І.В.Лебединським), та природничо-математичного (на базі двох відділів педагогічного інституту, на чолі з деканом В.Ф.Ніколаєвим). Серед кафедр новоутвореного інституту — загального землезнавства та географії України з методикою навчання (завідувач –М.М.Самбікін).

Вибори ректора і керівництва нового вишу, скоріше, вказують на те, що до факультету був фактично приєднаний педінститут, і наступні 2 роки діяльності ПІНО продовжував традиції, закладені на історико-філологічному факультеті.

Основні джерела інформації до теми:

1. Боровик А. М.Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності(1917 – 1920 рр.). – Чернігів: КП “Видавництво “Чернігівські обереги”,2008. – 368 с.
2. Булава Л.М.О.Т. Булдовський і В.Ф. Ніколаєв – голови навково-навчальної ради Полтавського педінституту, як колективного органу управління в 1920-1921 рр. / Леонід Миколайович Булава // Історична пам'ять. – 2013. – № 2. – С. 67-72.
3. В справі заснування в Полтаві факультету педагогічного // М. Рудинський. - відбиток з журналу «Нова школа», ч. 4. – 1918. –20 с.

4. Ващенко Григорій. Твори. ГТ. 61. Спогади. Статті / Григорій Ващенко ; Всеукр. пед. т-во ім. Григорія Ващенка. – Київ : Школяр, 2006. – 464 с.
5. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО) – Ф. 533. – Оп. 1.– Спр. 264. — Арк. 133-137 : Спр. 300. – Арк. 237-242 (Відомості про викладачів і службовців Полтавського педагогічного інституту, 1920 – початок 1921 року).
6. ДАПО. — Ф.1507. – Спр. 213. - Оп. 1. – Арк. 26.
Ф. 533. – Оп. 1. – Спр. 264. — Арк. 138-139. Спр. 213. – Арк. 11 а.б. Спр. 300. – Арк. 113-116(Відомості про викладачів Полтавського історико-філологічного факультету, 1920 р.)
7. ДАПО. – Ф. 3986. – Оп. 1 – Спр. 1. — Арк. 1-9.
8. ДАПО. – Ф. 1865. – Оп. 1 – Спр. 165.
9. Известия Полтавского губисполкома и Полтавского губернского комитета коммунистической партии [Газета]. — П'ятниця, 25 квітня 1919 року.
10. Історико-філологічний факультет в Полтаві // Б.В.Год. О.П.Єрмак. П.В.Киридон. Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г.Короленка: історія і сучасність. – Полтава, 2009. – С. 9-13.
11. Лобурець В.Є. Полтавський державний педагогічний інститут ім. В.Г.Короленка (нарис історії). – Полтава, 1994. – 24 с.
12. Несвицкий А. А. Полтава в дни революции и в период смуты 1917–1922 гг.: Дневник. — Полтава, 1995. — 280 с.: ил. — /Государственный архив Полтавской области. Полтавское краевое объединение Всеукраинского общества "Просвіта" им. Т. Шевченко/ Рукопис зберігається у Державному архіві Полтавської області(ДАПО). - Ф. 8831. - Оп. 15. - Спр.1.
http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=4822
13. Постанова Міністерства народної освіти від 27 липня про затвердження планів навчання в учительських семінаріях та інститутах // Державний вісник. – 1918. – № 38. – 22 серпня.
14. [Соловей Д.](#) Розгром Полтави. Спогади з часів визвольних змагань українського народу. 1914 — 1921. — Вінніпег, 1974. (Перевидання: Полтава, 1994.– 178 с.)
<http://histpol.pl.ua/ru/poltava-istoricheskie-ocherki/vospominaniya-poltavchan?id=4844>
15. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО). –Ф. 166. – Оп. 1 – Спр. 950. – Арк. 30-35.
16. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 1101.
17. ЦДАВО України. –Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 166. – Арк. 31-32. – Спр. 169. – Арк. 125. – Спр. 164. –Арк. 41-52. (Анкетні картки Міністерства народної освіти з відомостями про учбові заклади Поділля, Чернігівщини та Полтавщини, 1918 рік).
18. ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп.1. — Спр. 165. – Арк. 1- 214. (Анкетні картки Міністерства народної освіти з відомостями про учбові заклади Полтавщини)
19. ЦДАВО України. – Ф. 2582. – Оп. 1. – Спр. 173. – Арк. 20.
20. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 707. – Оп.299. – Спр.6.
21. Шербаківський В. Український університет в Полтаві : спогади / Валим Шербаківський: Центр охорони та досліджень пам'яток археології, Управління культури Полтавської обл-держадміністрації, Державний архів в Полтавській обл. – Полтава, 1994. – 40 с.

Полтавський інститут народної освіти

(квітень 1921 — серпень 1930 рр.)

та особливості природничо-географічної підготовки майбутніх учителів

Остаточно утвердившись в Україні, більшовицька влада розпочала реформи, спрямовані на перетворення усього суспільного життя на основі ідеології марксизму-ленінізму. Виключення не склала й система вищої освіти, яка також підлягала якнайшвидшому реформуванню новою владою. Одним з головних завдань реформування системи вищої освіти в Україні було встановлення тотального контролю держави над закладами освіти [1].

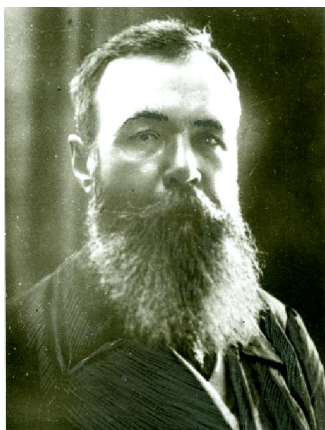
Ще навесні 1920 р. було проголошено рішення про ліквідацію старої вищої школи і початок діяльності інститутів народної освіти (ІНО). В основу діяльності ІНО в Україні було покладено декрет про ВНЗ РРФСР, підписаний В. Леніним 2 вересня 1921 р. У ньому вказувалися основні завдання функціонування ВНЗ і визначалася структура управління інститутом на колегіальній основі, з участю представників від студентства. Система освіти у 1920-х роках передбачала значне розширення кадрового складу освітян, створення нової системи підготовки та перепідготовки педагогічних і науково-педагогічних працівників. Ця система ґрунтувалася на тому, що на педагогічній роботі як у початковій, так і в семирічній школах мають працювати вчителі з вищою освітою. Задля цього в Україні були створені педагогічні навчальні заклади двох основних типів – інститути народної освіти (ІНО) та вищі трирічні педагогічні курси [2]. Трирічні педкурси (пізніше - педтехнікуми) готували вчителів для початкової школи, а ІНО з трирічним терміном навчання – учителів для другого концентру: семирічок, профшкіл, робітфаків і технікумів. Загалом у 1920-х роках в Україні функціонувало тринадцять вищих педагогічних навчальних закладів – інститутів народної освіти, серед яких був і Полтавський ІНО. Відповідно до загальних положень їх уставу, затвердженого Управлінням вищих шкіл Народного комісаріату освіти (НКО), головним завданням нових навчальних закладів мала стати підготовка робітників дошкільного, шкільного і позашкільного виховання [3].

Полтавський інститут народної освіти (ПІНО) було створено у квітні 1921 р. як вищий педагогічний навчальний заклад шляхом об'єднання двох навчальних закладів – Полтавського історико-філологічного факультету та Полтавського вищого українського педагогічного інституту. В цей же час у Полтавській губернії також було зорганізовано мережу педагогічних курсів. У 1922/23 н.р. діяло 20 педкурсів, в 1924/25 – тільки 9. Постановою РНК від 9 липня 1925 р. педкурси перейменовані у педагогічні технікуми, які теж мали статус вузів.

Очоловала ПІНО інститутська рада, яка складалась із відповідних працівників інституту, представників місцевого Губернського відділу народної освіти та студентів. До її компетенції належали питання навчальної, адміністративної та господарської діяльності. Навчальні плани, кількість викладачів і студентів, різноманітні положення й інструкції, що регулювали внутрішнє життя інституту, затверджував Укрголовпрофос НКО. Крім підготовки учительських кадрів, тобто головного свого завдання, ПІНО готував учителів для професійної освіти

і дитячих позашкільних установ.

Першим ректором ПНО у квітні 1921 р. було обрано професора словесності В.О. Щепотьєва, однак він так і не приступив до виконання своїх обов'язків, і не підписував офіційних документів (як писав сам, через «перетомленість серця»). Обов'язки ректора до березня 1922 р. виконувала проректор Н.Ю. Мірза-Авак'янц [4], на той час – дружина одного з керівників полтавської Губосвіти – Браташевського. Причин того, що В.О.Щепотьєв не був фактичним керівником закладу було декілька (у т.ч. невдоволення Наркомату освіти тим, що ректор не тільки не був комуністом, а ще й восени 1920 році заарештовувався за «антирадянську діяльність»).

Щепотьєв Володимир Олександрович – ректор ПНО у 1921 – 1922 рр., літературознавець, фольклорист, історик, перекладач, педагог. Народився у 1880 р. в місті Полтава в сім'ї дрібного урядовця. В 1900 р. закінчив Полтавську духовну семінарію і вступив на навчання на словесне відділення Петербурзької духовної академії, яку закінчив у 1904 р. В 1904 р. був призначений на посаду учителя російської мови Полтавської музичної школи, де працював до 1910 р. Упродовж 1910 – 1917 рр. В.О. Щепотьєв викладав російську мову і літературу в Полтавському жіночому єпархіальному училищі. В.О. Щепотьєв брав активну участь у організації Полтавського губернського архівного управління. Був обраний членом Полтавської ученої архівної комісії. Після революції був членом етнографічної комісії ВУАН, головою Полтавського наукового товариства [4]. Із жовтня 1917 р. переходить працювати до Полтавського учительського інституту, лектором з української та російську філології. Із 1918 р. працював також лектором з української мови та літератури Полтавського історико-філологічного факультету. За браком фахівців, у 1917 – 1921 рр. викладав українську мову та літературу в багатьох школах. Користувався загальною повагою серед викладачів, студентів, інтелігенції Полтави. Слід додати, що навколо В.Щепотьєва групувалися викладачі, які чинили спротив перетворенню ІНО лише на кузню комуністичного виховання. Затверджений професором ПНО в 1926 р. Вдруге В.О. Щепотьєв був заарештований у 1928 р. в справі СВУ (15.06.1928 виключений зі складу викладачів ПНО), й у 1929 р. висланий на Алтай. В 1934 р. повернувся на Полтавщину (с.Веприк Гадацького району). Втретє заарештований 22 вересня 1937 р., в час «великого терору». Співпраця зі слідством, розкаяння, покази на соратників йому не допомогли. Засуджений Особливою трійкою при УНКВС Полтавської області за ст. 54-10 ч. 1, 54-11 КК УРСР до розстрілу з конфіскацією особистого майна. Вирок виконано 29 листопада 1937 р. у Полтаві. Реабілітований Полтавським обласним судом 5 липня 1958 р.

Мірза-Авак'янц (Дворянська) Наталія Юстівна – в.о. ректора ПНО в 1921 – 1922 рр. Народилася 11.10.1888 р. у місті Борисполі, в родині земського лікаря. У 1907 р. закінчила Київську жіночу гімназію і працювала на однорічних педагогічних курсах при Московському навчальному окрузі. В 1913 р. склала державний іспит при Московському університеті з правом викладати історію. У 1915 р. повернулася до Києва і викладала у школі при Педагогічних курсах. З 1917 р. – викладач Української гімназії імені Кирило-Мефодіївського товариства. У 1918 р. Н.Мірза-Авак'янц лектор Полтавського учительського інституту, а також історико-філологічного факультету. З 1921 по 1922 виконувала обов'язки ректора новоутвореного Полтавського інституту народної освіти, до 1924 р. працювала професором історії України. У 1922 – 1923 рр. завідувала навчальною частиною та була деканом Полтавського агрокооперативного технікуму. З 1924 р. — професор Харківського інституту народної освіти, очолювала методичну комісію з історії, також була науковим співробітником науково-дослідної кафедри та Інституту історії української культури і Комісії ВУАН з вивчення соціально-економічної історії України XVIII століття. У 1934 р. Н. Мірза-Авак'янц було звільнено з усіх посад. В 1935 р. вона знову влаштувалася на роботу на кафедрі історії України Київського університету, якою завідувала упродовж 1936-1938 рр., проте у 1938 р. її було заарештовано і засуджено до 10 років позбавлення волі. Ймовірно, Н.Ю. Мірза-Авак'янц загинула

на початку 1940-х років. Реабілітована в 1959 р.

Матеріали архіву зберегли перший штатний розпис інституту, поданий на затвердження 10 квітня 1921 р. Спочатку ІНО мали право на власний розсуд розбудовувати свою внутрішню структуру. У перший рік своєї роботи ПНО він мав два відділи: *природничо-математичний* (декан – В.Ф.Ніколаєв) і *словесно-історичний* (декан – І.В.Лебединський). Однак процес поділу інститутів в УСРР став фактично некерованим, саме тому у червні 1921 р. НКО запровадив постанову про можливий поділ ІНО лише на два факультети: соціального виховання і професійної освіти. В ПНО функціонував лише один *факультет – соціального виховання*. Термін навчання складав 3 роки. Студенти навчалися 6 днів на тиждень з навантаженням 72 години (48 год. теоретичних і 24 год. практичних). Навчальні плани ПНО були затверджені Управлінням професійної освіти Народного комісаріату освіти. Більше 50 % від навантаження студентів складали дисципліни професійної та практичної підготовки, ще 30 % складали загальноосвітні предмети (загальна географія, географія України тощо) і 20 % – дисципліни політичної та соціально-економічної підготовки (сюди ж належала й економічна географія). Отже, студенти вивчали ряд обов'язкових предметів, насамперед, ідеологічного спрямування: історію революційного руху, історію класової боротьби, згодом історичний і діалектичний матеріалізм. Викладання цих предметів, як правило, доручалося ректорам-комуністам.

Архівні матеріали показують нам перший склад професорів і викладачів ПНО. Кадровий склад інституту в цей час перебував на стадії формування. Як видно з цього документу, в ПНО на момент його утворення було досить багато вакантних посад професорсько-викладацького складу, серед професури було досить багато викладачів Харківського інституту народної освіти (колишнього Харківського університету). Разом з тим, слід зазначити, що ряд з них лише декілька раз бував у Полтаві з лекціями. Згодом професорсько-викладацький склад інституту було сформовано з місцевих науковців та педагогів, а практика залучення професури з Харкова практично припинилася.

Що стосується географічних дисциплін, то на самому початку 1920-х років тут працювали професори кафедри загального землезнавства та географії України: К.В. Дубняк – відомий український географ, теоретик української економічної географії та географічного краєзнавства; Ф.Т. Матвієнко-Гарнага – один із лідерів районної школи в українській економічній географії першої половини ХХ століття, основоположник краєзнавчого та районного напрямків у науці; М.М.Самбікін – фундатор української агрометеорологічної науки.

Професійних географів на той же час взагалі було ще мало. Тому окремі фізико-географічні дисципліни викладали й представники інших природничих наук: ботаніки В.Ф. Ніколаєв і М.Ф.Ніколаєв, зоологи О.Т.Булдовський і М.І.Гавриленко, яким належала провідна роль у розробці змісту й методики природничо-географічної освіти в Полтавському інституті народної освіти. Економічну географію також декілька років викладали вчені-історики, які, зокрема, займалися економічною історією (І.Ф. Рибаків, В.О. Пархоменко). ПНО займалось підготовкою вчителів досить широкого профілю, й географічні дисципліни входили до планів підготовки як природознавців, так і гуманітаріїв.

**Список професорів і викладачів Українського вищого інституту народної освіти
у Полтаві станом на 10 квітня 1921 р. [6]**

*(подано у скороченому варіанті без біографічних довідок)**

№	Кафедра	Штат	Відомості про склад
1.	Історії філософії	2 професора	1. Чаленко І.Я.
2.	Соціальної педагогіки	3 професора	1. Ващенко Г.Г.
		2 викладачі	
3.	Психології	1 асистент	1. Чередниченко В.І.
		3 професора	1. Прусенко Г.П.
4.	Політичної економії і статистики	2 викладачі	
		2 професора	1. Лебединський І.В. 2. Ротмістров Г.Г.
5.	Всесвітньої історії	1 викладач	
		3 професора	1. Голдін Н.С. 2. Кагаров Е.Е. 3. Богданович Т.О.
6.	Історії України з методикою навчання	2 викладача	1. Васильєва О.М.
		3 професора	1. Багалій Д.І. 2. Мірза-Авакянц Н.Ю. 3. Барвінський В.О.
7.	Історії слов'ян і Росії	2 професора	1. Рибаків І.Ф.
8.	Історії української літератури	3 професора	1. Сумцов М.Х. 2. Щепот'єв В.О.
		1 викладач	1. Бузинний О.Т.
9.	Історії російської літератури	2 професора	1. Білецький О.І.
10.	Історії всесвітньої літератури	3 професора	1. Сагарда М.І. 2. Кагаров Е.Е.
		1 викладач	1. Степанов Л.М.
11.	Історії мистецтва	3 професора	1. Шміт Ф.І. 2. Таранушенко С.А. 3. Щербаківський В.М.
		1 викладач	
12.	Української мови і методики навчання	2 професора	1. Шаля І.В.
		3 викладача	2. Капустянський Іван Назарович
13.	Порівняльного мовознавства	2 професора	1. Ріттер П.Г.
14.	Класичної філології	2 професора	1. Прийма І.С.
		1 викладач	1. Франко Т.І.
15.	Історії права	1 професор	1. Дябле В.К.
		1 викладач	1. Чуйко В.С.
16.	Чистої математики з методикою	5 професорів	1. Нікологорський О.Д. 2. Супрун В.С.
		2 викладача	1. Воропай В.С. 2. Лебединський М.О.
17.	Механіки	1 професор	
		1 викладач	1. Філіпов Д.М.
18.	Астрономії	1 професор	
		1 викладач	1. Вяхирев М.В.
19.	Фізики та методики навчання	2 професора	
		2 викладача	1. Харченко М.О.
20.	Хімії	2 професора	1. Жаботинський Е.П.
		2 викладача	1. Берггольц Я.Г. 2. Власенко Й.О.
21.	Анатомії і фізіології людини	3 професора	1. Лауер В.В.
		1 викладач	1. Буддовський О.Т.
		2 асистенти	1. Гавриленко М.І.
22.	Зоології	2 професора	1. Нікольський О.М.
		1 викладач	1. Фабрі І.А.
23.	Ботаніки	2 професора	1. Ніколаєв В.Ф.
24.	Методики навчання природознавства	1 викладач	
		1 професор	
25.	Геології та мінералогії	2 професора	
		1 викладач	
26.	Загального землезнавства та географії України з методикою	3 професора	1. Дубняк К.В. 2. Матвієнко-Гарнага Ф.Т. 3. Самбікін М.М.
		2 викладача	
27.	Біології	2 професора	1. Лебедів О.П.
		1 викладач	
28.	Німецька мова	4 викладачі	1. Берг Е.Е. 2. Коробко Х. Е.

			З. Грюн М.А.
29.	Французька мова	3 викладачі	1. Марченко М.О.
30.	Англійська мова	2 викладачі	1. Сергіїв Д.Л.
31.	Польська мова	1 викладач	
32.	Класична мови	2 викладачі	
33.	Педагогічне мистецтво	2 викладачі	1. Анастасевич О.Ф.
34.	Рухливі ігри	1 викладач	
35.	Співи і музика	2 викладачі	1. В.М. Верховинець
36.	Ручна праця	4 викладачі	
37.	Музеєзнавство	1 викладач	
38.	Вироблення шкільного наочного приладдя	3 викладачі	

* *Скоріше, тут представлений проект штатного розпису, не до кінця реалізований.*

20.07.1921 р. були опубліковані Правила прийому до ПІНО [33]:

§1 До ПІНО приймаються особи, не молодші 18 років, відряджені профспілками, парткомми і комнезамми, а також червоноармійці, відряджені Губполітосвіти.

§2 Всі вступаючі до ПІНО повинні скласти іспити: 1) письмова робота на тему загального характеру, 2) алгебра, 3) геометрія, 4) природознавство, 5) всесвітня історія...

§3 В першу чергу приймаються всі практичні працівники освіти з не менш як однорічним педстажем; в другу – особи, що належать до індустріального чи сільськогосподарського пролетаріату та мають двохлітній виробничий чи громадський стаж; в третю – всі інші.

§5 Розподіл вакансій за відрядженнями від повітів Полтавщини (по 20 ... 40 осіб).

§6 Розподіл вакансій між іншими губерніями України (Кременчуцька – 75, Запорізька – 30, Донецька – 25, Чернігівська – 10, Харківська – 10).

Заяви приймалися з 1 по 31 серпня, іспити – з 1 вересня, заняття починались 10 вересня. В 1921 р. бажаючих вступити до ПІНО виявилось 706 чоловік, однак реально приступило до навчання 539 осіб, з них 235 на природничо-математичному відділі й 304 на словесно-історичному [5].

За час існування ПІНО неодноразово змінювалася його внутрішня структура. Нагадаємо, що в структурі ПІНО в 1921/1922 н.р. було два факультети: *словесно-історичний* (з мовно-історичним та літературно-мистецьким відділами) та *природничо-математичний* (з математичним і природничим відділами).

Наркоматом освіти були запропоновані для апробації перші навчальні плани підготовки студентів природничо-математичних відділів ІНО. Нижче наводимо витяги з двох навчальних планів фахової предметної підготовки студентів (з розбивкою по шести семестрах та розподілом по видах робіт [7]). З цих планів видно місце географічних дисциплін в загальній професійній підготовці учителів природничо-математичних дисциплін:

Математичний відділ. Спеціальність: математика

Дисципліни	I	II	III	IV	V	VI	Практичні роботи	Семінари
Математика	3	3	3	3	2	2	8	
Фізика	3	3	3	3	-	-	6	
Енциклопедія технології	1	1	1	1	1	1		2
Хімія	3	3	3	3	-	-	6	
Метеорологія	-	-	1	1	-	-		
Математична географія	2	2	1	1	-	-		3
Геодезія	-	-	1	1	-	-		
Мінералогія і кристалографія	1	1	-	-	-	-		
Нова мова	2	2	-	-	-	-		
Методика математики	-	-	2	2	2	2		4
Методика фізики	-	-	-	-	2	2		2
Методика хімії	-	-	-	-	1	1		
Препараційне діло	-	-	-	-	1	1		
Екскурсії і шкільний музей	-	-	-	-	1	1		
Вступ до філософії	-	-	-	-	1	1		
Психологія	2	2	2	2	-	-		

Школознавство	-	-	-	-	1	1		
Разом	17	17	17	17	12	12		

Природничий відділ. Спеціальність: географія та природознавство

Дисципліни	I	II	III	IV	V	VI	Практичні роботи	Семінари
Елементарна фізика	2	2	-	-	-	-	2	
Елементарна хімія	2	2	-	-	-	-	2	
Загальна географія	2	2	2	2	1	1		2
Географія України	-	-	2	2	-	-		2
Біологія	-	-	-	-	2	2		
Ботаніка	2	2	2	2	-	-	4	
Зоологія і анатомія	2	2	2	2	1	1	4	
Історія Землі (кристалографія, мінералогія, загальна геологія, палеонтологія)	2	2	2	2	2	2	3	
Етнографія та антропологія	2	2	2	2	-	-		4
Нова мова	2	2	-	-	-	-		
Методика природознавства	-	-	2	2	2	2		4
Методика географії	-	-	-	-	2	2		
Препараційне діло	-	-	-	-	1	1		
Екскурсії і шкільний музей	-	-	1	1	1	1		
Вступ до філософії	-	-	-	-	1	1		
Психологія	2	2	2	2	-	-		
Школознавство	-	-	-	-	1	1		
Разом	18	18	18	18	15	15		

В пояснювальній записці до цих експериментальних планів кожному ІНО надавалось право вносити окремі правки. Всі правки слід було передавати в НКО для затвердження. Тому рекомендований НКО і реальний навчальний план ПІНО не цілком співпадали (див. для прикладу перелік дисциплін у свідоцтві про закінчення навчання, виданому Ф.К. Курінному — майбутньому викладачеві, дідушеві нинішнього декана природничого факультету М.В.Гриньової).

В умовах переходу до трудової школи та активного розвитку в Україні краєзнавчого руху на початку 1920-х років, програми підготовки учителів природознавства та географії в Полтавському ІНО починають орієнтуватися на місцеві матеріали, впровадження краєзнавчий принцип у викладанні географії.

Професорсько-викладацький склад ПІНО на кінець 1921/1922 н.р. складався з 30 лекторів, із них було 10 професорів і 20 викладачів. Географію в цей час викладали професори Ф.Т. Матвієнко-Гарнага і К.В. Дубняк, та викладачі О.Т.Булдовський, М.І. Гавриленко, М.М. Самбікін.

Розподіл годин між лекторами ПІНО у 1921 – 1922 н.р. [11] (витяг)

Лектор	Назва предмету	Кількість тижневих годин
Булдовський Олександр Теофілович	Зоологія	5
	Методика природознавства	3
Гавриленко Микола Іванович	Геологія і мінералогія	2
	Зоологія хребетних	1
	Географія тварин	1
Матвієнко-Гарнага Федір Трохимович, професор	Економічна географія України	2
	Описова географія	2
Самбікін Михайло Митрофанович	Метеорологія	4
	Фізична географія	2
Дубняк Кость Володимирович, професор	Загальне землезнавство	4
	Описова географія України	2

Заняття в ПІНО до 1924 р. проводилися тільки ввечері з 17 до 22 години, оскільки більшість студентів працювало в реальному секторі економіки. Також

це було пов'язано з розкладом руху поїздів, оскільки на початку існування ПНО не мав власних у достатній мірі власних викладацьких кадрів, а тому ряд дисциплін викладалося професорами Харківського інституту народної освіти.

Пред'явник цього КУРІННИЙ Федір Каленикович що народився 1898 року в с. Руновщині на Полтавщині, вступив 1921 року в Полтавський інститут народної освіти на факультет соціального виховання і закінчив його повний курс в 1924 році з природничої секції.

За час перебування в інституті громадянин Курінний прослухав теоретичний курс і виконав практичні заняття з дисциплін, зазначених на звороті цього свідоцтва:

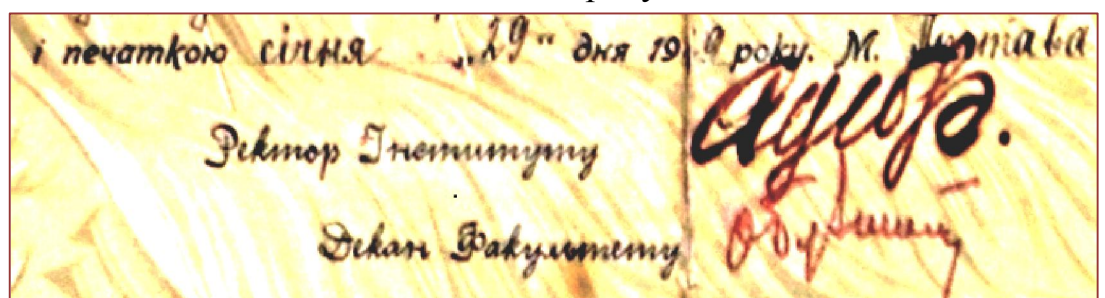
<ul style="list-style-type: none"> • Пролетарська революція • Історія культури • Історія української культури • Історія соціалізму • Економічна географія України • Українська мова й література • Анатомія й фізіологія • Психологія • Вступ до соцвиху • Сучасні педагогічні методи • Педологія • Шкільна гігієна • Семінар з соцвиху • Ботаніка • Зоологія • Енциклопедія виробництва 	<ul style="list-style-type: none"> • Математика • Фізика • Хімія • Неорганічна еволюція • Географія і антропогеографія • Біологія й теорія еволюції • Німецька мова • Французька мова • Мистецтвознавство • Фізкультура • Ботаніка з фітогеографією • Зоологія з зоогеографією • Методика природознавства • Фізична географія й метеорологія • Геологія й мінералогія • Вища математика
--	---

В квітні місяці 10 дня 1928 року підлягав іспитові в кваліфікаційній Комісії й обороняв кваліфікаційну працю на тему:

«Городина та бур'яни» (осіння екскурсія на город)

На підставі Положення про Інститути, затвердженого 19 липня 1927 року ВУЦВК і РНК УСРР громадянину Курінному надається кваліфікація **Вчителя старшого концентру семилітки.**

Це свідоцтво видало Правління Полтавського інституту народної освіти за належним підписом і печаткою січня «29» дня 1929 року. М. Полтава.

Ректор Інституту (підпис) **Фарбер**
Декан факультету (підпис) **Бузинний**

Хор студентів ІНО на чолі з В.Верховинцем біля навчального корпусу, 1922/1923 н.р.

Матеріальне становище студентів було надзвичайно складним. Постійний заробіток мала лише незначна частка студентів (близько 22 %), решта працювала на поденних роботах [9]. Найбільш складною матеріальною проблемою для студентів була відсутність житла. Так лише в 1923 р. було відкрито гуртожиток «Інтернат іновців», однак у ньому могло одночасно жити лише 32 студенти. У грудні 1923 р. ректор О.В. Ходак писав, що житла потребували ще 60% студентів. Столів для кабінетів не вистачає (є 50% від потреб), парт мало (25% студентів стоять). Викладачів із інших міст запросити неможливо за відсутністю житла. [34] Тому кількість студентів, навіть впродовж одного навчального року, суттєво змінювалася в бік зменшення.

Студенти-активісти Полтавського інституту народної освіти, 1922/1923 н.р.:

1 – О. Касименко (в майбутньому - зав. каф. історії ПДПІ в 1934-35 н.р., директор Інституту історії АН УРСР в 1947-1964 рр., доктор історичних наук); 2 – М. Дементієнко (директор ряду вишів в Україні); 3 – М. Дащенко (в майбутньому - викладач політекономії, декан, заступник ректора, директор ПДПІ в 1934-1935 рр.); 4 – С. Данішев (в майбутньому – кандидат історичних наук, доцент, зав. кафедри, заступник директора ПДПІ).

Більшість ІНО в Україні на початку 1920-х рр. очолювали професори з класичною університетською дореволюційною освітою, яку отримали ще в Російській імперії, або ж в авторитетних університетах Європи. Саме тому було прийнято рішення НКО про призначення політкомісарів у ті вищі навчальні заклади, де ректори не були комуністами. Політкомісари здійснювали партійний контроль над ІНО. 7 березня 1922 р. наказом НКО УСРР за № 2681 ректором ПІНО було призначено професора-історика І.Ф. Рибакова, при політкомісарові М.С. Гаврилову(Гавриліву).

Фото 1949 р.

Рибаків Іван Федотович – ректор ПІНО у 1922 – 1923 рр.

Народився в 1890 р. у Херсоні. В 1908 р. закінчив Першу херсонську гімназію і вступив на юридичний факультет Московського університету, однак згодом перевівся на історико-філологічний факультет, який закінчив у 1915 р. був запрошений для підготовки до професорського звання по кафедрі історії Росії.. З 1912 р. розпочав педагогічну діяльність на московських вечірніх педагогічних курсах. Упродовж 1915-1918 рр. – викладач Московської петропавлівської німецької гімназії. В 1917 р. читав лекції на учительських курсах в Самарі та Тамбові. В 1918 – 1919 рр. працював у Головному управлінні архівних справ РСФСР. У січні 1919 р. І.Ф. Рибаків отримав запрошення очолити кафедру історії у Тамбовському університеті, однак у травні 1919 р. він переїздить до Полтави де був обраний професором історії

Полтавського історико-філологічного факультету. З серпня 1919 по лютий 1920 р. був помічником декана, а з лютого 1920 р. – деканом. Ректор ПІНО з березня 1922 р. до квітня (за іншими даними – до листопада) 1923 р. При ньому основною формою керівництва інститутом були наради голів предметних комісій, на яких і приймалися рішення. Відсторонений від посади (щоб розірвати з традиціями історико-філологічного факультету), й замінений на ректора-комуніста. У 1923/1924 н.р., паралельно з історичними дисциплінами, викладав курс «Економічна географія України». У ПІНО І.Ф.Рибаків залишався до липня 1924 р., коли звільнився у зв'язку з призначенням на роботу у Центральний архів РСФСР в Ленінграді [12]. В 1950-1952 рр. завідувач кафедри політичної економії Ленінградського університету (потім – її доцент). Кандидат економічних наук. Автор праць і визнаний фахівець з економічної історії Росії та історичної демографії. Помер І.Ф. Рибаків у 1963 році.

Ректор ПІНО Іван Федотович Рибаківі Олександр Тихонович Бузинний(декан). 1923 р.

Гаврилів Мирослав Степанович – політкомісар ПІНО у 1922-1923 рр. (відомості в деяких джерелах про те, що він був ректором ПІНО є помилковими). Народився в м. Тарнув (нині Польща) 24.07.1885 р. Закінчив гімназію в м. Станіслав у 1903 р. Вищу освіту отримав по закінченню природничо-математичного факультету Львівського університету. З 1908 р. розпочав педагогічну діяльність учителем української гімназії у Станіславі, де працював до 1914 р. З початком війни був мобілізований до війська, служив у Перемишлі, в 1915 р. потрапив у полон і опинився у Туркестані. В Ташкенті перебував до лютого 1920 р. Починаючи з 1918 р. працював учителем української школи в Ташкенті. По мобілізації ЦК РКПБ був направлений з групою членів партії на польський фронт. З серпня знову в Україні. Працював у Харкові, Жмеринці і Тернополі як завідувач відділу освіти Галицького ревкому. У грудні 1920 р. отримав направлення у Полтаву на посаду комісара (керівника) Центрального музею, з липня 1921 р. очолював Полтавський губернський відділ професійної освіти. У березні 1922 р. призначений також політкомісаром ПІНО і агрокооперативного технікуму; був на цій посаді до січня 1923 р. [13]. Залишилися спогади про нього, як інтелігентну порядну людину. З XII.1924 р. М.Гаврилів призначений на посаду ректора Харківського інституту народної освіти. Був другом провідного українського географа С.Л.Рудницького. Дружина М.С.Гаврилів - Наталія Софронівна, - фізико-географ, учениця академіка Рудницького. У 1930 р. став директором Українського науково-дослідного інституту педагогіки. Він був переконаним комуністом, однак розчарувавшись в ідеалах та ідеях більшовизму; отримавши інформацію про вірогідний арешт, 15.02.1932 р. покінчив з життям, залишивши записку: «Не можна жити не поважуючи себе...».

Партійний осередок Полтавського інституту народної освіти, зима 1922/3 року

Другий зліва – комісар ІНО **Мирослав Степанович Гаврилов** (Гаврилів). Студенти: перший справа – М.С.Даценко (майбутній ректор ПДПІ в 1934-1935 рр.), другий справа – Я.Ю.Кожевник (парторг ІНО, в майбутньому доцент Горьківського держуніверситету), по центру – Патока, крайній зліва – М.Д.Дементієнко (пізніше - зав. Червоноградського педучилища і директор Бердянського учительського інституту в 1932-1937 рр.).

Після М.С.Гаврилів, у 1923 р. обов'язки політкомісара ІНО виконував студент-комуніст Яким Кожевник. Політичні комісари залишилися у вузах, як контролююча ланка, до жовтня 1925 р., відколи, згідно з розпорядженням Наркомату освіти, посада при вищих навчальних закладах скасовувалась [14].

На початку 1922/1923 н.р. відбулася внутрішня реорганізація ПНО. На першому курсі тепер єдиного факультету соціального виховання студенти не розподілялися за напрямками підготовки і вивчали спільні дисципліни. А з другого курсу починалася фахова (спеціальна) підготовка за трьома секціями: математичною, природничо-географічною, гуманітарною [8].

Відбулися зміни й у організації навчального процесу. Свідченням цього є навчальний план факультету соціального виховання, що складався з трьох секцій – математичної, природничо-географічної та гуманітарної. Географічні дисципліни викладалися як для студентів старших курсів природничо-географічної секції, а також студентів математичної секції (М.М. Самбікін викладав курс метеорології). Для студентів усього інституту були встановлені обов'язкові географічні дисципліни в межах циклу загальноосвітніх дисциплін.

Навчальний план факультету соціального виховання ПНО за 1922 – 1923 н.р. [15]
(витяг)

№	Назва предмету	Лектор
II курс		
<i>Спільні для усіх студентів дисципліни</i>		
2.	Геологія і мінералогія	Гавриленко М.І.
6.	Фізична географія України у зв'язку з всесвітньою	проф. Ніколаєв В.Ф.
7.	Економічна географія України у зв'язку з всесвітньою	проф. Матвієнко-Гарнага Ф.Т.
8.	Краєзнавство	проф. Ніколаєв В.Ф.
		проф. Матвієнко-Гарнага Ф.Т.
<i>Спеціальні предмети. Секція - математична</i>		
14.	Метеорологія	Самбікін М.М.
<i>Секція природничо-географічна</i>		
11.	Фізика	Біляєв
12.	Хімія	Власенко Й.О.
13.	Ботаніка	проф. Ніколаєв В.Ф.
14.	Зоологія	проф. Булдовський О.Т.
III курс. Секція природничо-географічна		
11.	Фізична географія	проф. Ніколаєв В.Ф.
		Самбікін М.М.
12.	Географія рослин і тварин	проф. Ніколаєв В.Ф.
		Гавриленко М.І.
13.	Антропология і антропогеографія	Лук'янович Б.Б.
14.	Фізіологія тварин	Гавриленко М.І.
15.	Геологія та мінералогія	Гавриленко М.І.
16.	Практикум з організації шкільного музею	проф. Ніколаєв В.Ф.
17.	Методика викладання природознавства і географії	проф. Булдовський О.Т.
18.	Експериментальний метод	Гавриленко М.І.

У квітні 1923 р. ректором ПНО призначений комуніст О.В. Ходак [16] (за іншими даними [37], які здаються нам більш достовірними, приступив до виконання службових обов'язків на початку 1923/1924 н.р.).

Ходак Омелян Васильович народився в 1887 р. у сільській родині. Навчався в учительській семінарії, однак її не закінчив, оскільки був виключений. Потім три роки, з 1914 по 1917 рр. навчався на юридичному факультеті. Вищу освіту здобув, закінчивши Український інститут марксизму. Педагогічну роботу розпочав у Самарській губернії ще в 1911 р. на посаді завідувача повітового відділу освіти. У 1917 р. потрапив на румунський фронт, був членом бригадного комітету. У 1919 році став членом КП(б)У. У 1918 – 1920 рр. служив у Червоній армії. На початку 1920 р. був призначений секретарем Ставропольського комітету РКП(б). Протягом 1922 – 1923 рр. О.В. Ходак очолював роботу організаційного відділу Головного управління професійної освіти НКО УСРР. Ректор Полтавського ІНО з 1923 по вересень 1925 рр.

Зі звітів О.В.Ходака бачимо образ переконаного комуніста; досить проникливої людини; керівника, який щиро вболіває за доручену справу. Спогади викладачів ПІНО про нього різняться. Дехто згадує про його різкість (В.Щепотьєв), в інших він залишив враження інтелігентної урівноваженої людини (Г.Ващенко). Через настійливу політику переведення ІНО на рейки комуністичного виховання, боротьбу «з петлюрівщиною й деморалізацією викладачів і студентів», простежується його конфлікт зі «старою гвардією», яка працювала ще з часів історико-філологічного факультету. Через цей конфлікт О.Ходак звільнився з ПІНО (його було переведено на посаду ректора Інституту марксизму). У 1929 році він став ректором Харківського сільськогосподарського інституту [16]. В 1937 р. О.В.Ходак був звільнений з усіх посад і працював у Києві вахтером. Дружина була репресована. Під час війни жив у склепі на Лук'янівському кладовищі. Помер 16 березня 1945 р.

Інформація О.В. Ходака про ПІНО за 3 навчальних роки [36] та дані за інші роки:

Навчальний рік	Педагогічних працівників (осіб)	Соціальне походження і партійність студентів (%)						Національний склад студентів, %			
		кількість	партійців	Із селян	робітників	службовців	інших	українці	росіяни	євреї	інші
1922/1923	38	359	7,2	65	14	15	6	95,5	0,5	3,2	0,8
1923/1924	20	416	13,9	72	12	12,7	3,3	95,4	0,7	3,0	0,9
1924/1925	23	200	10,5	63,5	15	14	7,5	95,0	1,5	3,5	0
<i>Дані за наступні роки (із різних джерел)</i>											
1926/1927	22	246	...	58	6	16+18*	2	91,05	3,25	5,7	0
1928/1929	73	562	(збільшення через злиття з педтехнікумом, отримання корпусу №1)								
1929/1930	...	821**	...	35,8	24,5***	15,3+19,2*	...				

* Дітей учителів. ** 496 – на 1-й курс. ***Завдяки відкриттю робітничого факультету.

Динаміка контингенту студентів протягом 1924 – 1927 рр. [10]:

Навчальний рік	Кількість студентів на початку навч. року			Кількість студентів в кінці н.р.			Залишило ІНО	%, залишили ІНО	% студентів забезпечених стипендією	Студентів які отримували стипендію	Студентів які отримували пів стипендії
	I к	II к	III к	I к	II к	III к					
1924 /1925	96	89	59	72	74	48	50	20,5	35,0	86	-
1925/1926	133	76	74	104	64	67	48	17,0	22,0	40	50
1926/1927	126	104	68	90	81	61	66	22,2	24,0	49	50

Як видно з даних цієї таблиці, саме з причини матеріальної незабезпеченості, близько 20 % студентів кожного року залишало інститут, а до третього курсу вибувало 50 % студентів. Матеріали архівів містять також чисельні матеріали про звернення адміністрації ПІНО до керівництва НКО щодо збільшення стипендіального фонду інституту.

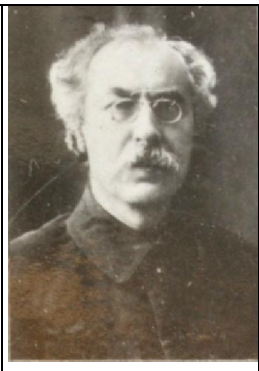
Навесні 1923 р. випущений так званий «ліквідаційний курс» (зібраний зі студентів, які вступили до інституту ще в роки громадянської війни, і настрої яких вважався «агресивно-петлюрівським»), тому чисельність студентів зменшилася наполовину. Відбулися й зміни викладацького складу (зміщені ректор І.Ф. Рибаків, декани Л.М.Степанов і Р.В. Кутєпов; у 1923-1924 р. число викладачів зменшилося із 38 до 20 – зокрема тих, хто працював ще на історико-філологічному факультеті, і, як вважалося, противився процесам «педагогізації» і «соціалізації» ПІНО). Крім зменшення числа студентів, була ще одна причина скорочень: новий ректор О.В.Ходак зобов'язав викладачів працювати тільки в ПІНО, й не суміщати роботу в інших навчальних закладах. За умов низької заробітної плати (100-120 крб.), що забезпечувала тільки напівголодне існування, це було не вигідно викладачам, які звільнялися.

*Викладачі і студенти Полтавського інституту народної освіти, 1923/24 н. рік.
По центру, 1-й ряд – ректор **Омеян Васильович Ходак**, 3-й справа – **О.Т. Бузинний** (декан)
3-й зліва **В.О.Щепотьєв**; 2-га зліва **Н.Ю.Мірза-Авак'яни**, 2-й справа – **В.І.Мороз** - завгосп*

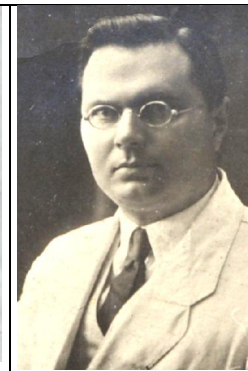
*Ніколаєв
Микола
Федорович,
ботанік*

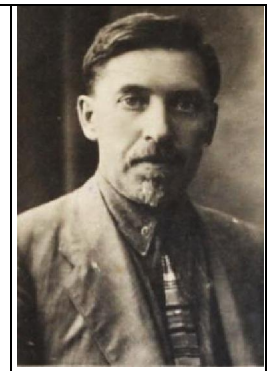
*Ващенко
Григорій
Григорович,
педагог*

*Бузинний
Олександр
Тихонович,
філолог*

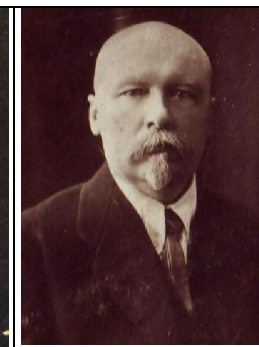
*Воропай
Віктор
Самійлович,
математик*

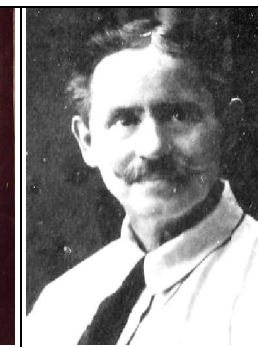
*Побєдоносцев
Олександр
Андрійович,
фізик*

*Клепацький П.Г.,
історик*

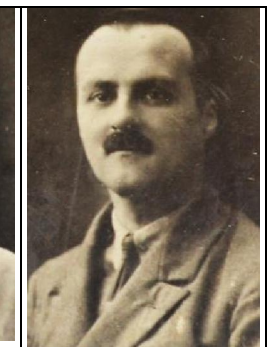
*Ногай Г.Ф.,
викладач анатомії*

*Верховинець В.М.
хореограф*

*Адамович П.Л.,
педагог*

*Лісовський
М.О.,
математик*

Провідні викладачі (професори) Полтавського ІНО, 1920-ті роки

*Викладачі (другий ряд, зліва направо): 1 – Я.Ф. Неврлі (німецька мова); 2 – Г.Г.Ващенко (педагог), 3 - Н.Ю.Мірза-Авакянц (історик), 4 – П.Л.Адамович (соціальне виховання), 5 – В.О.Щепотьєв (філолог, етнограф), 6 – О.В. Ходак (ректор).
Зі студентами гуманітарної секції Полтавського інституту народної освіти. 1924 рік.*

Викладачі ПНУ (2-й ряд, зліва – направо): П.А. Адамович (педагог), В.О. Щепотьєв (філолог, мистецтвознавець), О.І. Ліщина-Мартиненко (фізика, геодезія), В.С. Воропай (математик), О.В. Ходак (ректор), О.Т.Бузинний (літературознавець), Г.Г. Ващенко (педагог), М.М. Самбікін (метеоролог, географ), Я.Ф.Неврлі (іноземні мови), О.А.Победоносцев (фізик). Зі студентами математичної секції. Червень 1925 р.

Викладачі природничо-географічних дисциплін (2-й ряд, зліва – направо): Ф.К. Курінний, професори: ботанік М.Ф. Ніколаєв, зоолог, методист з природознавства О.Т. Булдовський, географ, агрометеоролог М.М. Самбікін, хімік Й.О. Власенко. Зі студентами 4-го курсу агробіологічного відділу факультету старшого концентру ПНО, грудень 1928 р.

Станом на початок 1923/1924 н.р. в структурі інституту продовжував функціонувати один факультет – соціального виховання (декан О.Т.Бузинний), який мав уже два відділи: дошкільно-клубний та шкільний. У складі шкільного відділу виокремлювалося три секції: математична, природничо-географічна та гуманітарна. Починаючи із 1923 року в ІНО з'явилося право самостійно розробляти власні навчальні плани, які погоджувалися з Управлінням професійної освіти Народного комісаріату освіти (НКО). У 1923/1924 н.р. в ПІНО дисципліни географічного циклу викладалися такими лекторами [17]:

<i>Лектор</i>	<i>Дисципліни</i>	<i>Годин</i>	<i>Мова</i>	<i>Вік лектора</i>
Рибаков Іван Федотович	Історія європейської культури Історія Росії Економічна географія України	8	укр.	34
Булдовський Олександр Теофілович	Зоологія Методика природознавства Зоогеографія	14	укр.	36
Гавриленко Микола Іванович	Геологія Мінералогія та кристалографія Зоологія	4	укр.	34
Лук'янович Борис Борисович	Ботаніка Фітогеографія	5	рос.	45
Самбікін Михайло Митрофанович	Географія Антропогеографія Фізична географія Метеорологія	14	рос.	45

Впродовж навчального року зі складу викладачів вибули природознавці Б.Б.Лук'янович і М.І.Гавриленко, приступив до роботи М.Ф.Ніколаєв.

Після звільнення з ПІНО на початку 1924 р. професора Ф.Т. Матвієнка-Гарнаги, який викладав окрім економічної і політичної географії України ще й курс історії народного господарства України, курс економічної географії України, за відсутності фахівця-географа, короткочасно викладали історики І.Ф. Рибаков (1923/1924 н.р.), та В.О. Пархоменко (1924/1925 н.р.).

Матеріали архівів містять інформацію про організацію методичної роботи під час викладання дисциплін у 1923/1924 н.р. Так в межах курсу «Економічна географія України» робота полягала у викладанні викладачем лекцій за програмою курсу, а також у читанні і обговоренні студентами рефератів, зокрема з тем «Важка індустрія й розвиток капіталізму в Україні у ХІХ столітті», «Обробна промисловість України», «Транспорт України», «Економічні райони України». Студенти також працювали над виготовленням діаграм і картограм для соціально-економічного кабінету.

ПІНО не став виключенням серед інших вузів щодо перебудови навчальної роботи, шляхом запровадження нових систем навчання. Єдиною правильною й водночас універсальною системою було визнано «Dalton-Plan» у формі лабораторно-бригадної системи організації навчального процесу (кабінетне «пропрацювання» знань тощо). Але слабка лабораторна база ПІНО, несприятливі умови для самостійної роботи студентів, низький рівень їхньої попередньої підготовки, ігнорування ролі лекцій, применшення ролі викладача призводили до зменшення відповідальності студентів і зниження якості знань.

Починаючи з лютого 1924 р. починає видаватися бюлетень ІНО з метою подачі коротких відомостей про життя інституту. Редагували Бюлетень ПІНО І.Ф.Рибаков, Г.Г. Ващенко та А. Кособуцький (студент). Також було організовано і видання наукових записок ПІНО.

Ще в лютому 1923 року циркулярним розпорядженням Головпрофосвіти УРСР (відповідно до рішення його колегії від 10.01.1923 р.) в інститутах були створені предметні комісії, що об'єднували подібні цикли дисциплін різних кафедр. До складу комісій входили як усі викладачі, так і студенти (50%). Одним із завдань комісій була розробка й затвердження навчальних планів і програм. Предметні комісії діяли під загальним керівництвом декана й факультетської комісії. Голова комісії обирався із числа професорів. Однією із функцій комісії була рекомендація до обрання викладачів на посади.

Організація викладання географічних дисциплін в ПНО була в компетенції природничо-математичної предметної комісії. Головними завданнями цієї комісії була атестація студентів-випускників, розгляд дипломних робіт, розподіл дисциплін між лекторами тощо.

У 1924 р. відповідним наказом НКО УСРР було затверджено перелік кафедр Полтавського ІНО: кафедра педології, педопсихології та педогігієни (завідувач Ващенко Г.Г.); кафедра соціального виховання (зав. Адамович П.Л.); кафедра суспільствознавства; історії культури та історії літератури (зав. Рибаків І.Ф.); кафедра природознавства (зав. Булдовський О.Т.); кафедра неорганічної природи (зав. Самбікін М.М.); кафедра математики (зав. Воропай В.С.); мистецтвознавства (зав. Верховинець В.М.). Викладачі інституту об'єднувалися у три предметні комісії: педагогічну (голова Ващенко Г.Г.), суспільствознавчу (голова Рибаків І.Ф.) і природничо-математичну (голова Воропай В.С.) [20].

Фаховою комісією прийнятий навчальний план ПНО на 1924/1925 н.р. [36, арк. 165-168]. Для студентів 1-х і 2-х курсів всіх відділів передбачалося викладання перелічених дисциплін в однаковому обсягові, і тільки на 3-му курсі відбувалася спеціалізація за трьома відділами (циклами):

Навчальна дисципліна	Лектор	Триместри
<i>1-й курс</i>		
Неорганічна еволюція	Власенко Й.О.	-/3/-
Економічна географія	Пархоменко В.О.	2/2/-
Біологія і теорія еволюції	Ніколаєв М.Ф.	2/2/-
Креслення	Бутник І.	
Соціальне виховання	Адамович П.Л.	
<i>2-й курс</i>		
Ленінізм	Ходак О.В.	6/6/-
Основи педології	Ващенко Г.Г.	3/3/-
Вища математика	Воропай В.С.	2/2/-
Фізика	Побєдоносцев О.А.	2/2/-
Хімія	Власенко Й.О.	2/2/-
Зоологія	Булдовський О.Т.	2/2/-
Ботаніка	Ніколаєв М.Ф.	2/2/-
Енциклопедія виробництва	Власенко Й.О.	2/3/-
Теорія мистецтв	Верховинець В.М.	1/2/-
<i>3-й курс, загальний цикл дисциплін</i>		
Семінар з марксизму	Долганов	2/2
Методика вивчення дитини	Ващенко Г.Г.	2/2
Нова мова	Неврлі Я.	2/2
<i>3-й курс, індустріальний цикл дисциплін</i>		
Аналітична геометрія	Воропай В.С.	
Вища алгебра	Ліщина-Мартиненко О.І.	
Метеорологія	Самбікін М.М.	2/2/-
<i>3-й курс, сільськогосподарський цикл дисциплін</i>		
Геологія з ґрунтознавством та мінералогією	Ніколаєв М.Ф.	3/3/-
Фізична географія з метеорологією	Самбікін М.М.	2/2/-
Сільськогосподарська хімія з технікою	Власенко Й.О.	3/3/-

Ботаніка з рослинництвом	Ніколаєв М.Ф.	4/4/-
Загальна та сільськогосподарська зоологія	Булдовський О.Т.	4/4/-
Геодезія	Ліщина-Мартиненко О.І.	1/1/-
Педпрактика та конференція	Булдовський О.Т.	6/6/-
<i>3-й курс, суспільствознавчий цикл дисциплін</i>		
Економіка та історія Полтавщини в зв'язку з історією України	Пархоменко В.О.	3/3/-
Історія класової боротьби в Західній Європі XIX – початку XX в. (Пархоменко В.О.)		
Українська література (Бузинний О.Т.)		
Українська мова й мовознавство (Щепотьєв В.О.)		
Західноєвропейська література (Щепотьєв В.О.)		

У пояснювальній записці до навчального плану ПНО за 1924/1925 н.р. знаходимо обґрунтування переліку та послідовності вивчення дисциплін в ході підготовки студентів природничо-географічного відділення. З аналізу змісту цієї записки видно, що вже з середини 1920-х рр. природничо-наукова підготовка студентів ПНО мала яскраво виражений краєзнавчий і сільськогосподарський зміст. Зокрема на початку навчання студенти отримували необхідні знання з фізичної географії та метеорології як основи знайомства із природою рідного краю, потім вивчали геологію, ґрунтознавство і сільськогосподарську хімію, які давали картину утворення ґрунтів і переробки їх хімічними процесами, розуміння яких допомагало студентам зрозуміти сучасну географію рослин і тварин рідного краю; роль рослин і тварин у господарському житті людини

З огляду на велике значення сільського господарства для економіки і культури України, як зазначалося у пояснювальній записці, всі природничі дисципліни в ПНО, на підставі рішення природничо-математичної циклової комісії, мали викладатися під кутом зору вивчення сільського господарства. З цією метою було введено до навчального плану і практичний курс геодезії, який мав дати студентам можливість засвоїти навички по складанню карт рідної місцевості. Рішенням комісії було також введено ще додаткові 6 годин для спеціального практикуму з методики навчання природознавства, де студенти поглиблювали теоретичні знання з цієї дисципліни, а також формували практичні навички до викладання циклу природничо-географічних дисциплін у школі [21]. Ще з березня 1924 р. за погодженням ради Інституту було прийнято рішення викладати студентам усього інституту на III курсу агрономію в обсязі 2-х годин на тиждень професором Самбікіним М.М. Основними темами цієї дисципліни були «Стан сільського господарства на Полтавщині і в Україні», «Стан всесвітнього сільськогосподарського ринку», «Напрямки розвитку сільського господарства на Полтавщині і в Україні» [19].

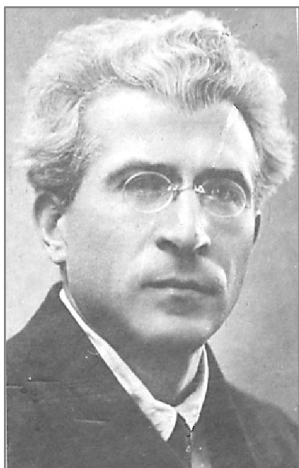

Під час викладання лекційних курсів «Фізична географія» та «Метеорологія» професор М.М.Самбікін неодноразово організовував екскурсії для студентів в околиці Полтави, а також на метеорологічну станцію [18].

М.М. Самбікін зі студентами ПНО на метеомайданчику, 1925 р.

Випускники природничого (сільськогосподарського) циклу ПНО, до 1925 р. отримували диплом з кваліфікацією «викладавець природознавства та географії», а починаючи з 1926 р. – «вчитель природничих дисциплін».

Наказом НКО УСРР від 23 листопада 1925 р. ректором ПНО було призначено військового лікаря, комуніста без вищої освіти М.Х. Фарбера. Останній керував роботою ПНО до вересня 1930 р. Це був найбільш стабільний і результативний етап в історії ПНО.

***Фарбер Матвій Харитонович** – ректор ПНО у 1925 – 1930 рр. Народився у 1892 році в сім'ї учителя. Професійну освіту здобув у Військово-фельдшерській школі, крім того навчався у Військово-медичній академії та Київському комерційному інституті, але їх так і не закінчив. З 1916 року на фронті працює лектором у Військовій фельдшерській школі. У 1919 році став членом КП(б)У. На початку 1922 р. М.Х. Фарбер переїздить до Полтави, де читає лекції на сестринських курсах, працює інспектором профосвіти у Полтавському губернському відділі народної освіти; до 1925 р. був лектором Полтавського технікуму землеустрою. З вересня 1925 до вересня 1930 року — ректор Полтавського ІНО [22]. Зі спогадів викладачів складається його образ як інтелігентної людини. Відомо, що в 1936р. працював завідувачем наукової бібліотеки в Одесі. Був репресований.*

Студенти інституту навчалися протягом трьох років, однак починаючи з 1926 р. ПНО було переведено на чотирирічний термін навчання (з цього ж року система «командировок на навчання» в інституті осіб, яку мали іноді тільки початкову освіту, була замінена конкурсом за результатами екзаменів, хоч класовий підхід до комплектування складу студентів залишався). В 1926/ 1927 н.р. було здійснено останній випуск студентів, які навчалися за трирічним планом, а студенти третього курсу були залишені ще на 1 рік в інституті [23].

У 1926 р. структуру ПНО дещо реорганізовано: в 1926/27, 1927/28 н.р. діяв один факультет соціального виховання зі спеціалізацією на III-му курсі за трьома напрямками: фізико-математичним, суспільствознавчим (історія і філологія), агробіологічним (природознавство з елементами географії) [24,35].

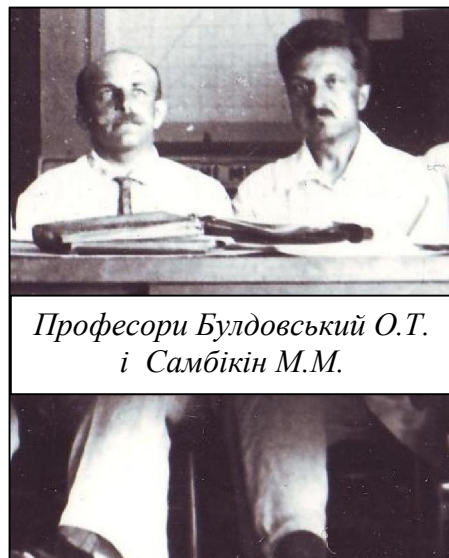
Випускники ІНО мали право працювати учителями трудових шкіл старшого концентру(5-7 класи). Згідно номенклатури НКО УСРР Полтавський ІНО був базовим вищим навчальним закладом з підготовки учителів для Полтавської, Лубенської та Кременчуцької округ.

1 липня 1926 р. ПНО були організовані урочистості з приводу святкування п'ятирічного ювілею відкриття інституту. На цих зборах були присутні представники місцевих органів влади, профспілкових, громадських та освітніх установ Полтави. Почесними гостями свята були представники Укрпрофосвіти НКО УСРР та ректори педвузів України [26].

Штат викладачів в ІНО був малочисельним. Станом на літо 1927 р. було усього 8 посад професорів II-ї категорії і 4 посади викладачів I-ї категорії, а також 10 нештатних викладачів, та 6 лаборантів при відповідних кабінетах. Із 246 студентів стипендію від держави отримували всього 28 осіб (по 10 крб., що не забезпечувало прожитковий мінімум), ще 93 – від установ. У гуртожитках жили 90 осіб. Початковий рівень підготовки студентів був низьким, тому проводилися додаткові заняття з математики, української мови [35, арк. 66].

Заняття веде проф. Ніколаєв М.Ф.

Професори Булдовський О.Т.
і Самбікін М.М.

Серед викладачів природничо-географічних дисциплін продовжували працювати професори О.Т. Булдовський (зоологія, методика природознавства), М.М.Самбікін (енциклопедія виробництва з краєзнавчим ухилом; метеорологія; геологія), М.Ф. Ніколаєв (ботаніка, фізична географія); з 1925 р. починає працювати О.М.Колонтай, який до 1931р. викладав економічну географію[25].

Розподіл географічних та деяких інших дисциплін між педагогічним персоналом ПНО на 1926 – 1927 н.р. [28](витяг)

№	Назва дисципліни	Триместри (години)*			Лектор
		I	II	III	
I курс					
1.	Економічна географія з краєзнавчим ухилом	-	2	2	викл. Колонтай О.М.
5.	Енциклопедія виробництва з краєзнавчим ухилом	4	4	5	проф. Самбікін М.М.
9.	Природознавство	4	4	4	проф. Булдовський О.Т.
II курс					
5.	Енциклопедія виробництва з краєзнавчим ухилом	-	-	6	проф. Самбікін М.М.
9.	Природознавство	3	3	2	проф. Ніколаєв М.Ф.
III курс					
Індустріальний цикл					
6.	Метеорологія	1	1	1	проф. Самбікін М.М.
Сільськогосподарський цикл					
1.	Ґрунтознавство	-	2	2	викл. Власенко Й.О.
2.	Геологія з мінералогією	3	1	1	проф. Самбікін М.М.
3.	Метеорологія з фізичною географією	1	1	1	проф. Самбікін М.М.
4.	Сільськогосподарська хімія та технологія виробництва	3	3	3	викл. Власенко Й.О.
5.	Ботаніка з рослинництвом	4	4	4	проф. Ніколаєв М.Ф.
6.	Загальна та сільськогосподарська зоологія	4	4	4	проф. Булдовський О.Т.
7.	Геодезія та картографія	1	1	1	викл. Ліщина-Мартиненко О.І.
8.	Методика викладання спеціальних предметів	2	1	-	викл. Власенко Й.О.
		1	1	1	проф. Ніколаєв М.Ф.
		1	1	1	проф. Победоносцев О.А.
		5	3	4	проф. Булдовський О.Т.
Суспільствознавчий цикл					
6	Історія й економіка Полтавщини	2	2	2	проф. Клепацький П.Г.

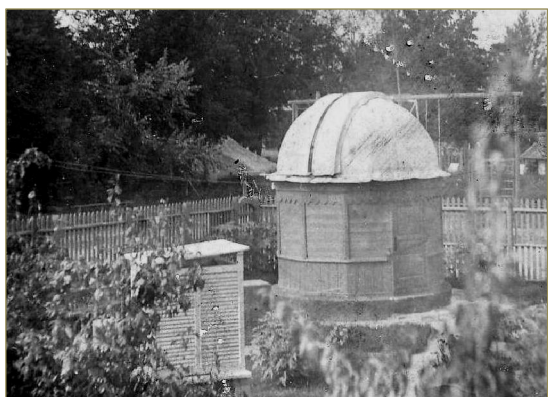
* 1-й триместр тривав 15.09-31.12; 2-й триместр 15.01-15.04; 3-й триместр 1.05 – 15.07.

Подібний розподіл зберігся й у 1927/1928 навчальному році. На початку вказаного року було організовано три циклові комісії. На ці комісії покладалися функції узгодження змісту й методики навчання за циклами дисциплін; вони були аналогами кафедр, які були організовані тільки на початку 1930-х років. Головування в природознавчій комісії було доручено штатному професорові О.Т.Булдовському (впродовж 1927/1928 і 1928/1929 навчальних років).

До літа 1927 р. інститут працював ще в непристосованих маленьких приміщеннях. Але й за таких скрутних побутових умов діяло 11 науково-допоміжних установ (кабінетів і лабораторій). Географічного серед них не було.

Організація викладання в той період продовжувала бути лабораторно-лекційною. А «лабораторний метод» – основною її частиною. Він полягав у роботі студентів в кабінетах (лабораторіях). До лабораторних робіт також зараховувалася робота «книжково-дослідницька», проектування тощо.

Тільки перед 1927/1928 н.р. ПНО отримав приміщення сучасного корпусу № 1 (колишній провулок Кірочний 2; тоді – вул. Крупської, потім - Інститутська, зараз – Остроградського). В наступні роки це дало можливість значно збільшити штат викладачів і набір студентів. У жовтні 1928 р. в інституті працювали вже 73 лектори, навчалися 512 студентів та було прикріплено 50 екстернів.

У вересні 1927 р. в зв'язку з реорганізацією навчального процесу індустріальної (фізико-математичної) секції та введенням до навчального плану нових дисциплін, зокрема фізичної географії, астрономії і геодезії із підпорядкування Центрального (краєзнавчого) музею у склад ПНО за рішенням НКО УСРР передано *астрономічну обсерваторію*. На її базі в ПНО було обладнано астрономічний та географічний кабінети [27]. До речі, курс

астрономії для студентів індустріальної секції викладав М.М. Самбікін.

В 1929 році був здійснений перший (і останній) випуск студентів за чотирирічним навчальним планом.

У 1920-х роках цікавим був порядок видачі дипломів випускникам. Після закінчення засвоєння теоретичного і практичного курсів дисциплін, передбачених навчальними планами за відведений термін навчання, студенти відряджались на річне стажування в школу, а після закінчення стажування – захищали підготовлену за цей час дипломну роботу на засіданні кваліфікаційної комісії. В разі успішного захисту роботи й проходження стажування в школі, диплом про відповідну освіту й кваліфікацію до 1927 р. видавав Народний комісаріат освіти УСРР, а з 1927 р. – ПНО(див. с...).

Із наявних документів робимо висновок про те, що деякі студенти прибували для захисту дипломної роботи не через рік, а набагато пізніше.

За даними ректора, станом на літо 1927 р. 80% всіх випускників ПНО працювало в школах; 15-16% – в інших вузах (у т.ч. педтехнікумах).

Поряд з педагогічною практикою (у школах Полтави), досить вагому роль в ПНО мала і фахова практична підготовка учителів-природників. З цією метою під час літніх канікул організовувалися відповідні екскурсії, що мали ознаки сучасних польових практик. У 1927 – 1928 н.р. для студентів агробіологічної

секції ІНО було організовано дві такі екскурсії. Перша за маршрутом Полтава – Харків – Москва – Ленінград – Полтава в ході якої відбувся огляд музеїв, ботанічних садів та лабораторій у Ленінграді та Москві з метою остаточного відпрацювання проблемного навчального матеріалу. В Москві відбувся огляд біостанції, ботанічного та зоосаду Московського університету. У Ленінграді були відвідані установи Академії наук: зоологічний та ботанічний сад, геологічний музей. Окремо студенти познайомилися з роботою природничо-географічного відділення Ленінградського педагогічного інституту імені Герцена. В околицях Ленінграду ознайомилися з природою Балтійського моря. Друга екскурсія відбулася на південь України – у степову зону, з метою комплексного вивчення природи степів, з окремою увагою на їх ґрунти, рослинний та тваринний світ.

Інститут мав власну книгозбірню, педагогічний музей і навчальні майстерні; під керівництвом М.Ф.Ніколаєва був закладений ботанічний сад.

Рішенням ради ПІНО від 22 березня 1929 р. було затверджено перелік навчальних кабінетів інституту [29]:

- Кабінет математики і методики її навчання.
- Кабінет суспільствознавства і методики його навчання.
- Кабінет мови і літератури та методики їх навчання.
- Кабінет хімії і методики її навчання.
- Кабінет фізики та методики її навчання.
- Кабінет фізичної культури та спортивна зала.
- Кабінет мистецтва та співу.
- Кабінет педагогіки.
- Кабінет зоології з живим куточком.
- Кабінет ботаніки і ботанічний сад.
- Кабінет астрономії та обсерваторія.
- Кабінет фізичної географії, краєзнавства та геології.
- Кабінет ручної праці.
- Книгозбірня і читальна зала.
- Кабінет анатомії і фізіології.
- Кабінет чужих мов.
- Педагогічний музей.

Як бачимо, за півтора роки чисельність кабінетів зросла з 11 до 17 (з'явився серед них і географічний). На базі кабінетів діяли наукові гуртки – не тільки студентські, але й для учнів шкіл та вчителів (у т.ч. три – природознавчого спрямування). Деякі курсові роботи студентів агробіологічного відділу мали географічну тематику.

На базі ІНО проводилися двохмісячні курси учителів по їхній перепідготовці; методисти ІНО брали участь в учительських конференціях, місцевих методичних комісіях. Проф. Булдовський О.Т. був членом Державної науково-методичної комісії.

У складі кабінету суспільствознавства було окремо обладнано відділ економічної географії, фонд якого складався з фізичної та адміністративної карти України (придбаних за кордоном, у Чехословаччині), гіпсометричної карти Полтавщини, та цілого ряду діаграм, зокрема «Населення України по даним ЦСУ за 1923 р.», «Зменшення й приріст населення по губерніям України у 1922 – 1923 рр.», «Населення найбільших міст України в 1914 – 1923 рр.», «Кількість письменних веред селян Полтавщини у 1910 р. по повітах», «Кількість письменних по губерніях України в 1920 р.», «Писемність на Україні по переписам 1897 і 1920 р.», «Зменшення посівних площ в Україні з 1914 по 1923 рр.», «Залізниця України», «Цукроварство України» та інші [30].

У 1928 р. до ПІНО було приєднано Полтавський педагогічний технікум імені М. Драгоманова, загальна чисельність студентів зросла, а викладачі технікуму перейшли на роботу до інституту. Серед них - викладач геології в 1928-1930 роках І.С. Педан, педагог-методист Ф.І. Пошивайло та інші.

Відповідно до партійних директив, запроваджується одноосібне керівництво вищими навчальними закладами. 13 березня 1929 р. Правління ПІНО, яке формально було колективним органом управління (починаючи з 1921 р.), розпускається. Персональна відповідальність за стан справ повністю покладається на директора та завідувачів факультетів.

З 1928/1929 н.р. в ІНО було 2 факультети: *старшого концентру*, що готував учителів 5-7 класів (декан О.Т. Бузинний, а після його арешту, з 22.XI.1929 – П.Х.Митрофанов) і *молодшого концентру* – для 1-4 класів (декан М.С.Дашченко, з 1.11.1928р.). В 1929/1930 н.р. факультет старшого концентру поділявся на три відділи: фізико-математичний, агробіологічний (набори на 1-ші курси – по 80 осіб), соціально-економічний (40 осіб). На 1-х курсах, як і раніше, для всіх викладалися соціально-економічні й педагогічні дисципліни. А спеціалізація по відділах розпочиналася не з 3-го курсу, а вже з другого семестру 2-го курсу.

Питаннями методичного забезпечення викладання дисциплін на кожному з відділів займались циклові комісії: фізико-математична (голова – М.О.Лісовський, заст. голови – Ю.Ф.Костенецький); агробіологічна (голова – проф. Самбікін М.М., заст. – Педан І.С., секретар – студент Левін О.П.); соціально-економічна (голова – проф. Клепацький П.Г., заст. – проф. Гуссов В.М.); педагогічна (голова – проф. Ващенко Г.Г., заст. – Пошивайло Ф.І.)[31].

Порівняно з попереднім періодом, з початку 1929 р. циклові комісії були відсторонені від виконання адміністративних функцій.

Поступово відбувався відхід від «лабораторного методу» організації навчального процесу, зростала роль лекцій і семінарських занять. Але, як і в школі, спостерігалось масове захоплення «методом проектів».

На факультеті старшого концентру весь навчальний процес поділявся на заняття трьох типів: *лекції* (33% усього навчального навантаження), *семінари* (майже 39% часу), і *практики* (28% від усього обсягу навантаження). Кожен тип занять в різній пропорції був представлений у трьох циклах дисциплін: виробничому, соціально-економічному, педагогічному. Серед дисциплін виробничого циклу на лекції відводилося 51,5%, семінари – 30%, практики – 18,5% часу. Серед дисциплін соціально-економічного циклу, відповідно, 33%, 59% і 8%; педагогічного – 14,2%, 27,8%, 58%.

Чергувалися дні, коли читалися лекції (6 годин на день; тривалість однієї лекції, як і раніше – 50 хвилин), і дні семінарів та практик (7 годин на день).

Таким чином, головна увага приділялась виробничому спрямуванню теоретичних курсів навчальних дисциплін і практичній підготовці. Виробниче спрямування навчальних дисциплін полягало в ознайомленні студентів із основами виробництва (агробіологічного циклу – сільськогосподарським).

Серед навчального року, додатково, викладання агрономічних дисциплін за сумісництвом з XII.1929 р. було доручено викладачеві сільськогосподарського інституту Ф.Г. Білецькому. За його участю створювався агрономічний кабінет.

Вимоги до наукового рівня підготовки вчителів, між тим, зменшуються. Кроком у даному напрямкові було скасування кваліфікаційних робіт для студентів педагогічних вишів (за рекомендацією Наркомату освіти від 18.I.1930 року).

Природничі й географічні дисципліни в 1929/1930 н.р.:

Курс	Назва	Годин	Викладач
<i>Факультет старшого концентру, агробіологічний відділ</i>			
2	Ботаніка	108	М.Ф. Ніколаєв
2	Біологія	72	М.Ф. Ніколаєв
3	Геологія і мінералогія	128	І.С. Педан
3	Зоологія	64	О.Т. Булдовський
3	Зоотехнія	25	проф. Заворотний
3	Методика природознавства	48	О.Т. Булдовський
4	Ботаніка (систематика і географія рослин)	100	М.Ф. Ніколаєв
4	Методика природознавства	72	О.Т. Булдовський
<i>Факультет старшого концентру, соціально-економічний відділ</i>			
1	Економічна географія	45	О.М. Колонтай
<i>Факультет молодшого концентру</i>			
3	Методика вивчення неживої природи	48	І.С. Педан
<i>Факультет молодшого концентру, дошкільний відділ</i>			
1	Економічна географія	34	О.М. Колонтай
<i>Факультет молодшого концентру (підготовчі курси)</i>			
	Економічна географія	34	О.М. Колонтай
	Хімія, космографія	144	І.С. Педан
<i>Робітничий факультет</i>			
	Географія	125	Л.П. Ткаченко

Як бачимо, обсяг викладання фундаментальних природничих дисциплін зменшився.

З 1 квітня 1929 р. відкриті короткотермінові (5¹/₂ – місячні) робітничо-наймитські курси слухачів для підготовки до факультету старшого концентру.

У 1929/1930 році вперше здійснено набір 40 студентів на дошкільне відділення ПНО, а також на денний робітфак (вечірній робітфак – з 1930 р.). Деканом робітфаку з 1.10.1929 р. була Наталія Платонівна Кушніренко.

Слід відзначити, що в той час до наступної реформи системи освіти готувалися завчасно. 25-27 січня 1930 р. в наркоматі освіти відбулася нарада з питань реорганізації системи педагогічної освіти. На цій нараді обговорювався проект поділу реорганізованих закладів на структурні підрозділи.

Хоч на 1-й курс факультету молодшого концентру в 1929 р. було прийнято 80 студентів (і підготовча група — 40 осіб), але Наказом НКО УСРР від 7.02.1930 р. цей факультет в ПНО ліквідувався. Студенти, в залежності від їх бажання, були розподілені по відділах факультету старшого концентру.

Студенти III курсу старшого концентру, у зв'язку з наступним переходом на 3-річну освіту в ІСВ, були випущені раніше наміченого 4-річного терміну.

Як і передбачалося, у серпні 1930 р. Полтавський інститут народної освіти було реорганізовано в Полтавський інститут соціального виховання (ПІСВ), який проіснував у такому статусі до серпня 1933 р.

У 1928-1929 рр. ІНО накрила хвиля арештів викладачів, яких підозрювали в приналежності до «націоналістичної організації». Першим ще в 1928 р. був заарештований проф. Щепотьєв В.О. (У 1937 р. він власноручно пише, що ПНО до 1928/1929 року було «кублом націоналістів»). 10.09.1929 р. вчинені «трусини» в квартирах ще 6-ти провідних професорів. Заарештовані декан О.Т.Бузинний і професор математики В.С.Воропай (звільнені з ІНО в жовтні). Решта професорів – справжніх інтелігентів і українських патріотів, — теж невдовзі вимушені були покинути інститут і Полтаву, а в другій половині 1930-х років зазнали ре-

пресій.

Залишили ПНО майже всі кваліфіковані природознавці, які викладали й дисципліни географічного змісту: М.І. Гавриленко (Х.1929 р.), улітку 1930 р. – М.Ф.Ніколаєв, О.Т.Булдовський, І.С.Педан. Втрата цих професіоналів у подальшому не дала можливості створити повноцінний природничо-географічний факультет в Полтавському педінституті.

Список використаних джерел та літератури

1. Майборода В. Особливості розвитку вищої педагогічної освіти в 1917–1941 рр. / В. Майборода // Український історичний журнал. – 1990. – №11. – С. 58–64
2. Ясницький Г. Розвиток народної освіти на Україні (1921 – 1932 рр.) / Г. Ясницький. – К.: КДУ, 1965. – 256 с.
3. Ляпіна О.В. Становлення інститутів народної освіти в УРСР (перша половина 1920–х рр.) / О.В. Ляпіна // Гілея: науковий вісник. – К. – 2009. – Вип. 18.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі ЦДАВОВ). – Фонд 166. – Опис 12. – Справа 8857, арк. 1–3.
5. ЦДАВОВ. – Фонд 166. – Опис 1. – Справа 1101, арк. 58.
6. ЦДАВОВ. – Фонд 166. – Опис 1. – Справа 1101, арк. 44 – 50.
7. ЦДАВОВ. – Фонд 166. – Опис 1. – Справа 649, арк. 32 – 34.
8. ЦДАВОВ. – Фонд 166. – Опис 2. – Справа 1123, арк. 12 – 13.
9. ЦДАВОВ. – Фонд 166. – Опис 2. – Справа 1123, арк. 14.
10. ЦДАВОВ. – Фонд 166. – Опис 6. – Справа 4749, арк. 26.
11. ЦДАВОВ. – Фонд 166. – Опис 2. – Справа 1123, арк. 21.
12. ЦДАВОВ. – Фонд 166. – Опис 2. – Справа 1123, арк. 58.
13. ЦДАВОВ. – Фонд 166. – Опис 2. – Справа 1123, арк. 59.
14. ЦДАВОВ. – Фонд 166. – Опис 6. – Справа 404, арк. 44.
15. ЦДАВОВ. – Фонд 166. – Опис 2. – Справа 1123, арк. 32 – 33.
16. ЦДАВОВ. – Фонд 166. – Опис 12. – Справа 8209, арк. 5.
17. ЦДАВОВ. – Фонд 166. – Опис 2. – Справа 1123, арк. 5.
18. ЦДАВОВ. – Фонд 166. – Опис 4. – Справа 649, арк. 81.
19. ЦДАВОВ. – Фонд 166. – Опис 4. – Справа 649, арк. 82.
20. ЦДАВОВ. – Фонд 166. – Опис 4. – Справа 649, арк. 83 – 84.
21. ЦДАВОВ. – Фонд 166. – Опис 4. – Справа 649, арк. 102 – 103.
22. ЦДАВОВ. – Фонд 166. – Опис 12. – Справа 8425, арк. 8.
23. ЦДАВОВ. – Фонд 166. – Опис 6. – Справа 4762, арк. 2.
24. ЦДАВОВ. – Фонд 166. – Опис 6. – Справа 169, арк. 5.
25. ЦДАВОВ. – Фонд 166. – Опис 6. – Справа 169, арк. 6.
26. ЦДАВОВ. – Фонд 166. – Опис 6. – Справа 4747, арк. 2.
27. ЦДАВОВ. – Фонд 166. – Опис 6. – Справа 4751, арк. 31.
28. ЦДАВОВ. – Фонд 166. – Опис 6. – Справа 4762, арк. 5.
29. ЦДАВОВ. – Фонд 166. – Опис 2. – Справа 4762, арк. 24.
30. ЦДАВОВ. – Фонд 166. – Опис 4. – Справа 649, арк. 105.
31. ЦДАВОВ. – Фонд 166. – Опис 6. – Справа 4758, арк. 151
32. Державний архів Полтавської області (ДАПО). – Фонд 3872. – Опис 1. – Справа 398, аркуш 54.
33. ДАПО. – Фонд 1503. – Опис 1. – Справа 127, аркуші 104, 111.
34. ДАПО. – Фонд 363. – Опис 1. – Справа 143, аркуші 64-70.
35. ДАПО. – Фонд 495. – Опис 1. – Справа 8, аркуш 156.
36. ДАПО. – Фонд 495. – Опис 1. – Справа 8, аркуші 169-171.

Діяльність Полтавського інституту соціального виховання
(серпень 1930 — серпень 1933 рр.)
та елементи географічної освіти у підготовці майбутніх учителів

Нормативна база та причини для реорганізації ІНО в ІСВ

24 серпня 1930 р. Полтавський інститут народної освіти перетворено на Інститут соціального виховання (ІСВ). ІСВ, як вищі педагогічні заклади, були в тому ж році засновані або перетворені з ІНО в окружних містах радянської України, відповідно до постанови Ради Народних Комісарів УСРР від 11.08.1930р. «Про реорганізацію мережі і системи педагогічної освіти» (на основі аналогічної постанови РНК СРСР «Про реорганізацію вищих шкіл, технікумів і робітфаків» від 23.07.1930р.).

Основною причиною перетворення 4-річних ІНО (з повною вищою освітою) на 3-річні ІСВ (із неповною вищою освітою) був курс на прискорення темпів індустріалізації на початку 1930-х років, який зумовив запровадження обов'язкової, безплатної семирічної освіти в промислових містах, фабрично-заводських районах і робітничих селищах (дещо пізніше – й у сільських місцевостях). Уже в 1933/1934 навчальному році в Полтаві школи-семирічки становили 60% їхньої загальної кількості (середні школи – тільки 20%).

А розширення мережі шкіл вимагало зростання й чисельності вчительських кадрів (за рахунок збільшення прийому на навчання – два рази на рік, та прискорених, «ударних» темпів їхньої підготовки, зниження вимог до обсягу і якості теоретичної підготовки). Кількість педагогічних вишів в Україні зросла від 13-ти на початку 1930 р. до 37-ми в 1931 році. Крім Полтави, ІСВ існували у Кременчуці, Лубнах, Червонограді (які, як і Полтава, в 1925-1931 рр. були центрами округів, а 27.02.1932 р. увійшли до складу новоутвореної Харківської області). Щоправда, Червоноградський ІСВ був через 2 роки ліквідований, і Наказом від 3.03.1933 р. 67 студентів його 1-го курсу зараховані до складу відповідних відділів Полтавського ІСВ.

Експеримент з утворенням ІСВ був невдалим, і в серпні 1933 р. почалась їхня реорганізація на педагогічні інститути з 4-хрічним терміном навчання.

На початку існування ІСВ. у серпні-жовтні 1930 р. директором інституту залишався Матвій Харитонович Фарбер (який очолював ІНО ще з 1925 р.).

Пізно, приблизно пік. із жовтня 1930 по жовтень 1931 р. директором був Жаган Капл Петрович. Він народився в 1883 р. в маєтку Феймана Вітебської губернії; за національністю латиш. Екстерном здобув середню освіту, закінчивши вісім класів гімназії. Вступив на фізикоматематичний факультет Київського університету, де навчався три роки, потім перевівся до Одеського університету, однак і його не закінчив. Упродовж 1912–1917 рр. заробляв уроками математики на дому Петербурзі. Києві. Сапатові. в 1921-1923 рр. — на посаді вчителя математики Одеських профтехкурсів. З 1924 р. викладач математики Житомирського вечірнього робітфаку. Згодом завідував відділом Волинського губерньського відділу народної освіти. В 1925р. призначається в Наркомат освіти інспектором. В 1926-1928рр. директор Шепетівського педагогічного технікуму, а в 1928-1930 рр.

був директором Нікопольського педагогічного технікуму. Після поєз роботи в Полтавському ІСВ. 30 вересня 1931 р. його було переведено на посаду завідувача учбовою частиною Сталінського комуністичного університету, нині м. Донецьк [Шевчук]. В 1935 р. виключений із п'ядів ВКП(б), а на момент арешту в лютому 1938 р. працював викладачем математики Новгородського педагогічного училища. Особливою трійкою УНКВД Ленінградської області від 19.10.1938 р. К.П. Жаган був засуджений за ст. ст. 58-2-6-11 КК РСФСР до вищої міри покарання. Розстріляний у Ленінграді 28 жовтня 1938 р.

Квліненко Родіон Петрович – директор ПІСВ з 10.1931 по 09.1933 р. Народився в селищі Капшільська на Кубані в 1891 р. Початкову освіту в 1903-1906 рр. здобув в церковно-приходській школі. До 1914 р. працював з батьком в власному господарстві, а до 1916 р. - на олійному заводі. В 1916 р. був призваний до царської армії. служив в Тифлісі в авіаційному парку. В 1918 р. був обраний головою сільської ради села Слов'янки на Катеринославщині. стає членом ВКП(б). Упродовж 1919 р. завідував земельним відділом в Павлоградському повіті. З 1920 по 1922 р. перебував на партійній роботі на Північному Кавказі. У 1922-1925 роках здобував вищу освіту в Комуністичному університеті імені Артема. З 1925 по 1927 р. навчався в аспірантурі Українського інституту марксизму по відділу історії Заходу. З 1925 по 1928 р. завідував партшколою і викладав історію партії та діалектичний матеріалізм в Ніжинському ІНО. В 1928 р. був призначений лектором суспільно-політичних дисциплін Кам'янець-Подільського ІНО. Тут же з 1930 р. завідував робітничим факультетом. Лва навчальних роки (1931/32 і 1932/33) був директором Полтавського ІСВ. викладав курс «Ленінізм». Не часто бував на основній роботі – «в зв'язку з командировкою на село» чи військовою переїжджовкою. Після роботи в Полтаві призначений у політвідділ транспорту [Шевчук]. Подальша його доля нам не відома.

Структура Полтавського ІСВ. Порівняно з деякими ІНО, перетвореними в ІСВ, Полтавський зазнав менших змін. Нагадаємо, що ПІНО в 1929/1930 н.р. складався із двох факультетів: 1) факультет старшого концентру (до його складу входили три відділи: фізико-математичний, агробіологічний, соціально-економічний); 2) факультет молодшого концентру (разом із уперше відкритим в 1929 р. дошкільним відділом). Окремим підрозділом був робітничий факультет.

Факультети, кафедри, професорсько-викладацький склад. У Полтавському, як і в більшості ІСВ, із часу заснування й до початку 1932/33 н.р. були факультети: шкільний (реорганізований із факультету старшого концентру) і дошкільний (утворений на базі єдиного дошкільного відділу). Зазнали деяких перетворень і відділи: без змін залишився агробіологічний; фізико-математичний реструктуризований у техно-математичний, а соціально-економічний поділений на два окремі відділи: історико-економічний і мовно-літературний. Термін навчання на всіх відділах обох факультетах – по 3 роки.

Завідувачем шкільного факультету ІСВ з початку його створення до лютого 1932 р. був професор соціально-економічних дисциплін, завідувач кафедри політекономії, потім – кафедри економіки Іван Миколайович **Ромер** (1889 - ?). Відомо, що в 1929-1930 рр. він працював деканом факультету соціального виховання Ніжинського ІНО. Закінчив Томський педагогічний інститут (1909 р.). юридичний факультет Одеського університету (1914 р.). В жовтні 1933р. перейшов на роботу в Полтавський інститут м'ясної промисловості. Із лютого 1932 р. завідувачем став філолог Юрій Юхимович **Циганенко** (1902-1938).

Заступником завідувача цього факультету, потім – заступником директора ІСВ по роботі із заочниками й по робітфаку був Іван Ількович **Мазепа** (1906 – 1974), випускник Полтавського ІНО 1929 р., в майбутньому – зав. кафедрою зоології ПЛПІ, після війни – секретар Полтавського й Львівського обкомів компартії, зав. відділом науки і культури ПК КПУ, міністр кінематографії і культури УРСР в 1951-1955 рр.; відомий український фахівець із методики навчання зоології, професор і декан КНУ ім. Т.Шевченка в 1956-1974 р.

Завідувачем дошкільного факультету з часу заснування в 1930 р. до ліквідації в 1932 р. була Наталія Платонівна **Кушніренко**, а деканом робітфаку замість неї – М.С. **Дашенко**.

Кушніренко Н.П.
декан дошкільного факультету, зав.к. дошкільного вихов.

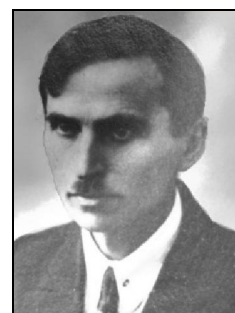
Циганенко Ю.Ю.
декан шкільного і соц.-екон. ф-ту, зав.к. літературознавства

Гуссов Віктор Максимович,
зав. кафедри мовознавства

Мазепа І.І.
заступник директора ПІСВ, завідувач відділу

Костенецький Ю.Ф.
декан агро-матем.ф-ту завідувач відділу, зав. кафедри фізики

Декани, зав. відділами, завідувачі кафедр Полтавського ІСВ (1930-1933 рр.)

Назви відділів і кількість групи 1930/1931 н.р.[ЦДАВО, ф. 166, оп. 10, спр. 824, арк. 126-135]:

Відділи	Кількість груп			
	I	II	III	Разом
Агробіологічний	3	2	1	6
Історико-економічний	2	2	1	5
Техно-математичний	2	2	1	5
Мовно-літературний	2	2	1	5
Дошкільний	1	1	-	2
Денний робітфак	1	1	3	5
Вечірній робітфак	2	2	1	5

Навчальний план ІСВ передбачав вивчення студентами трьох груп предметів:

- ✦ предмети, які озброювали студента марксистсько-ленінським світоглядом;
- ✦ ознайомлювали з конкретним виробництвом (у загальних рисах);
- ✦ предмети педагогічної підготовки.

Сама назва відділів говорить про завдання, які поставлені перед колективом ІСВ: не скільки освіта за галузями знань, стільки підготовка для потреб індустріалізації й колгоспного сільського господарства; соціальне виховання «людини соціалістичного суспільства», починаючи із дошкільного віку.

Відповідно до цих завдань, в 1930-1932 рр. працювали три групи кафедр.

Вперше, замість циклових комісій, з 14.01.1931 були утворені *кафедри**: марксизму-ленінізму, історії, економіки, мовознавства, літературознавства, фізики, хімії, біології, землезнавства і сільського господарства, педагогіки, педології, дошкільного виховання, дидактики і політехнізму.[ЦДАВО, ф. 166, оп. 10, спр. 824, арк. 223]Для координації роботи кафедр («катедр» за тодішнім правописом) у межах певного відділу організовувалися учбово-методичні комісії, головами яких були призначені завідувачі відділів. Наказами директора на посади (з доплатою) призначалися також завідувачі навчальних кабінетів. Назви кабінетів чи не щороку (а то й частіше) змінювалися, у зв'язку з частою зміною назв навчальних дисциплін і реорганізацією кафедр, відділів, факультетів. Із допоміжного персоналу на кафедрах працювали лаборанти.

-----* Установу про кафедри затверджено методичним сектором Народного Комісаріату освіти УСРР 9.02.1931 р. (Бюлетень НКО № 11/128).

У 1931/1932 н.р. відділи підготовки студентів залишалися ті ж[1. Наказ №82 від 22.10.1931]:агробіологічний (керівник Ф.Г. Білецький), історико-економічний(П.М. Койнаш, а після його призначення заступником директора з навчальної роботи — І.Ф.Неверовський); техно-математичний (Ю.Ф.Костенецький); мовно-літературний (Ю.Ю. Циганенко); дошкільний (Н.П. Кушніренко).

Перелік кафедр у 1931/1932 н.р.,порівняно з 1930/1931 н.р., змінився мало. Утворена об'єднана кафедра педагогіки (на чолі з проф. Ващенко Г.Г., який до того керував кафедрою педології). Професор Адамович П.Л. був знятий з посади завідувача кафедри педагогіки, пізніше звільнений з роботи за підозрою в участі у «Спілці визволення України»; перейшов до Вінницького педінституту.

Кафедра землезнавства і сільського господарства перейменована на кафедру агрономічних наук (керівник залишився той же – професор Ф.Г.Білецький), а кафедра фізики – на кафедру фізико-технічних дисциплін (керівник Ю.Ф. Костенецький). Перейменування зумовлені посиленням спрямованості навчання на ознайомлення студентів з основами виробництва.

На початку 1932/1933 н.р. (з жовтня по грудень) перелік відділів мало змінився, але, крім техно-математичного відділу, змінилися їхні керівники: агробіологічного (зоолог І.І. Мазепа), історико-економічного (викладач діамату М.А.

Гнездилін), мовно-літературного (В.С. Оголевець). Замість дошкільного факультету й відділу дошкільного навчання (який передавався в інший заклад), на короткий час був створений педагогічний відділ (завідувач Ф.І. Пошивайло).

Нові суттєві зміни в структурі й ПСВ спостерігаємо вже в кінці 1932 р., коли відбулася чергова зміна його внутрішньої структури. Замість існуючих двох факультетів, Наказом №120 директора ПСВ від 10.12.1932 створюються нові факультети на чолі з деканами, які об'єднували 12 кафедр:

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ (декан Ю.Ю. Циганенко). Відділи:	АГРО-МАТЕМАТИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ (декан Ю.Ф. Костенецький, з 6.11.1932). Відділи:
Історико-економічний (кафедри діамату, історії, економіки)	Агробіологічний (кафедри: реконструкції сільського господарства , біології, хімії)
Мовно-літературний (кафедри мовознавства, літературознавства);	Техно-математичний (кафедри: математики; фізики)
Інспекторсько-методичний (кафедри педолого-педагогічна, дошкільного виховання)	

Виділено кафедри, на яких працювали викладачі дисциплін географічного змісту.

Зміни в структурі ІСВ відбулися у зв'язку з підготовкою остаточного переходу на предметну систему навчання за певними спеціальностями.

Як бачимо, був ліквідований дошкільний факультет, а кафедра дошкільного виховання поєднана з педолого-педагогічною, й увійшла до складу інспекторсько-методичного відділу (який виявився нежиттєздатним і був пізніше ліквідований). На декана соціально-економічного факультету (структура якого майже повторювала структуру соціально-економічного відділу останніх років існування ІНО) було покладене загальне керівництво педагогічною практикою, а на декана агро-математичного факультету — керівництво політехнізацією та виробничим навчанням. За роботу із заочниками й вечірниками відповідальним призначений В.С. Оголевець.

У 1932/1933 н.р. відносно невеликою залишається роль дисциплін педагогічної підготовки; але зменшується перекіс кількох попередніх років у викладанні дисциплін для ознайомлення з основами виробництва, та зростає роль дисциплін фахової наукової підготовки. У зв'язку з цим, Наказом №123 від 22.12.1932 р. створено комісію в справі перекваліфікації професорів і доцентів. Серед навчального року відбулося й суттєве перепланування в робочих навчальних планах підготовки студентів. Зокрема, встановлений мінімум навчальних дисциплін для випускників 1933 р, які повинні здати за три роки навчання. Серед обов'язкових дисциплін для студентів усіх відділів, безперечно, першість посідали предмети, які озброювали студента марксистсько-ленінським світоглядом (Історія класової боротьби; Діалектичний матеріалізм; Ленінізм; Історія більшовизму; Національне питання; до певної міри – Політекономія, Економічна географія). Жодна із педагогічних дисциплін не увійшла до цього переліку (зате увійшли методики навчання за напрямками підготовки відділів).

Відповідно до нових директив наркомату освіти, Наказом директора з 25 по 29.06.1933 р. призначені перевідні іспити за весняний семестр для студентів 1-2 курсів, і випускні для студентів 3-го курсу (13-17.06.1933 р.). До речі, студенти 3-го курсу випущені до шкіл не були (переведені на 4-й курс 1933/1934 н.р.).

Цікаво, що вперше усім лекторам інституту й робітфаку тільки в 1933р. відпустки були надані одночасно – з 1.07 по 1.09 (бо новий 1933/1934 навчальний рік розпочинався вже 1 вересня, а не 1 жовтня).

Станом на 1.07.1933 р. в штаті ПСВ налічувалося 14 професорів, 18 доцентів, 19 асистентів [Звіт Полтавського інституту соціального виховання про роботу за 1932/1933 н.р. // ЦДАВОВ. - Ф. 166. – Опис 11. – Справа 148. – Арк. 162-180]

Кафедри ІСВ, на яких викладалися природознавчі й географічні дисципліни

Кафедрою *хімії* до 1934 р. керував Власенко Йосип Олексійович (професор з 1926 р., викладач педінституту з 1920 р.). З 1930/1931 н.р. введений курс «Основи виробництва з технологіями» (по 40 годин на 1-х курсах усіх відділів). Цей курс передбачав велику практичну частину (екскурсії на підприємства). Викладав його переведений на кафедру хімії доцент Колонтай О.М. (до того викладав курс «Економічна географія»).

Після того, як інститут ІХ.1930 р. залишив ботанік проф. Ніколаєв М.Ф., кафедру *біології* очолив проф. Абрамович Віктор Володимирович. Він з великим ентузіазмом продовжив справу свого попередника по створенню ботанічного саду. У другій половині 1931/1932 н.р. і він залишив інститут. Курси ботаніки і зоології викладали випускники ІНО, відповідно, Ф.К.Курінний і І.І. Мазепа. Анатомію і фізіологію людини викладав доцент поза штатом Михайло Антонович Самійленко. Після того, як у липні 1930 р. інститут залишив проф. Булдовський О.Т., методику вивчення неорганічної і органічної природи в 1930/1931 н.р. викладав доц. Степанівський В.В.. Пізніше інтегрований курс «Методика природознавства» викладав М.А.Самійленко – до звільнення за скороченням годин 22.9.1932 р..

Природнича підготовка здійснювалася й на обох робітфаках. Наказом від 7.03.1931 р. викладачем природознавства (322 год.) на вечірньому робітфаци вперше призначається Є.С. Довженко. Потім на цій посаді працювали О.Д.Сніжко, а з 20.03.1933 – М.І.Рогозіна. Лекції з фізичної географії на робітфаках (330 годин) у 1931/1932 н.р. читав П.М.Асеев (студент 3-го курсу, майбутній ректор ПДП). З осені 1932 географія на робітфаках не викладалася.

Акцент на виробниче спрямування навчальних дисциплін зумовив створення в 1930 р. кафедри *землезнавства і сільського господарства*. Завідувачем кафедри і викладачем агрономічних дисциплін був призначений професор Ф.Г. Білецький (на той час був також головою об'єднаної наукової ради при Полтавському інституті свинарства, засновником кафедри рослинництва Полтавського сільськогосподарського інституту).

На початку 1931/1932 н.р. вказана кафедра перейменована в кафедру *агрономічних наук*, а Ф.Г. Білецький залишився її завідувачем (і одночасно – завідувачем агробіологічного відділення та агробіологічного кабінету).

Досить порівняти склад кафедр агробіологічного відділу ІСВ і рослинництва сільськогосподарського інституту, щоб дійти висновку: в обох вишах тоді працювали 3 особи:

Кафедра агрономічних наук агробіологічного відділу ІСВ. за станом на Х.1931 р.	Кафедра рослинництва сільськогосподарського інституту(1929 - поч.1930-х)
Ф.Г. Білецький штат. проф., зав. кафедри; М.М. Самбікін – позаштатний професор; О.О. Іллічевський – позаштатний доцент; П.Н. Колотий – позаштатний доцент; В.Є. Коломійченко – позаштатний асистент.	Ф.Г.Білецький , В.І.Сазанов, Ф.І.Берглезов, М.М.Самбікін , П.Ф.Тушкан, В.П.Кушніренко, О.О.Іллічевський , П.П.Бардаков, С.О.Іллічевський.

В ті роки перелік і обсяг навчальних дисциплін змінювалися щорічно. В 1930/1931 н.р. курс геології (50 год. на II-му й 40 год. на III-му курсах) викладав

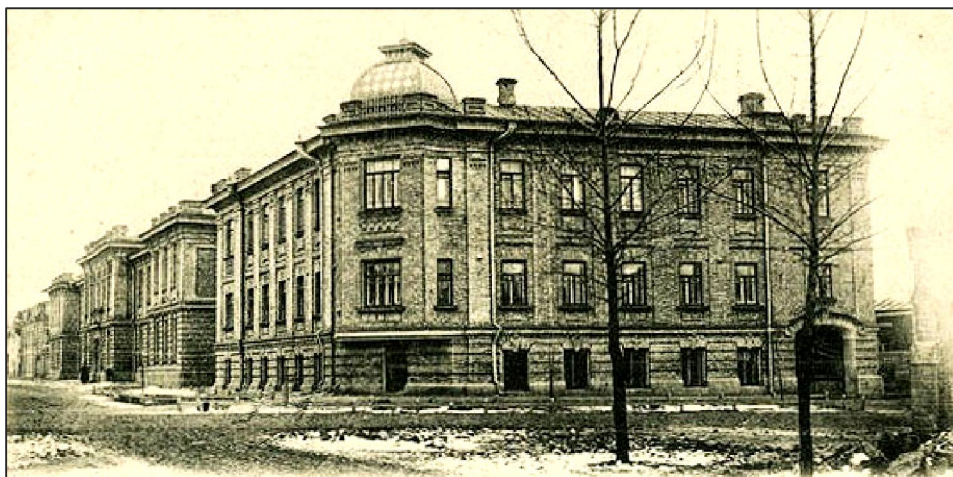
О.О.Іллічевський; ґрунтознавства з хліборобством (60 год. на II-му й 90 год. – на III курсах) – Ф.Г.Білецький; фізичну географію з краєзнавством (80 год. на I-му, 50 год. на II-му й 30 год. на III-му курсах) – проф. М.М. Самбікін. [ЦДАВО, ф. 166, оп. 10, спр.823, арк. 6]

Основний зміст предметної підготовки в 1931/1932 н.р. на агробіологічному відділі полягав у ще більш посиленому вивченні основ сільськогосподарського виробництва й зменшенню ролі предметної наукової підготовки. Ф.Г.Білецький викладав курс рослинництва, П.Н.Колотий – скотарства (працював за сумісництвом до 1.10.1932 р.), замість нього курс зоотехнії викладав прийнятий як позаштатний професор К.П.Ковальов; О.О.Іллічевський – геології і ґрунтознавства, В.Є. Коломійченко (а з 1.10.1932 р. – А.Х. Світалка) – сільськогосподарського машинознавства.

Наприкінці 1932 р., у зв'язку із переформатуванням факультетів, кафедра агрономічних наук була перейменована втретє за три роки — на кафедру *реконструкції сільського господарства* агробіологічного відділу (завідувач — І.І. Мазепа) агро-математичного факультету (декан Ю.М. Костенецький). Як бачимо з переліку дисциплін, відновлювалася роль предметної наукової підготовки студентів, дещо зменшувався час на вивчення основ виробництва.

Перелік навчальних дисциплін (ї загальна кількість годин на них), які викладалися для студентів агробіологічного відділу ІСВ в 1932/1933 навчальному році [ЦДАВО. - Ф. 166. - Опис 11. - Справа 148. - Арк. 121]

1 курс	2 курс	3 курс
Політекономія – 78	Теорія радянського господарства - 50	Теорія радянського господарства - 40
Теорія радянського господарства – 50	Фізика – 46	Історія більшовизму – 40
Економічна географія – 40	Хімія – 80	Діалектичний матеріалізм – 80
Основи індустр. виробництва – 40	Геологія – 34	Ленінізм і національне питання - 90
Основи с.-г. виробництва – 88	Ботаніка – 40	Фізкультура – 30
Українська мова – 94	Зоологія – 40	Основи зоотехнії – 52
Математика – 74	Ґрунтознавство – 20	Основи агротехніки – 62
Фізика – 84	Анатомія людини – 90	Технології сільського госп. - 68
Хімія – 84	Методика природознавства - 20	Анатомія людини – 26
Геологія – 66	Історія більшовизму – 40	Біологія – 70
Фізична географія – 60	Педологія – 60	Методика природознавства – 36
Ботаніка – 42	К.Д.Р – 40	Історія техніки – 30
Німецька мова – 42	Фізкультура – 28	Військові дисципліни – 50
Маркс.-ленінська педагогіка – 74	Маркс.-ленінська педагогіка – 68	
Маркс.-ленінська психологія – 20	Німецька мова – 30	
Мистецтво тональне – 44	Військові дисципліни - 70	
Мистецтво образотворче – 40		
Фізкультура – 56		
Військові дисципліни – 70		

У головному корпусі ІСВ по вулиці Крупської, 2 (тепер – Остроградського, 2) навчалися студенти агробіологічного й техно-математичного відділів.

Отже природничо-географічна освіта в ІСВ була зосереджена на кафедрі, якою керував Ф.Г.Білецький (хоч і в обмеженому обсязі – переважно в аспек-

тах, що стосувалися аграрного сектора господарства). До суспільно-географічної освіти, до певної міри, можна віднести курси основ виробництва (їх на кафедрі хімії викладав доц. О.М.Колонтай), і, безперечно – курс економічної географії, який викладався на кафедрі економіки.

Викладачі *кафедри економіки* (перетвореної з кафедри політекономії ІНО) в 1930/1931 н.р. викладали навчальні дисципліни: політекономію, теорію радянського господарства, економполітику СРСР, економіку колгоспного господарства, економічну географію. Ці дисципліни викладали для студентів історико-економічного відділу. У 1930/1931 н.р. економічну географію на II-му курсі (дві групи по 80 годин) ще, скоріше за все, викладає О.М.Колонтай.

У 1931/1932 н.р. до складу кафедри входили: керівник, штатний професор І.М.Ромер (він же – декан шкільного факультету), штатні доценти Л.П.Ткаченко і М.С. Дащенко (відповідальний за громадсько-політичну на культосвітню практику на всіх відділах; штатний асистент Е.М.Дубова, позаштатні асистенти й одночасно – студенти III-го курсу історико-економічного відділу: Л.І.Десенко, Ю.М.Міхненко, П.М.Асєєв, Б.І.Стовбун.

У 1930/1931 н.р. Л.П. Ткаченко викладає географію на вечірньому робітфаці, який щойно відкрився (там йому установлене навчальне навантаження в 184 години до кінця навчального року). У 1931/1932 н.р. на обох робітфаках Л.П.Ткаченко викладає «Економічну географію» (380 годин лекцій).

Восени 1932 р. географія виключена з переліку дисциплін, які викладалися на робітфаках, оскільки вступний екзамен з цієї дисципліни не передбачався.

Зате з 1932/1933 н.р. курс «Економічна географія» значно збільшений в обсязі. Ця дисципліна названа в числі загальнообов'язкових для студентів першого курсу денної й заочної форм навчання на усіх відділеннях ІСВ.

Економічну географію з 1931 р. викладав доцент Л.П. Ткаченко.

Перелік навчальних дисциплін (ї загальна кількість годин на них), які викладалися для студентів історико-економічного відділу ІСВ в 1932/1933 навчальному році

ЦДАВОВ. - Ф. 166. - Оп. 11. - Спр. 148. - Арх. 120

<i>1 курс</i>	<i>2 курс</i>	<i>3 курс</i>
Політекономія – 90	Політекономія – 60	Історія Всесвіту – 48
Економічна географія – 106	Теорія радянського господарства – 90	Історія народів СРСР – 110
Історія Всесвіту - 190	Діалектичний матеріалізм – 70	Історія більшовизму – 40
Українська мова – 106	Історія України – 32	Методика суспільствознавства – 24
Маркс.-ленінська педагогіка – 74	Історія Всесвіту – 130	Література України – 44
Маркс.-ленінська психологія – 40	Історія більшовизму – 40	Література Всесвіту – 56
Фізкультура – 50	Методика суспільствознавства – 28	Мистецтвознавство – 40
Мистецтво тональне – 44	Українська мова – 30	Маркс.-ленінська педагогіка – 70
Мистецтво образотворче – 40	Маркс.-ленінська педагогіка – 68	Фізкультура – 30
Основи вищої математики – 84	Педологія – 40	Військові дисципліни – 50
Основи індуст. виробництва – 59	КДР – 40	Дипломна робота.
Основи с.-г. виробництва – 59	Фізкультура – 28	
Німецька мова – 42	Німецька мова – 30	
Військові дисципліни – 72	Військові дисципліни - 70	

Перелік дисциплін, який повинні були вивчити студенти-заочники історико-економічного відділу ІСВ, дещо коротший. Не передбачалися заняття з основ виробництв, мистецтва, фізкультура і військова підготовка.

1931 рік. Студенти агробіологічного відділу Полтавського інституту соціального виховання з викладачами: 2-й ряд, зліва направо: І.І. Мазепа (доцент кафедри біології), Ф.І. Попивайло (доцент кафедри педагогіки), Й.О. Власенко (проф., зав. кафедри хімії), Ф.Г. Білецький (проф., зав. каф. землезнавства і с.-г.), К.П. Жаган (директор ІСВ), П.Х. Митрофанов (заст. директора ІСВ, зав. кафедри), Ю.Ф. Костенепський (зав. каф. фізико-техніч. дисциплін, декан агро-математичного факультету), Ф.К. Курінний (доцент кафедри біології). 3-й ряд, 4-й зліва: О.О. Іллічевський (доц., викл. геології і фіз. географії); 5-й: В.В. Степанівський (доц., викл. методики природознавства).

1932 (?). Студенти агробиологічного відділу Полтавського інституту соціального виховання з викладачами: 2-й ряд, зліва направо: 1: доц. біології Самійленко М.А.; 3: проф. М.М. Самбікін, 4: проф. Ф.Г. Білецький; 5: ? (директор Р.П.Куліненко); 6: завуч, історик П.М.Койнаш; 7 – доц. геології О.О.Іллічевський; 8 – доц. ботаніки Ф.К. Курінний; 9 – доц. каф. хімії О.М. Колонтай. 3-й ряд, крайній справа – доц. І.І. Мазепа.

Структура підготовки й підвищення кваліфікації вчителів у ІСВ

Головним завданням шкільного факультету ІСВ була підготовки вчителів для другого концентру(5-7 класи) шкіл-семирічок, у тому числі фабрично-заводських шкіл і шкіл сільської (з 1931 р. – колгоспної) молоді. Підготовка освітян для дошкільної роботи в 1929-1932 рр. велася на дошкільному відділі.

Починаючи з осіннього набору 1932 р., крім груп з денною формою навчання на обох факультетах, з'являються т.зв. «вечірні групи». На початку існування ІСВ також діяли тримісячні курси підготовки вчителів для першого концентру семирічки (1-4 класи); робітфаки*: денний (3 курси навчання) і вечірній (4 курси). Крім цих робітфаків (а з 1932 р. і підготовчого чотирьохмісячного відділення), на матеріальній базі ІСВ у Полтаві, існували й відокремлені вечірні робітфаки, контрольовані дирекцією ІСВ (у Сахновщині, Прилуках, Решетилівці).

**Робітфаки (робітничі факультети) здійснювали попередню підготовку абітурієнтів вишів («дотягували» їх до рівня середньої освіти, необхідного для вступу до вищого навчального закладу). Існували в Україні з 1921-го — до 1940-го року. На робітфаки приймалися особи, зайняті на фізичній роботі близько 3-х років. Відразу на 3-й курс денного й 4-й вечірнього робітфаку приймалися особи, що закінчили 7 груп (класів) трудової школи; на 2-й курс денного і 3-й курс вечірнього – 6 класів; 1-й курс денного і 2-й вечірнього – 5 класів, 1-й курс вечірнього робітфаку – після 4-го класу «трудої школи». Перший набір на денний робітфак при ІНО здійснений у 1929 р., вечірній робітфак – 1930 р. На вечірній робітфак приймалися робітники підприємств м. Полтави. Заняття відбувалися щоденно, з 18 до 20 години, в приміщеннях ІСВ.*

Доречно додати, що, крім ІСВ (разом із заочним відділом, трьохмісячними підготовчими курсами й робітфаками), у Полтаві діяли 6-місячні «комсомольські» курси підготовки вчителів; «підшефні» ІСВ Красноградський і Кобеляцький учительські технікуми.

Під час літніх канікулярних перерв у школах, у 1931 р. на базі ІСВ діяв філіал Всеукраїнського інституту підвищення кваліфікації педагогів (фактично, як студентів-заочників). Цей інститут базувався в Харкові. Серед головних завдань курсів ВІПКП була докваліфікація (надання необхідної освіти), удосконалення (надання спеціальних знань з окремих предметів) та підготовка нових учительських кадрів. Улітку 1931 р. на такі курси зараховано 167 осіб.

В липні 1932 р. на першу сесію студентів-заочників прибули 315 осіб.

Із початку 1933 р. відбулася реорганізація системи заочної освіти в бік збільшення очного навчання й установлений мінімум навчальних дисциплін, які повинні засвоїти студенти-заочники впродовж 3-х років навчання. Наказом директора для проведення очної роботи зі студентами-учителями в кожному із 13 адміністративних районів відповідальності ІСВ з лютого 1933 року відбулося призначення «районних викладачів» (очевидно, із числа вчителів цього району, які мали закінчену вищу освіту). Для цих викладачів в ІСВ організовувалися чотирьохденні інструктивно-методичні семінари. Сесії студентів-учителів відтепер проходили не тільки під час літніх канікул, але й у березні, та з 05.08 по 26.08.1933 р. (по 8 годин лекцій щодня).

Правила вступу до ІСВ і їхні зміни впродовж існування. Вищі навчальні заклади й на початку 1930-х років залишалися закритими для вихідців із «нетрудових класів». Абітурієнти проходили, перш за все, попередній відбір «за соцстаном», а вже потім – за рівнем підготовки.

Наприклад, заяви на осінній набір 1932 р. до ІСВ приймалися до 5 вересня, а вступні іспити проходили між 10 і 25 вересня. До заяв абітурієнти подавали анкети, засвідчені відповідними організаціями, та оригінали документів:

- Довідка про соцпоходження й соцстан до революції й тепер.
- Довідка про рік народження.
- Рекомендації або відрядження від партійної, комсомольської, профспілкової, громадської, радянської та інших організацій.
- Довідка про відношення до військової повинності.
- Довідка про стан здоров'я.

На шкільний факультет без іспитів зараховували тих, хто закінчив технікуми, робітфаки, курси підготовки до вишів, профшколи, вечірні робочі школи другого ступеня та дев'ятилітки.

Причому, до 1932 р. студенти 3(4)-го курсу робітфаку, що виконали вимоги навчального плану, наказом директора автоматично (без вступних іспитів) зараховувалися студентами 1-го курсу (весняного або осіннього набору ІСВ). Траплялися і зворотні випадки, коли студенти, що вступили на 1-й курс шкільного факультету переводяться на робітфак (очевидно, в залежності від рівня знань, на 1-й! – 4 курси).

Про попередній рівень підготовки студентів свідчить Наказ директора від 13.03.1933, в якому констатується «наявність значної частини студентів, що не засвоїли елементарної мовної грамотності».

Рішенням Раднаркому УРСР від 29.07.1932 р. при фабриках, заводах, радгоспах, МТС і колгоспах було створено комісії сприяння комплектуванню інститутів, технікумів і робітфаків.

Тільки в кінці існування ІСВ, з 1933 р., порядок вступу кардинально змінився*. Зокрема, був відмінений весняний набір (передбачено його здійснення тільки восени). Наказом №15 від 28.02.1933 р. були об'єднані студентські групи 1-го курсу весняного й осіннього наборів.

* Постановою ЦВК СРСР «Про навчальні програми і режим у вишій школі і технікумах» від 19.09.1932 р. встановлювалися нові правила про комплектування вищої школи і технікумів. Йшлося про запровадження вступних іспитів, незалежно від закінчення робфаку, технікуму тощо. для всіх. без винятку. хто вступає до вищих навчальних закладів. з математики, хімії, фізики, рідної мови і суспільствознавства. Як бачимо. географії в цьому переліку немає, тому, напевне, й відпала потреба її викладання на робфаках.

Розпорядок навчально-виховного процесу в ІСВ та найбільш загальні риси організації навчально-методичної роботи. Теоретичні заняття (лекції) розпочиналися з 1 жовтня (для 2-3 курсів 1932 р. – з 16 вересня), а з 1933 р. вперше – з 1 вересня. Професори й доценти читали тільки лекції (їхня тривалість становила 45 хв.), приймали заліки (в 1930-31рр., як і в попередні роки, екзаменів не передбачалося). Штатних асистентів в ІСВ було мало. Найбільш обдаровані й успішні з числа студентів, починаючи з 2-го курсу на початку 1930 років призначалися на посади позаштатних асистентів (із затвердженою кількістю годин від 140 до 360 на рік), які вели практичні заняття.

Щодо **навчально-методичного забезпечення** підготовки майбутніх учителів, то особливістю початку даного періоду (1930,1931рр.) розвитку вищої освіти в Україні була відсутність стабільних програм та навчальних планів. Майже кожний рік вони змінювалися, причому вищий навчальний заклад вносив у плани й програми зміни, відповідно до директив правлячої більшовицької партії. Відповідно до змін навчальних планів, відбувалися і часті зміни назв навчальних дисциплін і їх обсягів, що, в свою чергу, відображалося в змінах у назвах і складі підрозділів інституту. До початку занять лектори подавали в деканати робочі плани дисциплін, які потім узгоджувалися.

Тільки з початку 1933 року, після устаткування обов'язкового переліку навчальних дисциплін і форм підсумкового контролю, значно більше уваги стали приділяти навчально-методичному забезпеченню студентів (рекомендованою літературою, методичними матеріалами).

Оцінювання знань. На початку існування ІСВ, замість системи заліків, як форми підсумкового контролю близької за змістом до екзамену, був здійснений перехід до обліку праці студентів у процесі роботи на заняттях. Замість оцінок, робилася відмітка: «зараховано» / «не зараховано». Пізніше, відповідно до Наказу від 12.05.1932 р., щоб запобігти «зрівнялівки»: «добре», «цілком задовільно», «задовільно», «не задовільно».

Постановою від 19 вересня 1932 р. ЦВК СРСР ухвалює унормування перевірки знань студентів вищої школи, з 1932/1933 н.р. запроваджує залікові сесії двічі на рік – наприкінці осіннього і весняного семестрів для дисциплін, для яких потрібні окремі заліки, встановлює на останньому курсі навчання для кожного студента дипломну працю.

Відповідно до постанови Наркомату Освіти УСРР від 20.09.1932 р. (Бюлетень НКО №49 від 18.10.1932 р.), починаючи з 1933 р. встановлювався новий порядок видачі дипломів про освіту (в якому почали зазначати кваліфікацію студента, всі іспити з теоретичних наук, які він склав, виробничі практики і тему дипломної роботи). Таким чином, замість заліків вводилися іспити, а замість курсових – дипломні роботи. Причому особам, які закінчили ІСВ раніше, й не отримали диплом (не більше ніж 5 р. тому) надавався 1 рік, щоб підготувати й захистити дипломну роботу, інакше диплом вони не отримували. У постанові подаються інструкції щодо процедури захисту дипломної роботи. Кафедрам у терміновому порядку було наказано теми для виконання дипломних робіт, а студентам III-х курсів весняного й осіннього наборів було надано час для їхнього опрацювання на початку 1933 р. Заочники теж були зобов'язані терміново підготувати до захисту дипломні роботи.

Зміни в організації навчального процесу впродовж 3-х років функціонування ІСВ. Створення ІСВ було одним із численних невдалих експериментів в галузі освіти в Україні. Упродовж його діяльності щорічно, а іноді й упродовж одного навчального року, змінювалися установки із Харкова та Москви щодо організації й змісту навчального процесу. Кожний із навчальних років ха-

рактизувався відмінними рисами організації навчального процесу як у школах, так і в Полтавському інституті соціального виховання.

Н. рік	Директивні документи щодо школи та зміни в організації навчального процесу	Директивні документи щодо вишів та особливості організації навчального процесу в Полтавському ІСВ
1930 / 1931	<p>Постанова ПВК і РНК СРСР від 14.08.1930 «Про всезагальне обов'язкове початкове навчання» (не менше, ніж 4-річне). У промислових містах і робітничих селищах вволилася обов'язкова 7-річна освіта. Планувалася з наступного навчального року 7-річна освіта в школах колгоспної молоді.</p> <p>Із 1930-1931 н.р. комплексну систему навчання замінили на комплекси-проекти (метод проектів). Нова система включала дві частини: постійну (зміст основного матеріалу, який треба вивчити, переважно, за допомогою бригадно-лабораторного методу), і динамічну (низка проектів, через виконання яких засвоюється основний зміст освіти). Метод проектів реалізовувався у формі цільових завдань учням (наприклад, зробити електропроводку в будинку), які вони виконували після відповідних інструкцій і під наглядом учителя. Як і в 1920-х рр., навчання залишалось безпредметним (вивчалися не основи наук, а «окремі явища виробничого процесу чи суспільного життя»)</p>	<p>У цей навчальний рік ще зберігалися традиції, закладені в ІНО. Підготовка студентів шкільного факультету велася не за спеціальностями, а в відділах підготовки, назва яких відображала окремі напрямки виробничого процесу чи суспільного життя. Як і в школі, на початку існування ІСВ професійна підготовка була націлена не стільки на засвоєння студентами основ окремих наук, скільки на ознайомлення із конкретними виробництвами та застосуванням на практиці певних наукових знань.</p> <p>Застосовувалися бригадно-лабораторний метод навчання, коли та чи інша тема пророблялася самостійно групою (бригадою) студентів у кількості 5-10 чоловік, а також метод проектів. Великим прихильником методу проектів був Г.Г. Вашенко. На основі досвіду роботи Полтавського ІНО він публікує статтю „Філософія прагматизму як методологічна основа методу проектів». Із предметних комісій вперше утворені кафедри. Установу про кафедри затверджено методичним сектором Народного Комісаріату освіти УРСР 9.02.1931 р. (Бюлетень НКО № 11/128).</p>
1931/1932	<p>5.09.1931р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову “Про початкову і середню школу” (розпочати роботу по складанню нових навчальних планів і програм*, що забезпечили б засвоєння учнями основ наук і відповідали б завданням політехнічного навчання, яке повинно здійснюватись на основі опанування учнями загальноосвітніх дисциплін, зв'язку теорії з практикою, вивчення основ виробництва). Школа перейшла непостійний розклад і режим (зокрема. декларований перехід на предметну систему й уніфікацію навчання). Знову вводять оцінки і домашні завдання.</p> <p>Одночасно змінилася парадигма освіти: від дитини як центру педагогічного процесу — до виховання в політизованому середовищі.</p>	<p>Наказом по ІСВ №99 від 7.12.1931 р. як реакція на плановані зміни в школі. створений штаб для громадського перегляду програм і робочих планів на всіх відділах ІСВ (у складі керівників кафедр, паркому, комсомолу, профкому, і навіть підшефних установ).</p> <p><i>*Шкільна програма з географії, затверджена в 1932 р. викликала багато нарікань: відсутність орієнтації на карту та належної уваги природно-кліматичним умовам; засилля елементів економіки і політики; порядок вивчення країн не за місцем розташування на карті, а за їх політичними системами. Ці хибки приводили до того, що на практиці географія підмінялась загальним земле-робством, економікою, суспільствознавством. Такі ж вади мала й географічна освіта в Полтавському ІНО.</i></p> <p>Пенестали вилататися методичні журнали й збірники праць для вчителів.</p>
1932/1933	<p>Постановою ЦК ВКП(б) від 26.VII.1932 "Про навчальні програми і режим в початковій і середній школі" наказано переробити навчальні програми** до 1 січня 1933 року для того, щоб забезпечити "дійсно міцне і систематичне засвоєння літньої основ наук." Дальтон-план і метод проектів були засуджені. й основою організації навчальної роботи в початковій і середній школі визнано урок з постійним складом учнів і стабільним розкладом. Остаточоно відбувся перехід на систему предметного навчання. Рекомендувалось проводити індивідуальний систематичний облік знань. Навесні 1933 р. вперше провлені перевірні іспити.</p> <p>Постановою ЦК ВКП(б) від 12.II.1933 «Про підручники для початкової і середньої школи» покладено початок виданню стабільних підручників. Створено основний тип повної загальної освіти — десятирічну трудову школу. З цього часу середня школа перетворювалась на сходинку для підготовки спеціалістів із середньою спеціальною та вищою освітою.***</p>	<p>Рішенням ЦВК СРСР від 19.IX.1932 р. «Про навчальні програми і режим в вищій школі і технікумах» бригадно-лабораторний метод навчання було відмінено. Вводився індивідуальний облік знань і запроваджувалися екзамени. З метою зміцнення порядку і дисципліни посилювалася керівна роль лектора. Частка лекцій суттєво зросла й тепер становила 40-50% часу, відведеного на вивчення дисципліни: частка семінарів і конференцій становила біля 20%. «пробобка» матеріалів, яка відбувалася через 2-4 дні після лекції, займала 20-30% часу. Значно більше уваги навчально-методичному забезпеченню студентів (рекомендованою літературою, методичними матеріалами) стали приділяти з початку 1933 року, після устаткування обов'язкового переліку навчальних дисциплін і форм підсумкового контролю.</p> <p>Постанова Колегії НКО від 11.IX.1932 Про запровадження вищої освіти для всіх учителів та реорганізацію системи заочного навчання.</p>

**Програми середньої школи. Географія. – Х.: Вид. «Радянська школа, 1933 (для 5-8 класів). Серед змін збільшення годин на практичній роботі з картою при вивченні фізичної географії в 5 класі; вивчення географії СРСР та географії капіталістичних країн в 6-7 класах по кожній країні здійснюється за сталим алгоритмом (загальні відомості, природні умови, Історико-географічний огляд, економічна характеристика, внутрішнє і зовнішнє становище).

У програмі з географії для 3-4 класів початкової школи 1933 р. за основу побудови курсу був узятий краєзнавчий принцип. В 3 класі вивчалися такі теми як орієнтування у просторі, ознайомлення з рельєфом місцевості, картою та погодними і кліматичними умовами краю. Програма 4 класу передбачала ознайомлення з елементарним курсом географії. В наступні роки структурування програм залишалось незмінним [3]

***«Навчання в школі не дає достатнього обсягу загальноосвітніх знань і незадовільно вирішує завдання підготовки для техніків і вищої школи сповна грамотних людей, що добре володіють основами наук (фізика, хімія, математика, рідна мова, географія тощо).»

Навчальні й виробничі практики були націлені на ознайомлення з окремими напрямками виробничого процесу чи суспільного життя. Так, виробнича агро-індустріальна практика студентів 2-го курсу набору 1930р. і 1-го курсу весняного набору 1931 р. тривала з 1 липня до 1 вересня 1931 р. Завдання на практику мали форму проектів, які включали, як складові: громадсько-політичну та культурно-освітню роботу, педагогічну роботу (літня робота школи, дитсадки), і роботу відповідно до специфіки відділів підготовки (як практична частина курсів «Основи виробництва», «Сільськогосподарське виробництво», «Індустріальне виробництво»). Перед цією практикою проводилися тижневі інструктажі (після декади оцінювання знань студентів). Практики проводилися бригадами у складі 5-10 осіб на чолі з бригадиром (причому, до бригади включалися студенти різних відділів і навіть курсів). Кожен практикант облік своєї роботи фіксував в окремому зошиті.

Проводилися і виробничі педагогічні практики за встановленим для кожного курсу графіком. Базовими для практики були школи чотирьох районів, з якими укладені договори. Звітні матеріали рецензувалися; проводилися заключні конференції за їхніми результатами. Дуже часто в Наказах директора згадується про несвоєчасне подання практикантами звітів.

Улітку 1932 р., на виконання розпорядження НКО, теоретичні заняття були припинені, і з 11 червня по 20 липня студенти всіх груп 1 курсу осіннього набору 1931 р. та весняного набору 1932 р. були відправлені на т.з. «Агропрактику» (настільки можна зрозуміти, - на роботу в колгоспі «підшефного» села Руновщина, для збору врожаю, але «із підсумковим звітом по бригадах»).

Згідно з постановою ЦВК СРСР від 19.IX.1932 р., виробнича практика студентів повинна відбуватися як у майстернях, лабораторіях, кабінетах вищого навчального закладу, так і поза вищим навчальним закладом – на заводах, фабриках тощо.

Наукова робота. ІСВ був майже виключно навчальною установою. Перед викладачами навіть не стояло завдання займатися, паралельно з навчанням студентів, науково-дослідною роботою. Хоч окремі студенти-випускники отримували рекомендації для подальшої наукової роботи (13 із них були направлені до аспірантури). В самому ІСВ з 1931 р. діяла дворічна аспірантура при педолого-педагогічній кафедрі. 19 вересня 1932 р. вийшла Постанова ЦВК СРСР «Про навчальні програми і режим у вищій школі та технікумах», якою встановлювався єдиний порядок підготовки науково-педагогічних працівників – через аспірантуру. Тому пізніше почалася підготовка і аспірантів-філологів.

Порівняно з ІНО, в аспекті наукової діяльності, фундаментальної підготовки, ІСВ був кроком назад. Години на вивчення теоретичних курсів зменшувалися, натомість збільшувалися години на проведення практичних занять й виробничу (в т.ч. педагогічну) практики, екскурсії тощо. Правда, в останній рік існування ІСВ ці перекося почали усувати.

Побутові й соціальні умови життя викладачів і студентів ІСВ

За формальними параграфами Наказів ректора суб'єктивно склалися такі загальні враження про атмосферу, в якій відбувалося навчання, буденне життя й побут студентів: мізерна стипендія*, картки на хліб і талони на сяке-таке

трьохразове харчування (так, восени 1932 р. для заготівлі продуктів для їдальні інституту були командировані на 2 тижні до сільськогосподарських артільей усі студенти, включаючи робітфак і підготовче відділення**).

-----* У 1932 р. ставка декана факультету і зав. робітфаку становила 180 крб., лаборантів 90 крб., бібліотекаря 80-90 крб., прибиральників 40-45 крб., двірника 55-65 крб. Студентська стипендія становила біля 32 крб. Продукти видавалися в магазинах строго нормовано, по картках, але за гроші (1 кг житнього хліба коштував 9 коп., пшеничного – 20 коп.). Викладачі й студенти належали до другої категорії забезпечення (з денною нормою 400 г хліба на день). Хліб продавався у крамниці прямо в інституті. Працювали також їдальня (за талонами) і буфет. Відомо, що навесні 1932р. були дозволені так звані «колгоспні ринки». Але внаслідок товарного дефіциту, ціни на основні продукти в цьому році були в багато разів вищі, ніж за картками в магазинах.

-----** До речі тут слід відмітити як майже подвиг тодішнього в.о. директора інституту (в майбутньому директора) П.М. Койнаша, який організував заготовки не тільки для їдальні, але й для викладачів, співробітників, та студентів, які не користувалися їдальнею.

У січні 1933 р. при ІСВ почалася організація допоміжного підсобного господарства (керівник Г.М. Одуд). Для цього було виділено 20 га землі.

Із Наказів директора ІСВ маємо враження про не завжди охайні гуртожитки (час від часу оголошувалися «штурмові декадникі санітарії»), кімнати які опалювали вугіллям і торфом, відкритий тільки для студентів кінозал, непогана бібліотека і предметні кабінети. Узимку 1931/32 рр., через відсутність палива, заняття часто не проводилися, а пропущені години компенсувалися в теплу пору року. Нерідко студенти відволікаються «для праці по мобілізації коштів», громадської роботи (агітації на виборах, «піонерські роботи» тощо). Студенти залучалися до перевірки освітніх закладів, проходили військову підготовку (яка зводилася до «строю» і марширування), а деякі студенти й викладачі – до 45-денних табірних зборів.

Характерними вже стали «штурмівщина» (під назвою «штурмова декада боротьби з «хвостами»). Не дивлячись на такі «декади», іноді більше половини студентів групи за три роки навчання виключалося «за академічною невстигаемістю», за невідвідування занять, як «літунів»; як мобілізованих на комсомольську та іншу роботу; за політичними мотивами («приховав класове походження» — із колишніх поміщиків, торговців, син/дочка куркуля, священика, церковного старости тощо; «за спекулюваннях на труднощах хлібозаготівлі та пропагування куркульської ідеології» в 1933 р....); а з зими 1932 р. все частіше — за станом здоров'я (та «через матеріальну незабезпеченість»)*. Виключали з числа студентів так масово, що НКО постановою від 27.09.1932 р. змушений був установити для керівництва вишів правила, за якими виключений отримував право на апеляцію. Але навесні 1933 додалася інша причина масового виключення студентів – неприбуття на місце педпрактики. Виключення студентів через смерть в Наказах трапляються не часто (частіше – з невідомих причин).

-----* У справі доведення студентів до голодної смерті прикладали руку їхні ж колеги – «активісти». Тому Наказ директора ІСВ Р.П.Куліненка від 31.03.1933 р. №27: «Категорично заборонити студентським профорганізаціям вживати репресій до студентів, що не відвідують лекцій у спосіб відбирання хлібних карток» – робить йому честь.

Якщо в 1930-1931 роках достатньо уваги приділяється питанням організації навчально-виховного процесу, то з призначенням у кінці 1931 р. ректором Р.П.Куліненка зміст Наказів змінився: частіше йдеться про масове виключення студентів (з різних причин), відволікання їх для «роботи на селі» (розкуркулення?) та за направленнями комсомолу, організацію комісій з перевірки соціального походження студентів.

З деяким здивуванням прочитав про направлення 71 студента-«ударника» третього курсу на тритижневі екскурсії за маршрутами Полтава – Москва – Ленінград, і Полтава – Крим – Кавказ. І це – на рубежі 1931/1932 років!

У 1932 р. ще продовжувала діяти комісія ІСВ з українізації. Наказом директора №25 від 26.03.1933р. запланований комплекс заходів щодо поліпшення рівня мовленнєвої грамотності студентів і робітфаківців. Зокрема, у вечірній час запроваджені додаткові заняття з української мови для трьох груп (усього – 89 студентів).

Керівництво системою освіти в Україні ще здійснювалося із Харкова і було досить автономним, набагато менш залежним від директив московського керівництва освітою, ніж у більш пізні періоди. Хоч із середини 1932р. тенденції до керівництва із Центру (Москви) посилюються.

Основні джерела інформації до теми:

1. Накази директора Полтавського інституту соціального виховання за 1931-1933 роки.
2. Пироженко Л. Генеза підходів до побудови навчальних планів вітчизняної загальноосвітньої школи в 30-х— на поч. 50-х рр. ХХ ст. // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені П. Тичини. – Вип. 17. – Умань, 2006.
3. Шевчук В.В., Шевчук С.М. Ректори Полтавського інституту народної освіти (1921 – 1930) та Полтавського інституту соціального виховання (1931 – 1933) // Історична пам'ять. – Полтава: ПНПУ. – 2013. – Вип. 30. – С.

Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО). – Ф. 166. – Оп. 10 – Справа 824. – Арк. 126-135.

ЦДАВО. – Ф. 166. – Оп. 10 – Справа 823. – Арк. 6.

ЦДАВО. – Ф. 166. – Оп. 10 – Справа 824. – Арк. 223.

ЦДАВО. – Ф. 166. – Опис 11. – Справа 148. – Арк. 162-180 (Звіт Полтавського інституту соціального виховання про роботу за 1932/1933 н.р.)

ЦДАВО. – Ф. 166. – Опис 11. – Справа 148. – Арк. 120-121.

Нарис історії Полтавського педагогічного інституту й особливості географічної освіти за період з вересня 1933 по липень 1941 рр.

За кілька років діяльності інститутів соціального виховання (ІСВ) стало зрозуміло, що вони не здатні забезпечити потреби країни в підготовці кваліфікованих кадрів для середньої освіти. У травні 1934 р. було запроваджено єдину структуру загальноосвітньої школи трьох типів: початкова (4 роки), неповна середня (7 років), середня (10 років). Наказом директора № 56 від 9.08.1933 р. було оголошено про реорганізацію ПІСВ з 3-річним терміном освіти на 4-х річний педагогічний інститут. Тому новий 1933/1934 навчальний рік наш навчальний заклад розпочав у новій якості. Студенти 3-го курсу ІСВ не були випущені в школи, а переведені на 4-й курс (денні й вечірні групи).

У зв'язку з перетворенням ІСВ на Полтавський педінститут, змінилося й керівництво закладу. 23.08.1933 р. директор Р.П. Куліненко відкликаний до Харкова (формально був на цій посаді до 1.10.1933 р., коли отримав призначення у політвідділ транспорту). Із 2.10.1933 р., за рекомендацією міському партії, на посаду директора призначений П.М.Койнаш, який до цього часу був помічником директора і виконуючим його обов'язки. Цим же наказом Дашенко Михайло Степанович призначений помічником директора по учбовій частині (теж виконував функції в.о. директора за відсутності П.М. Койнаша).

Койнаш Петро Михайлович (1903-1937) – директор ПДПІ з 2.10.1933 по 20.10.1934 р., перший керівник – вихованець закладу. У 1922 р. був командирований до ПІНО від комітету незаможних селян (комнезаму) Полтавського повіту, став студентом гуманітарної секції інституту. Після закінчення навчання в 1925 році залишений на викладацькій роботі. Член більшовицької партії з 1927 р. Одночасно з керівництвом інститутом, займав посаду керівника кафедри історії, штатного доцента. Підготував монографію "Жовтень на Полтавщині" (про неї стало відомо тільки в 1991 р.). Писав дисертацію з історії України у XVII ст.. Його діяльність на посаді заступника директора ІСВ під час Голодомору 1932-1933 рр. слід оцінити позитивно, оскільки за його підписом видавалися накази, націлені на забезпечення студентів і викладачів продовольством. Разом з тим, за короткий період його керівництва вищим, тон наказів змінився, репресії у закладі посилилися (що ми пояснюємо переходом від керівництва освітою і всією життєдіяльністю радянської України від Харкова до Москви). Уперше з'являються накази директора про обговорення постанов партії, виступів її вождів, боротьбу з опортунізмом тощо. У жовтні 1934 р. переведений на посаду ректора Одеського педінституту. В 1936 р. був переведений до Києва в Наркомат освіти. Репресований, як «ворог народу і буржуазний націоналіст». Числиться в «списку №1» (засуджених до страти), від 7.12.1937, який «затвердили» своїми підписами Й.Сталін та інші керівники більшовицької партії і уряду. Розстріляний 30.12.1937 р.

Наказом №65 від 10.09.1933 створюються нові факультети, шляхом реструктуризації факультетів, що існували за попереднім наказом:

Факультети і відділи за Наказом від 10.12.1932	Декани, що керували відділами з 10.09.1933
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ (декан Ю.Ю. Циганенко). Відділи: - історико-економічний (кафедри діамату, історії, економіки); - мовно-літературний (кафедри мовознавства, літературознавства); - інспекторсько-методичний (кафедри педолого-педагогічна, дошкільного виховання).	Економічний, історичний та дошкільний відділи* (декан М.С. Дашенко). Наказ від 10.09.1933 Мовно-літературний та методичний відділи (декан Ю.Ю. Циганенко). Від 10.09.1933
АГРО-МАТЕМАТИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ (декан Ю.Ф. Костенецький, з 6.11.1932 по 15.07.1935). Відділи: Агробіологічний (кафедри реконструкції сільського господарства, біології, хімії);	Біологічний, хімічний та географічний відділи (декан І.І. Мазепа). Наказ від 14.09.1933 Фізико-математичний(кафедри математики; фізики). Декан Ю.Ф. Костенецький.

*У зв'язку із закриттям дошкільного відділу, з 17.12.1933 – Історичний та економічний відділи (декан М.А.Курилко).

Як бачимо, внаслідок реструктуризації агробіологічного відділу агро-математичного факультету ПСВ, наказом від 14 вересня 1933 р. створені три окремі природознавчі відділи підготовки учителів, у тому числі – географічний. Загальне керівництво підготовкою було доручене об'єднаному деканату (декан Іван Ількович Мазепа). В такому складі факультет пропрацював не більше одного навчального року (1933/1934). В інших педагогічних інститутах аналогічні факультети називались природничо-географічними. В Наказах директора Полтавського педінституту така назва не використовувалась.

Чому був утворений географічний відділ – зрозуміло: з 1933 року географія стала обов'язковим окремим навчальним предметом у 5-8 класах середньої школи. Поки що не зрозуміло, чому через рік це відділення зникає в той час, коли прийнято урядову постанову "Про викладання громадянської історії і географії в початкових, неповних середніх та середніх школах" (1934 р.); внесено зміни до навчальних планів і програм з історії і географії.

Нагадаємо, що в попередньому 1932/1933 навчальному році економічна географія викладалася на кафедрі економіки історико-економічного відділу (завідувач кафедри – проф. Ромер І.М.), а елементи фізичної географії, пов'язані з сільськогосподарським виробництвом – на кафедрі реконструкції сільського господарства (завідувач кафедри – проф. Білецький Ф.Г.). Але на початку 1933/1934 навчального обидва завідувачі кафедр року були звільнені з педінституту «за браком навантаження у зв'язку з реструктуризацією». Звільнені доценти О.О.Іллічевський (викладав курси геології, ґрунтознавства тощо), О.М. Колонтай (економічна географія, технології виробництва), інші викладачі кафедри реконструкції сільського господарства.

Разом з тим, з 1 вересня 1933 року на посаду керівника кафедри біології призначено професора Самбікіна Михайла Митрофановича (Наказ № 67 від 17.09.1933 р.); з 1.10.1933р. Гавриленка М.І. призначено на посаду нештатного доцента кафедри (Наказ №76 від 5.11.1933); на посаду нештатного викладача геодезії та топографії – М.О. Соколова, з погодинною оплатою з 15.09.1933 р.; 23.09.1933 р. на посаду лаборанта землезнавчого кабінету — Ісаєва П.К.

Таким чином, частково була відновлена ліквідована в 1931 р. кафедра землезнавства. М.М. Самбікін, як агрометеоролог, тривалий час працював на кафедрі рослинництва сільськогосподарського інституту, тому його призначили очолювати кафедру біології (не відомо, чи планувалося згодом відкриття кафедри географії). Із книги Наказів ректора нам достеменно не відомий перелік дисциплін, які викладалися для студентів географічного відділення (а інших документів не знайдено, й сумнівно, що вони будуть виявлені).

Наказом директора №54 від 10.05.1934 р. для літньої залікової сесії 1933/1934 навчального року студентів 1-го курсу (і поки що єдиного) географічного відділення передбачено іспити з наступних дисциплін: «Геодезія» (екзаменатор М.О.Соколов); «Фізична географія» (очевидно, екзаменатор сам М.М.Самбікін); «Геологія з мінералогією» (екзаменатор М.І.Гавриленко); «Українська мова» (письмово).

Відомо, що курс «Економічна географія» викладався для студентів 1-го курсу економічного відділу. Ця дисципліна викладалась на кафедрі економіки, майже напевне – Л.П. Ткаченком. Названа кафедра (завідувач М.С. Дашченко) була на факультеті історичного та економічного відділів (декан М.А. Курилко).

Є чимало Наказів ректора за першу половину 1934 р. про виключення студентів 1-го курсу географічного відділення з різних причин. А завідувачу відділенням указано посилити виховну роботу (№42 від 7.04.1934). Очевидно, завідувачим цього відділення був М.М. Самбікін. За відсутності документального підтвердження, можемо тільки висунути деякі версії причин того, що набору студентів на географічне відділення педінституту надалі не здійснювалося, а доля студентів, що закінчили перший курс, точно не відома: 1) розформування відділу в зв'язку зі зменшенням кількості студентів (скоріш за все, їх якісний підбір був невисоким; була серед них навіть невелика група затриманих за бандитизм. Але ці чинники не становили перешкоду для нового набору); 2) переведення студентів до іншого навчального закладу, що тоді траплялося нерідко (але такої інформації ми поки що не маємо); 3) кадрова проблема (відсутність у штаті викладачів, які могли б здійснювати викладання дисциплін у повному обсягові, або недовіра до керівника кафедри). Остання версія в обох варіантах нам здається найбільш імовірною. Кафедра землезнавства вже розформувалася через висловлювання М.М. Самбікіна, що йшли в розріз «з політикою партії». На цей раз причиною звільнення від завідування кафедрою і з роботи (офіційно – за відсутністю годин на кафедрі біології, з 1.09.1934 р.) могла бути його стаття про неприродні фактори голоду в українському селі (!). А керівником кафедри біології, замість М.М. Самбікіна, з 1.09.1934 р. був призначений Ф.К. Курінний (цікаво, що обидва вони скоро зустрінуться «у вигнанні» - в Білоруській сільськогосподарській академії).

Географічне відділення було закрито, а студенти, швидше за все, розподілені між іншими відділеннями (в основному, біохімічного факультету, як він став називатися з початку 1934/1935 навчального року).

На жаль, перша короткочасна спроба створення спеціальності «географія» в Полтавському педінституті завершилася невдачею. Але окремі географічні дисципліни викладалися й надалі при підготовці вчителів-природничників.

На робітфаці в першому півріччі 1934/1935 н.р. географію за сумісництвом викладав керівник педпрактики й помічник директора по соціально-побутовій роботі Іван Дмитрович Зубков (пізніше працював в Одеському педінституті).

Дашченко Михайло
Степанович,
директор
ПДП, 27.10.1934 –

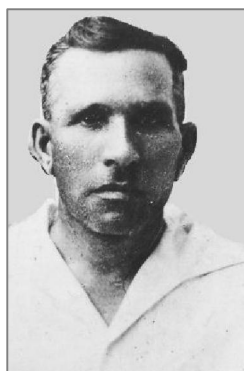
Цікава колізія з викладанням географічних дисциплін відбулася в 1934/1935 навчальному році. Восени завідувач кафедри економіки (на якій тоді працював Л.П. Ткаченко) М.С. Дашченко був призначений директором інституту. Керівником кафедри історії він запросив друга юності, теж тоді комсомольського активіста О.К. Касименко. Правда, як і М.С. Дашченко, на посаді він пропрацював недовго (з 1.12.1934 по 25.02.1935 р.), й був звільнений з роботи «за націоналізм». На цей навчальний рік на кафедру історії перейшов і Л.П. Ткаченко, який викладав для студентів-істориків і економістів курси «Економічна географія»,

«Історична географія» і навіть «Методика історії». Діяв історичний кабінет з відділом географії.

З 13 січня 1934 р. були введені вчені ступені кандидатів і докторів наук, а також відновлені вчені звання доцентів і професорів, посади асистентів.

Впродовж 21.03 – 1.04. 1935 р. в педінституті комісія проводила роботу по реалізації постанови ЦК КП(б)У від 16.03.1935 р. «Про антирадянські виступи і засміченість полтавських вишів – Інституту м'ясної промисловості і Педагогічного інституту». За результатами роботи комісії позбулися посад директор інституту М.С.Дашченко (його подальшу долю встановити не вдалося), декан історичного факультету М.А. Курилко та деякі викладачі.

Після роботи комісії, з 3.04.1935 р. директором Полтавського педінституту почав працювати І.М. Онісін, який перебував на цій посаді до 28.09.1937 р. На час його відсутності виконувачем обов'язки директора був його заступник Й.І.Стасюкайтис, який 17.04.1937 р. призначений директором Лубенського педінституту. До 21.10.1937 р. заступником директора був І.І. Мазепа [3].

Онiсiн *Іван Максимович народився 19.10.1887 р. в селі Дмитрієво Скопінського району Рязанської області, в селянській родині. Після закінчення сільської церковнопарафіяльної школи, згодом — двокласного училища, у 1905-1908 рр. навчався в Ново-Олександрівській церковно-учительській семінарії (Тамбовська губернія). По її закінченню вчителював у школах м. Саратова (1908-1910), м. Феодосії (1910-1912), селі Софіївка на Одещині (1912-1922, у т.ч. завідувачем школи). В 1922-1925 рр. – на Херсонщині (як директор школи в місті Олешки; потім – інспектор окружного відділу освіти). В 1925 – 1931 рр. працює в системі закладів освіти Південної залізниці (спочатку в Харкові, потім – у Полтаві). В 1931-1935 рр. – у Полтавському інституті інженерів сільськогосподарського будівництва (тепер це – ПНТУ імені Ю.Кондратюка), як заступник директора з навчальної роботи, й*

одночасно – в.о. доцента кафедри політичної економії. 10.04.1935 р. затверджений директором педінституту. Він пропрацював між двома великими «зовнішніми чистками» складу викладачів і студентів, та й сам півтора роки керував «внутрішніми чистками». У вересні – листопаді 1937 р. пережив цькування, особливо - обласної газети «Більшовик Полтавщини». Він боровся й доводив свою невинуватість як до арешту 21.12.1937 р., так і під час слідства. В підписаних Й.Сталіним «Списках» від 12.09.1938 р. значився в категорії 1 (розстріл). Але машина більшовицького «правосуддя», на диво, майже «помилувала» його, і 17.10.1938 р. Військова колегія Верховного Суду СРСР засудила І.М. Онісіна «тільки» до 15 років тюремного ув'язнення з поразкою в правах на 5 років та конфіскацією усього особистого майна. Відбував «покарання» в таборах «Севвостлага» на півночі Далекосхідного краю (тепер – Магаданська область). Рідко хто виживав там, і мало що відомо про справжню долю в'язнів цих таборів. А рік смерті в документах чомусь багатьом указували – 1942-й... Повністю реабілітований 1.09 1956 р. ухвалою Військової Колегії Верховного Суду СРСР.

До речі, в Одесі був розстріляний колишній голова полтавської молоді «Просвіти», любимий учень професора В.О.Щепотьєва, декан філфаку Юрій Юхимович Циганенко (1902-1938), який переїхав для роботи в місцевому педінституті на запрошення І.М. Онісіна.

З початку 1934/1935 н.р. діють такі факультети: *історичний* (декан – М.А.Курилко), існував до 1.09.1935 р.; із 09.1934 р. - *біохімічний*, а з 09.1936 р. перейменований у *природничий* (в 1934/35 н.р. декан – зоолог І.І.Мазепа, в 1935/36 – хімік М.М.Дашевський, але він часто перебував за межами інституту, тому фактично з вересня 1936 по кінець жовтня 1937 його обов'язки виконував географ Л.П.Ткаченко; з 25.10.1937 по 28.02.1938 в.о. декана був 25-річний хімік-лаборант А.П.Каришин; з 1.03.1938 по 18.4.1939 – знову І.І.Мазепа; 19.4.– 1.09.1939 хімік К.Я.Скарченко; з 1.09.1939 по 17.09.1941 р. – Л.П.Ткаченко), *мовно-літературний* (декан Ю.Ю. Циганенко, а після його від'їзду до Одеси, з

1.10.1935 по 17.08.1937 – С.П.Самійленко; з 10.09.1937 по 09.1941 – І.Т.Чирко), *фізико-математичний*, з фізичним і математичним відділеннями (декани: Ю.Ф. Костенецький, до 15.07.1935; А.Й.Набока, до 8.1.1936; Г.О. Крупенніков, з лютого 1936 по 21.09.1937; т.в.о. З.П.Кушко – з 21.09.1937).

Як бачимо, з 01.1935 по 09.1941 рр. часто змінюються завідувачі кафедр:

Кафедра	Прізвище завідувача	Посада
Історії, до 1.09.1935 р.	Касименко О.К., до 25.02.1935 Курилко М.А., до 8.04.1935 Стасюкайтис Й.І., з 8.04 до 1.09.1935	В.о. доцента - «» - - «» -
Діамату, до 1.09.1935 р.	Хоменко О.Ю.	В.о. професора
Економіки, до 1.09.1935 р.	Дашенко М.С. (ректор), до 1.04.1935 Родіонов Г.П., до 22.04.1935 Онисін І.М., з 10.05.1935	В.о. доцента
Соціально-економічних дисциплін . з 1.09.1935 р. унаслідок об'єднання трьох указаних вище; по 30.08.1939	Хоменко О.Ю., до 29.12.1937; поновлений 7.03.1938; звільнений 1.09.1938. - в.о. на час відсутності - доц. Данішев С.О.	В.о. професора
Марксизму-ленінізму. Існувала з 1939/1940 н.р.	Т.в.о. Мізеровський М.Я. (1939/1940 н.р.) зав. каф. Пантелєєв В.І. (1940/1941 н.р.)	ст. викладач; доцент
Літературознавства; перейменована: 1.09.35 – Української літератури	Циганенко Ю.Ю. - до 1.10.1935 Оголевець В.С., з 1.10.1935 по 1.10.1936 Козубенко К.І., з 1.10.1936 до 09.1941	В.о. професора Ст.викладач, к.н.
Російської літератури, з 1.09.1935 (Літературознавства російського); Російської і світової літератури; з 09.1937 – російської літератури	Розенберг, у 1935/36 н.р. Оголевець В.С., з 1936 р. Оголевець В.С.	Професор. Доцент, з 1.01.37 – професор, знову доцент з 1938 р.
Західноєвропейської літератури. Світової літератури	Судейкін Михайло Власович (1939/40 н.р.) Судейкін Михайло Власович (1940/41 н.р.)	Доцент
Мовознавства, з 1.09.1935 розділена:	Самійленко С.П., до 1.09.1935	В.о. доцента
Українського мовознавства; з 1938 р. - Української мови	Москаленко А.А., з 1.09.1935 по 1939 н.р. Догадько Л.Ю., 1939/40, 1940/41 н.р.	В.о. професора Ст. викладач
Російського мовознавства з 1.09.1935. Російського мовознавства і інозе- мних мов з 5.10.1936; з 1938 – Російської мови	Самійленко С.П., до 08.1937 Рабінович Б.Д. - з 3.09.1937 р. до 1939 р. Т.в.о. Покальчук В.Ф. 1939/40 н.р. Ковалевський П.І. 1940/41 н.р.	В.о. доцента Ст. викладач
Іноземної мови, з 1938 р.	Судейкін Михайло Власович, з 1938 р. Сичова Адель Іванівна, з 1939 р.	Доцент Ст. викладач
Педагогіки	Лисенко В.Н., до 1.09.1935; поновлений по 3.01.1938, знову звільнений і поновлений Зиза В.І.: 1.09.1935-1.01.1936; з 8.01.1938. Ващенко Г.Г., з 18.07.1940 по 09.1941	В.о. доцента - «» - Професор
Фізики з 1937/1938 н.р. розділена на дві:	Костенецький Ю.Ф. до 15.07.1935; Набок А.Й., з 1.09.1935 по 1.10.1936 Коновалов В.М., з 5.10.1936	В.о. доцента
Теоретичної фізики	Коновалов В.М., з 1.09.1937 Мазуренко Д.М., з 1939/1940 н.р.	Доцент, ст.в з 1938 Ст. викладач, к.н.
Експериментальної фізики	Фрайзінгер Д.В., 1.09.1937	В.о.проф.; ст. викл
Математики	Лісовський М.О., до 1.09.1935 р. Крупенніков Г.О., 1.09.1935 -21.09.1937 Зеленський І.Я., з 1.11.1937	В.о. професора - «» - - «» -
Математичного аналізу, з 1938 р.	Ярошенко Микола Степанович	В.о. доц.; с. викл.
Алгебри і геометрії, з 1938 р.	Т.в.о. Рубін К.Ф., 1.04-15.11.1938 Гардашніков М.П. з 16.11.1938 р.	Ст.викл., к.наук
Біології	Курінний Ф.К., з 1.09.1934 до 8.03.1935; Мазепа І.І., 8.03 - 1.09.1935; Малахов Т.У., з 1.09.1935 по 30.10.1937	В.о. доцента
Розділена з 1.11.1937 р.:		
Ботаніки, з 1.11.1937 р.	Малахов Тимофій Устинович, до 31.08.38 Сосін Павло Євграфович, з 1.09.1938	В.о. доц.; ст.в з 1938 Доцент
Зоології, з 1.11.1937 р.	Мазепа Іван Ількович [3]	В.о. доц.; ст.в з 1938
Хімії. У 1936/1937 н.р. розділена, у 1937/1938 – знову об'єднана	Дашевський М.М., 1.02.1934 - 1.09.1938 Скарченко К.Я., з 16.11.1938 по 17.01.1940 Т.в.о. Каришин Андрій Потапович, з 17.01.1940	В.о. професора Доцент Ст. викладач
Органічної хімії, існувала 1 рік	Дашевський М.М. (1936/1937 н.р.)	- «» -
Загальної хімії, існувала 1 рік	Цимблер М.О. (1936/1937 н.р.)	В.о. доцента
Військових і фізкультурних дис- циплін (з 1940 р. – окремо)	Колясинський П.Ю., до 2.12.1937 Іващенко Іван Семенович, з 1938 р.	Викладач Викладач

Історичний факультет був розформований, а його студенти з вересня 1935 р. переведені на навчання до Харкова. В той же час у Полтавський педінститут переводяться студенти-філологи із Кременчуцького, Лубенського, менше – Сумського педінститутів. Провідні викладачі інституту починають працювати в різних вишах України (навіть віддалених міст, наприклад, Одеси).

З 1936 р. в інституті почало діяльність вчене бюро, в завдання якого входило організація та видання наукових записок (голова – проф. Язєв І.Н.). Він же є завідувачем астрономічної обсерваторії й метеорологічної станції, керівником гуртка астрономії (до вересня 1937 р., коли він був репресований).

Наказом Наркома Освіти УСРР № 341 від 26.05.1936 р. було введено державні писемні іспити в педінститутах. Багато студентів не допускалось до державних екзаменів через те, що незадовільно написали диктанти з української та/або російської мов. Разом з тим, існувала цікава практика залишення студентів на повторне навчання на тому ж курсі.

На майданчику проводилися заняття з астрономії, метеорології, геодезії (весна 1937 р.)

Збільшується час на військову підготовку та на протиповітряну оборону.

Улітку 1936 р. почалося будівництво гуртожитку (тепер корпус № 3 ПНПУ), закінчене в 1940 р. У жовтні 1936 р. ліквідується допоміжне господарство, яке виручало колектив інституту в голодні часи першої половини 1930-х рр.

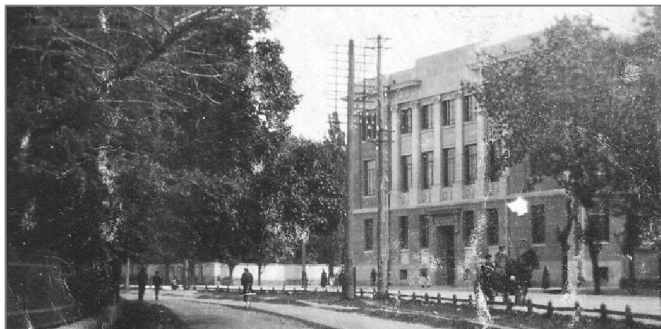
У 1936 р. відкривається дворічний Полтавський вчительський інститут, який діяв на матеріальній і кадровій базі педагогічного інституту. Метою діяльності вчительського інституту (що існував у 1936-1941, 1943-1951 рр.) була прискорена підготовка вчителів для 5-7 класів семирічних шкіл. Випускники вчительського інституту мали освіту, яка прирівнювалася до незакінченої вищої. Викладачі в складі учительського інституту працювали за додаткову оплату (Наказ № 69 від 10.12.1936). Курс фізичної географії в учительському інституті викладав Л.П.Ткаченко.

При вчительському інституті діяли вечірні відділи: історичний (у 1937 р. ліквідовано), мовно-літературний, природничий, фізико-математичний. Денним був тільки мовно-літературний відділ (3 групи української філології). А з 1938 року з'явився ще й відділ російської філології (теж 3 групи).

З 1936 р. створюються консультативні пункти заочного відділу педінституту: Полтавський, Лубенський, Красноградський, Кременчуцький.

Вводяться 7 обов'язкових екзаменів для вступу до вузів. З 1937 р. поступово ліквідовуються робітфаки педінституту в райцентрах (в 1940 р. – і в Полтаві).

Починаючи з 1937 р. набір студентів у педінститут суттєво зростає, що безумовно пов'язано з утворенням окремої Полтавської області (22.09.1937).

Із 1937/1938 н.р. мовно-літературний факультет педінституту мав два відділи: російської мови та літератури, і української мови та літератури. З 1938/1939 н.р. вводиться обов'язкове вивчення російської мови в усіх школах СРСР.

В цьому будинку до війни навчалися студенти-філологи(зараз на його місці Будинок зв'язку).

У вересні 1937 р. стався черговий, чи не найсильніший «погром» Полтавського педінституту з боку партійних органів і НКВС. Зняті з посад і репресовані ректор, всі декани, частина провідних викладачів. Більшість із них були засуджені до розстрілу чи тривалих термінів ув'язнення.

Наказом Наркома освіти від 28.09.1937 І.М.Онісіна звільнено з посади ректора. В.о. ректора призначений парторг Гаврило Захарович Івашина (аж на півроку, з 28.09.1937 по 29.03.1938). 15.09.1938 Г.З.Івашина переведений завучем Одеського педінституту. З жовтня 1937 р. обов'язки заступника директора ПДП з учбової частини виконував В.І. Зиза, після нього – І.І.Мазепа.

З початком 1938 р. вересневі репресії мали продовження, але невдовзі звільнені викладачі (М.В.Судейкін, П.К.Падалка, В.Н.Лисенко) були поновлені.

Для встановлення нового штату викладачам запропоновано до 15.1.1938 р. подати документи про наявність ученого ступеня або вченого звання; про освіту; про стаж на посаді, яку зараз він обіймає. А Наказом № 25 від 26.03.1938 вводиться штатно-окладна система оплати викладачів. Багато хто з них був понижений у посаді (наприклад, в.о. доцента чи професора без ученого ступеня з цього часу ставав старшим викладачем чи навіть асистентом).

Доценко Микола Васильович Наказом Наркомату освіти № 494 від 27.03.1938 призначений директором ПДП. Він також два роки працював викладачем на кафедрі педагогіки. Про цього керівника нам відомо дуже мало. Відзначимо, що за час його керівництва організація навчального процесу наблизилася до сучасної. Зокрема, більш чіткою, за розкладом, стала організація сесії й повторних перескладань екзаменів. Очевидно, це пов'язано з реалізацією Постанови РНК і ЦК ВКП(б) від 23.06.1936 «Про роботу вищих навчальних закладів і про керівництво вищою школою».

З 1938 р. запровадити обов'язковий курс історії релігії та атеїзму.

У кінці 1939 р., деканати поділені на дві частини: денного й заочного секторів. Так, на посаду декана природничого факультету заочного сектора з 1.12.1939 р. зарахований Т.У. Малахов. На початку 1940/1941 н.р. на заочному відділі інституту загалом вчилася 2893 студенти (з них біля 1 600 – відділу української філології), а на денному відділенні – тільки 1413 студентів [2, арк. 1].

Заняття з військової підготовки (хімічний захист і кулеметна справа)

Із самого початку 1940 року в наказах ректора, які часто дублюють директиви «зверху», відчувається тривожні нотки. Наказом Наркома освіти №174 від 15.1.1940 прийом заліків і екзаменів припинений, а випускники достроково направлені по областях (значною мірою – в Західну Україну). Полтавський педінститут надавав допомогу в формуванні новоствореного Луцького педінституту (відряджаючи туди досвідчених організаторів). Багато студентів і навіть викладачів призвано в «робітничо-селянську Червону армію».

Наказом по Наркомату освіти від 27.04.1940 р. директор педінституту М.В.Доценко був звільнений з посади за власним бажанням.

Асєєв Петро Миколайович (1905-?) вступив на посаду директора 4.05.1940 року й перебував на ній до закриття інституту в зв'язку з евакуацією 17.09.1941 р. Про нього нам теж мало відомо. У 1931/1932 н.р., будучи ще студентом 3-го курсу історико-економічного відділу, він працював за сумісництвом асистентом кафедри економіки (курс економічної політики), і навіть викладав курс фізичної географії на робітфаці. У 1932/1933 н.р. зарахований аспірантом педолого-педагогічної кафедри. Але викладацькою роботою потім не займався.

Відповідно до постанови РНК СРСР від 22.08.1940 р., на 1940/1941 н.р. установлений обсяг навчального навантаження викладачів: професор, зав. кафедри – від 540 год. (для кафедри марксизму-ленінізму) – до 660 год.; доцент, зав. кафедри – 660 год., професор і доцент кафедри – 660-780 годин, старший викладач, асистент, викладач – 720-840 годин на ставку. Середнє навантаження по педінституту становило 690 годин. До навантаження входили ті ж види робіт, що й у наш час (додатково – відвідування занять асистентів професорами).

З жовтня 1940 р. введено платне навчання в вузах (з 1.09.1940 по 1.02.1941 потрібно було заплатити 150 крб.). Чимало студентів були виключені через несплату за навчання. Внаслідок досить масового виключення студентів за несплату за навчання, а також у зв'язку із призовом в армію, в кінці грудня 1940 р. відбулося зменшення кількості ставок (до 0,5 – 0,25 на викладача).

Наказом директора інституту № 46«а» від 9 липня 1941 року 153 студентам 4 курсу були присуджені дипломи із наданням звання учителя середньої школи та присвоєння кваліфікації за відповідними кваліфікаціями. Цим же наказом були присуджені дипломи студентам 2-го курсу учительського інституту, з наданням звання учителя середньої школи з правом викладання в перших 7-ми

класах та присвоєнням кваліфікації за спеціальностями української мови та української літератури; російської мови та російської літератури тощо.

Природничо-географічна освіта в ПДП з 1935 по 1941 рік. З вересня 1934 року єдиний в педінституті штатний викладач географії й геології – Леонід Пилипович Ткаченко. З 1.09.1935 р і до початку війни він працював на кафедрах природничого факультету (який до 1936 р. він називали біохімічним). З початку 1935/1936 н.р. Л.П. Ткаченко – завідувач геолого-географічним кабінетом, в.о. доцента геології і фізичної географії на кафедрі біології. На цій кафедрі, до її розділення в листопаді 1937 р., викладались такі навчальні дисципліни: ботаніка, зоологія, геологія, анатомія та фізіологія людини, методика природознавства, генетика, дарвінізм, фізична географія, еволюційне вчення. Із 1.11.1937 р. кафедру біології розділили на дві частини: кафедру зоології, яку очолював в.о. доцента Мазепа І.І. (він вів курси зоології із зоогеографією та методику зоології; анатомія та фізіологія людини й тварин, методика анатомії й фізіології – курси доцента Миколи Якимовича Токового; геологія й мінералогія – Л.П. Ткаченка), і кафедру ботаніки (ботаніка, фітогеографія, фізіологія рослин, генетика, дарвінізм, методика ботаніки, еволюційне вчення). Керівник кафедри ботаніки – в.о. доцента Малахов Т.У. (викладав курси ботаніки і генетики). Для читання курсу дарвінізму за сумісництвом із січня 1938 р. по серпень 1940 р. запрошувався доцент В.Ф.Ніколаєв (який працював в інституті, у т.ч. деканом, ще з 1920 по 1923 р.).

З листопада 1937 р. по вересень 1941 р. Л.П. Ткаченко працював доцентом, а після введення нових штатних розписів – старшим викладачем кафедри зоології; вів курси геології і мінералогії в педінституті, й фізичної географії – в учительському інституті. У 1939-1941 рр. – декан природничого факультету.

Викладали в педінституті географічні і пов'язані з ними навчальні дисципліни й викладачі за сумісництвом. З 15 січня 1935 р. Соколова М.О. вдруге запроваджено на посаду нештатного доцента курсу «Геодезія» з погодинною оплатою (курс викладався для фізиків). Лектора метеорології сільськогосподарської школи А.Н.Леваневського навесні 1938 р., і з 31.10.1938 було призначено на викладання факультативного курсу метеорології, з погодинною оплатою.

Наказом № 100 від 15.12.1935 8-місячні підготовчі курси при педінституті лектор з географії Наконечний П.А. (240 годин, у т.ч. 180 денних і 60 - вечірніх). Г.Б. Чорнуху призначено на посаду штатного викладача робітфаку педінституту з 15.02.1936 р., а з 20.02.1936 – на посаду викладача економічної географії 8-місячних підготовчих курсів.

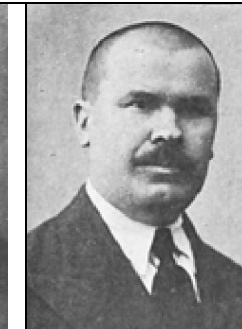
Таким чином, в історії географічної освіти в Полтавському педагогічному інституті впродовж 1933 – 1941 років можна виділити три періоди:

Навчальні роки	Особливості періоду
1933/1934	Набір на 1-й курс географічного відділу, початок природничо-географічної підготовки майбутніх учителів (який перервався з поки що не до кінця з'ясованих причин у 1934 р.)
1934/1935	Окремі географічні дисципліни для студентів історичного та економічного відділів (етап перервався у зв'язку із закриттям історичного факультету в 1935 р.)
1935 - 1941	Викладання курсів фізичної географії, геології та мінералогії, а час від часу – спецкурсів з метеорології й геодезії для студентів природничого факультету педінституту та учительського інституту, як складової частини підготовки учителя біології, хімії та природознавства.

Не більше 10% учителів географії мали вищу спеціальну освіту. Оскільки Полтавський педінститут готував учителів природознавства, які могли ще викладати фізичну географію в 5-7 класах, то для підвищення кваліфікації учителів десятирічок час від часу проводились спеціальні курси. Тим більше, що щорічно навчальні програми удосконалювалися, і до них вносилися зміни.

				
Мазепа Іван Ількович, завуч, декан в 1933-35, 38-39 зав. кафедри зоології	Ткаченко Леонід Пилипович, доцент декан факультету, 1936-7, 39-41; географ	Самбікін Михайло Митрофанович, проф. географії, зав. каф. біології в 1933 – 1934	Курінний Федір Каленикович, ботанік зав. каф. біології в 1934 – 1935	Каришин Андрій Потапович, в.о. декана факультету в 1937-1938, хімік

Керівники природничого факультету Полтавського педінституту в 1930-х рр.

				
Самійленко С.П., (1906-1977), філолог декан, зав. кафедри	Оголевець Володимир Степанович філолог, зав. кафедри	Курилко Мусій Антонович, історик завідувач кафедри	Догадько Л.Ю. завідувач кафедри української мови	Козубенко К.І. завідувач кафедри україн. літератури

Завідувачі кафедр гуманітарних дисциплін в Полтавському педінституті у 1930-х рр.

				
Лисенко В.Н. завідувач кафедри педагогіки	Зиза В.І. заступник директора, завідувач кафедри педагогіки	Мазуренко Д.М. завідувач кафедри теоретич. фізики	Крупеников Г.М. завідувач кафедри математики, декан	Ярошенко М.С. завідувач кафедри математичного аналізу
<i>Завідувачі кафедр педагогіки</i>		<i>Завідувачі кафедр фізико-математичного факультету</i>		

Завідувачі кафедр Полтавського педінституту, які працювали в 1930-х рр.

Джерела інформації з теми:

1. Накази директорів Полтавського педагогічного інституту за 1933 – 1941 роки.
2. Державний архів Полтавської області (ДАПО). – Ф. 1507. – Оп. 1. – Справа 6.
3. Лугоський О.Г., Кухта Л.К. Іван Ілліч Мазепа – професор Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка (1956-1974) // Історія української науки на межі тисячоліть. – К., 2008. – Вип. 35. – С.125-129.

Полтавський педінститут на початку війни і в роки німецької окупації (липень 1941 — вересень 1943 рр.)

На початку війни основні корпуси педінституту були звільнені для потреб військового часу. Завершення навчального процесу відбувалося в приміщенні, на місці якого зараз розташовані школа №6, а адміністративні служби перенесені в невеликий будинок по вул. Лассаля № 4 (тепер – вул. Сковороди).

У липні - серпні 1941 р., були мобілізовані до Червоної армії викладачі Курилко М.А., Хоменко Ю.О., Хомініч С.І. (кафедра марксизму-ленінізму), Лисенко В.Н. (кафедра педагогіки), Падалка П.К., Нудьга Г.А., Ткаченко І.Г. (кафедра української літератури), Гуренко А.М. (кафедра світової літератури), Пушко О.І. (кафедра експериментальної фізики), Мазуренко Д.М. (кафедра теоретичної фізики), Братишко І.Т., Шут Ф.А. (кафедра військових дисциплін), Євтушенко В.А. (кафедра фізкультури); співробітники Цокало П.Я., Новак К.Ю., Примост-

ка І.В., Федій З.З., Захарченко І.І., Рудик П.І., Забара С.Д. та інші [8]. Слід низько поклонитися і пам'ятати про викладачів, співробітників і студентів, які воювали в радянській армії (були призвані з роботи чи навчання в інституті, або прийшли до нього після демобілізації з армії після її закінчення). На фасаді навчального корпусу №3 відкрито стелу в пам'ять про загиблих у роки Великої Вітчизняної війни (зокрема, викладачів М.Н.Безверхнього і З.Ф.Штицького).

Ряд співробітників у перші тижні війни перейшли на роботу до евакогоспітала № 1055. Для студентів-чоловіків першого курсу були призначені табірні збори для підготовки кулеметників-станкістів.

Решта студентів з 1 липня були направлені на збір урожаю в райони сільські Полтавщини (*Газета «Більшовик Полтавщини», №154, 3 липня 1941р.*).

Разом із тим, якщо судити із наказів директора, неначе нічого й не відбувається: у липні, й навіть у серпні-вересні приймаються на роботу нові викладачі; видається Наказ про зміну графіка тарифних відпусток на 1941 рік. Офіційні радянські повідомлення приховували від населення реальне становище на фронтах. Були вилучені радіоприймачі. Але й скупої інформації було достатньо для того, щоб люди розуміли: фронт дуже швидко наближається. Вже на початку серпня німці досягли Дніпра біля Кременчука. Тому почалися звільнення викладачів не тільки у зв'язку із мобілізацією, але і за власним бажанням (евакуювалися частково самостійно, особливо особи єврейської національності, так і за рознарядкою – керівні працівники і їхні сім'ї), деякі брали відпустку за власний рахунок[8].

В серпні - на початку вересня, коли німці вже були на території Полтавщини, найбільш цінне майно (у т.ч. – обладнання) було завантажено в залізничні вагони для евакуації. Тільки 16 вересня 1941 р., за два дні до того, як німці ввійшли до Полтави, в Наказі оголошено розпорядження Народного комісаріату оборони УРСР про евакуацію Полтавського педінституту в місто Тюмень (тоді – Свердловської області); слід було б провести розрахунок з професорсько-викладацьким складом і адміністративно-технічним персоналом.

Останнім же наказом № 62 від 17.09.1941 р. директора П.М.Асеева інститут оголошений евакуйованим. Відповідальність за цінності, що залишаються, покладено на нещодавно призначеного завідувача господарством Кизиму В.Є., якому доручається залишатися в інституті до розпорядження військової влади. Йому і ще 8-ми особам технічного персоналу в §2 цього наказу виплачувалася заробітна плата на місяць вперед, і, разом з тим, звернено їхню увагу, що вони несуть відповідальність перед Батьківщиною за майно, яке залишається[8]. Забігаючи наперед скажемо, що завгосп В.Є. Кизима, як міг, свої обов'язки під час окупації сумлінно виконував. Продовжував він виконувати їх і через 2 роки, після того, як зруйнована Полтава була взята радянськими військами, а евакуйоване майно інституту в повній збереженості було повернене із Тюмені.

Уранці 18 вересня 1941 р., без бою, німецькі війська увійшли до Полтави з півдня, по вулиці Фрунзе, звідки їх не очікували (дещо пізніше спорадичні бої тривали на північ і захід від міста — Крутому Березі, Диканьці, Абазівці).

Настав дворічний період німецької окупації Полтави. Менша частина викладачів педінституту була евакуйована в глибокий тил СРСР (здебільшого, працювали учителями). Порівняно небагато викладачів і студентів встигли мобілізувати до Червоної армії (у т.ч. – з евакуації). Пропозицію на евакуацію отримали далеко не всі викладачі, і два роки, не зі своєї волі, змушені були виживати, як могли. На окупованій території залишилися 39 – із 76 викладачів, та 725 – із 850 студентів[11, с. 33].

Декілька студентів (С.А.Іллєвський, О.К.Убийвовк) були членами прокомуністичних підпільних груп, що поширювали листівки, й були страчені окупантами. Учасницею однієї з підпільних груп була викладач О.П. Біляєва.

Викладачі й співробітники, що залишилися на окупованих територіях, здебільшого, перебивалися тимчасовими заробітками чи продажем речей. Проте, були й ті, що в різній мірі і з різних причин пішли на співробітництво з окупаційною владою. Слід визнати, що частина представників інтелігенції, ображених або й репресованих більшовицьким режимом, змучених постійним страхом за життя своє й близьких, напевне, зробили свідомий вибір, залишившись на окупованій території. Тим більше, що багато з них пам'ятали досить цивілізоване поведіння німців під час окупації України в 1918 році (порівняно з іншою владою, що часто змінювалася), і сприймали їх як представників європейської цивілізації. Серед армійських німецьких офіцерів були високоосвічені люди. Але вони служили тепер нацистській державі, яка ставила за мету знищити або перетворити на рабів завойовані народи. Тому надії на «цивілізованість» швидко розтанули: за два роки окупації в Полтаві знищено приблизно 10 тисяч євреїв, 1 тисяча циган, 1300 хворих обласної психіатричної лікарні. А всього загинуло понад 15 тисяч міських жителів. У чотирьох полтавських таборах військовополонених, як свідчать документи, в тому числі й німецькі, загинуло близько 22 тисяч чоловік [9].

До боротьби з «жидо-комуністичною ідеологією» на сторінках газет, у школах, на курсах, в церквах німці залучили й декілька колишніх викладачів педінституту та інших вишів Полтави, які щиро ненавиділи більшовизм.

Слід відзначити, що в роки окупації в Полтаві змінилися три бургомістри (міських голови) з різним етнічною й політичною самоідентифікацією, з якими мали ближчі стосунки ті чи інші колишні викладачі й співробітники інституту.

Перші півроку окупації головою міської управи був колишній старшина армії Української Народної республіки Федір Борківський. Є підстави вважати, що він і його оточення були тісно пов'язані з похідними групами Організації українських націоналістів (ОУН-«мельниківці»), які в перші місяці окупації відроджували просвітницькі організації, створювали друковані органи, відновили діяльність Українського Червоного хреста, української автокефальної православної церкви, організовували свята на честь видатних діячів української культури й національно-визвольного руху, вивішували українські національні прапори, використовували герб-тризуб для печаток [12]. Вони сподівалися на відновлення Української держави (нехай і під німецьким протекторатом). Спочатку німецька військова влада, намагаючись заручитися підтримкою місцевого населення, на їхню діяльність дивилася «крізь пальці».

Але після того, як фронт відсунувся на схід, і Полтавщина на початку весни 1942 р. увійшла до складу рейхскомісаріату «Україна», почалися репресії проти українських націоналістів. Зокрема, без суду й слідства в березні-квітні 1942 р. розстріляні Ф.Борківський, один із керівників місцевої поліції, колишній працівник кафедри ботаніки й ботанічного саду педінституту П.П. Дейнека.

Ще півроку, до вересня 1942 р., бургомістром Полтави був такий собі «типовий малорос» Андрій Репуленко, який своєю «м'якістю, інтелігентністю й відсутністю будь-яких проявів націоналізму» так подобався колишньому завідувачеві кафедри педагогіки ПДП професору Григорієві Ващенку [1]. Він до лютого 1943 р. був редактором газети «Голос Полтавщини» (фактично нею керував німець Вагнер), втім, теж намагався не «встрявати в політику», а обмежувався в публікаціях розмірковуваннями про новий зміст освіти [10]. На схожих позиціях «поміркованого українського патріотизму» перебував і його колега по кафедрі – педагог-методист Федір Пошивайло, – автор «Читанок» (які містили короткі відомості про географію та історію України) для учнів 2 і 3 класів народних шкіл, виданих у Полтаві в роки окупації. Г.Ващенко і Ф.Пошивайло підтримували діяльність української автокефальної православної церкви. Г.Г. Ващенко (1878-1967) і Ф.І.Пошивайло (1885-?) в 1944 р. перебралися до Австрії. Пізніше перший осів у Західній Німеччині (викладав в Українському Вільному університеті в Мюнхені). Сліди другого губляться в кінці 1940-х років, у таборі для переміщених осіб Лексенфельд біля Зальцбурга (австрійські Альпи, американська окупаційна зона).

У вересні 1942 р. військова влада передала функції управління німецькій цивільній адміністрації, яка діяла навіть жорсткіше військових. На посаду полтавського бургомистра був поставлений Петро Галанін – україномовний росіянин із числа колишніх «білогвардійців», який був помічений у присвоєнні матеріальних цінностей і вивезенні їх до Німеччини (як він говорив про себе: «Я те, що мете»). Підтримку від нього отримувала проросійська по суті Українська автономна православна церква (УАПЦ), відновлена в серпні 1941р., за сприяння окупантів. При П. Галаніну керівником міського управління освіти став Л.П.Ткаченко – колишній декан природничого факультету педінституту, а в добільшовицький час – випускник духовної академії, кандидат богословських наук. Ще раніше завідувачем відділу мистецтв, а потім – заступником Л.Ткаченка став викладач педінституту філолог Є.М. Кудрицький(1894-1976), який у 1937-1940 рр. був репресованим, і звільнений за клопотанням дружини.

Та повернемося до долі педінституту в роки німецької окупації. Відразу ж після зайняття Полтави німецька військова адміністрація організувала реєстрацію громадян, у т.ч. освітян. Як згадують інші викладачі, Л.П. Ткаченко з'явився на реєстрацію одним із перших. При цьому він продемонстрував статтю в газеті «Більшовик Полтавщини» за 1937 рік, в якій у негативному плані згадується його ім'я (з натяком на наступні репресії). Як особа, що зазнала переслідувань за більшовиків, і мала досвід керівної роботи, він призначений ректором Полтавського педінституту наказом по відділу Народної освіти при Полтавській міській управі. Керівником цього відділу призначена Ф.Е.Тірель, яка до війни викладала німецьку мову в сільськогосподарському інституті (у вересні 1942 р. очолила освіту Полтавського гебіту, а її попередню посаду зайняв Л.П. Ткаченко, який керував освітою Полтави до вересня 1943р.).

Наказ №1 на посаді ректора Л.Ткаченком виданий 20 вересня 1941 р. (тобто через 2 доби після окупації Полтави німцями). Із цього й наступних наказів видно, що окупаційна влада вирішила утримувати невелику частину колишніх викладачів, як наукових співробітників (на ці посади були прийняті колишні підлеглі Л.Ткаченка – ботаніки С.О.Іллічевський і Т.У.Малахов, хімік М.В.Пилипченко, а також філологи Є.М.Кудрицький і В.С.Оголевець) [3]. Міська управа планувала залучити їх до складання нових навчальних програм. Але, наскільки нам відомо, реальної участі в розробці матеріалів для шкіл вони не брали. С.О.Іллічевський, який був деякий час і завідувачем ботанічного саду, нерідко виступав у місцевій пресі з професійними статтями [6]. Нетривалий час при педінституті працювала дитяча сільськогосподарська дослідна станція. Багатолітній працівник бібліотеки О.В.Білкова була призначена її завідуючою (пізніше книги були передані до обласної наукової бібліотеки).

О.І. Постов

З січня 1942 р. до педінституту була приєднана гравіметрична обсерваторія [7], як науковий підрозділ, на чолі з колишнім викладачем астрономії педінституту *О.І.Постовим* (1900-1976), який емігрував у 1943 р. й пізніше став одним із провідних астрономів Бразилії (обсерваторія в Сан-Паулу носить його ім'я). В корпусі №1 (на вул. Остроградського, 2) розміщувалися

установи вермахту. На початку липня 1942 р., в ньому побував А.Гітлер. Адміністрація інституту розташовувалася на вул. Лассаля, 4 (зараз – вулиця Сковороди). Фактично ж Л.Ткаченко впродовж року був зберігачем майна інституту, а також відповідав за ботанічний сад (загальною площею 5,5 га) і гравіметричну обсерваторію. У лютому 1942 р. в інституті працювало 23 особи, з яких 17 – у штаті інституту, 4 – у ботанічному саду та 4 – в штаті обсерваторії. Станом на 1.01.1942 р. інститут володів 11 будинками, у яких мешкало 118 осіб.

Сучасний вигляд
(Сковороди, 4)

В одному із перших номерів нової обласної газети «Голос Полтавщини» Л.Ткаченко пише, що інститут до занять готовий, оскільки відступаючі більшовики не встигли вивезти бібліотеку й наочні посіб-

ники, які могли б стати основою для майбутнього наукового життя та підготовки спеціалістів. Він повідомив про задовільний стан будівель інституту[13].

Але Гітлер був категорично проти вищої й навіть середньої освіти на окупованих східнослов'янських землях. Заняття в інституті не розпочалися зовсім (хоч педагогічні вузи в Умані та Черкасах пропрацювали близько двох місяців)[2].

Згідно наказу райхскомісара України Е. Коха, на початку зими 1942 р. відкриті лише початкові 4-класні народні школи, навчання в яких було обов'язковим. Як уже зазначалося, за участю Ф.Пошивайла і Г.Ващенко, досить значним тиражем у Полтаві були видані підручники для початкових шкіл.

Із жовтня 1942 р. педінститут перестав існувати і як наукова установа. Догляд за приміщеннями був повністю покладений на завгоспа Василя Євгеновича Кизиму та призначеного його помічником М.В.Пилипченка. Єдиним науковим працівником закладу залишався В.С.Оголевець (1884–1970).

Наприкінці лютого 1942 року на базі Полтавського сільськогосподарського інституту відкрилася школа з трирічним терміном навчання, яка готувала молодших агрономів і зоотехніків. Директором школи німці призначили *В.І.Унорова* – відомого фахівця із епізоотій (лектора за сумісництвом військово-санітарної підготовки педінституту). Слухачами школи стали колишні студенти педагогічного і сільськогосподарського інституту - близько 250 осіб.[11, с.92].

За декілька днів до відступу окупанти підпалювали й руйнували будівлі міста. Східна й центральна частини Полтави зазнали також руйнувань унаслідок бомбардувань для підтримки радянських військ, що наступали. На 23 вересня 1943 р., коли Полтава була звільнена від загарбників, будівлі педінституту були спалені, зруйновані або пошкоджені.

Джерела інформації з теми:

1. Ващенко Г. З часів німецької окупації України : (спогади) // Визвольний Шлях. – Лондон: Українська Видавнича Спілка. – Кн. 2/38 (112). – лютий 1957. – С. 215-222; Кн. 3/39 (113). – березень 1957. – С. 331-340; Кн. 4/40 (114). – квітень 1957. – С. 445-452.; Кн. 5/41 (115). – травень 1957. – С. 572-578.
2. Гончаренко Інна. Педагогічна освіта на теренах генерального округу "Київ" райхскомісаріату "Україна" (1941-1944 рр.) // Мандрівець. – 2011. – № 2. – С. 34-38.
3. Державний архів Полтавської області (ДАПО). – Ф. 2318. – Оп. 1. – Спр. 1.
4. ДАПО. – Ф. 105. – Оп. 1. – Спр. 101. – Арк. 1.
5. ДАПО. – Ф. 3658. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 3-4.
6. Іллічевський С. Полтавський ботанічний сад // Голос Полтавщини. — 1942. — 12 лютого.
7. Полтавська гравіметрична обсерваторія // Голос Полтавщини. — 1942. — 8 березня.
8. Накази директора Полтавського педагогічного інституту за 1941 рік. (Архів ПНПУ).
9. Німецький терор (1941-1943). Полтавщина. <http://poltava-repres.narod.ru/skorbota/index.htm>
10. Про складання шкільних програм та підручників // Голос Полтавщини. – 1941. – 23 листопада.
11. Ревегук Віктор Якович. Полтавщина в роки радянсько-німецької війни (1941-1945). – Полтава: «Дивосвіт», 2010. – 292 с.
12. Ревегук Віктор Якович. Українське національно-патріотичне підпілля на Полтавщині (1941-1945 рр.) http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=4308
13. Ткаченко Л. Полтавський педінститут на порозі нового життя // Голос Полтавщини. – 1941. – 16 листопада.

Найважливіші події в історії навчального закладу в 1943 – 2014 рр.

Історія діяльності Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка в післявоєнний період висвітлена досить детально []. Тому ми у вигляді тез зупинимося тільки на найбільш суттєвих подіях цього часу; окремо розглянемо історію підготовки вчителів природознавства та географії в учительському інституті (1946-1951 рр.); елементи географічної освіти на природничому факультеті (1943-2014) та психолого-педагогічному факультеті (1977-2014); ну і звичайно – історію підготовки вчителів географії, яка розпочалася в Полтавському педінституті 25 років тому, в 1989 році.

Відразу ж після визволення Полтави від німецько-фашистських загарбників розпочалася підготовка до відновлення роботи педагогічного інституту. Наказом заступника Наркома освіти призначений до виконання обов'язків директора ПДПІ *А.Г.Бойко* (як тоді було заведено, одночасно був і завідувачем кафедри основ марксизму-ленінізму). Наказ №1, підписаний ним, датований уже 29 вересня 1943 р.

Постановою № 380 від 21 жовтня 1943 р. Рада Народних Комісарів УРСР постановила поновити роботу Полтавського педагогічного інституту й затвердити план прийому студентів на 1-й курс – 180 осіб. Відбувалося поступове зарахування студентів, що навчалися раніше. Навчання почалося з 15 листопада 1943 року.

На кінець грудня було зараховано студентів фізико-математичного факультету: на 1 курс -55 осіб (2 групи), 2-й курс – 15 осіб, на 3-й – 8; на природничий факультет, відповідно: 1-й курс 67 (2 групи), 2-й – 32, 3-й – 26, 4-й - 7 осіб; на українське відділення мовно-літературного факультету: 1-й курс – 2 групи; російське відділення – 1 група.

Відновив роботу й учительський інститут (на 1-й курс українського відділення зараховано 35 осіб, російського – 34 особи).

Навчання продовжувалося за довоєнними навчальними планами.

У зв'язку з тим, що приміщення, в яких до війни проходили заняття, були не придатними для продовження роботи (пошкоджені, як корпус №1, або знищені, як будівля в якій навчалися філологи), керівництво міста наказало звільнити для педінституту кілька невеликих приміщень, де навчались студенти: фізико-математичний – вул. Лассаля, 4 (Сковороди); учительський інститут – Лассаля, 9; природничий факультет — на вул. Інститутській, 2 (нині - Остроградського); мовно-літературний – у другу зміну, в усіх приміщеннях.

На початку діяльності в інституті спостерігався дефіцит викладачів (дехто був на фронті, чи не відразу повернувся із евакуації, хтось пішов із німцями).

З цієї ж причини досить часто мінялися керівники факультетів і кафедр.

У 1944 році кількість викладачів збільшується. У квітні 1944 р. поновлюють свою роботу всі факультети заочного відділу; у травні починають роботу підготовчі 3-місячні курси для вступників. 8 серпня 1944 року відбувся випуск в Учительському інституті (з присвоєнням кваліфікації вчителя за спеціальностями: українська мова та література; російська мова та література).

І.М.Сидорчуку в серпні 1944 року доручено прийняти вступні іспити з географії. У серпні 1945 року іспити приймав Павлюк (можливо, вчитель географії).

Ректори (директори) Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка у післявоєнний період (1943 – 2014 рр.)

Бойко Антон Гаврилович
директор ПДПІ
29.09.1943 – 10.1944 рр.

Редько Федір Андрійович
директор ПДПІ
10.1944 – 08.1949 рр.

Курса Іван Якович
директор ПДПІ
08.1949 – 1952рр.

Нененко Дмитро Степанович
директор ПДПІ
1952 – 05.1953 рр.

Семиволос Михайло Васильович
Директор, ректор ПДПІ
09.1953 – 09.1971 рр.

Зубань Олександр Карпович
ректор ПДПІ
09.1971 – 03.1975рр.

Зязюн Іван Андрійович
ректор ПДПІ
03.1975 – 09.1990 рр.

Пащенко Володимир
Олександрович, ректор
09.1990 – 07.2008 рр.

Степаненко Микола
Іванович, ректор ПНПУ
з 01.2009 р.

Педагогічні інститути є вищими навчальними закладами гуманітарного спрямування. Тому всі ректори Полтавського педінституту (педуніверситету) післявоєнного часу були гуманітаріями (переважна більшість – історики чи філософи; М.В.Семиволос і М.І.Степаненко – філологи). Міністрами освіти

України в різний час були ректори Ф.А. Редько (1939-1940 рр.) та І.А. Зязюн (1990-1992 рр.).

- У 1945 р. організовані 5-місячні місячні підготовчі курси для вступників. Але у зв'язку з недобором, зачислення на 1-й курс тривало ще у вересні й пізніше. У попередні роки були зараховані студенти навіть без повної середньої освіти, але в 1945р. вони були переведені на підготовче відділення вчительського інституту для отримання середньої освіти. Багато студентів-заочників навчалося в учительському інституті (60% їхньої загальної кількості в 1946р.).
- Випускники 1945 р., переважно, направлені в Ужгород (85 осіб), а також у Дрогобицьку, Станіславську й Тернопільську області Західної України.
- Постановою Ради міністрів СРСР № 2766 від 28.12.1946 р. Полтавському державному педагогічному інституту присвоєне ім'я Володимира Галактіоновича Короленка (в переліку заходів щодо увіковічення його пам'яті, в зв'язку з 25-річчям від дня його смерті).
- 10.03.1950 р. МО УРСР видало наказ про навчальне навантаження та оклади, яким установлене зменшене навантаження для кафедри марксизму-ленінізму (біля 560 год.), по інших кафедрах – біля 760 годин.
- Рада Міністрів УРСР прийняла постанову про те, що посада декана факультету затверджується при наявності на даному факультеті контингенту студентів стаціонарного навчання не менше 200 осіб. Тому з 20.10.1950 р. обов'язки декана історичного факультету покладені на декана мовно-літературного факультету доцента Чирко І.Т. (тепер - історико-філологічний), а декана фізико-математичного факультету – на декана природничого факультету Каришина А.П.
- На початку 1951/1952 навчального року директор інституту заборонив викладачам будь-яке сумісництво на роботі в інших установах.
- В грудні 1951 р. припинив діяльність Полтавський учительський інститут.
- Відбудовні роботи корпусу №1 здійснювалися в 1953 – 1955-х роках. Для їх виконання на допомогу професійним будівельникам сформували студентські бригади. У 1955/1956 навчальному році заняття проводилися вже у відбудованому навчальному корпусі, причому на стаціонарі в одну зміну.
- Починаючи з 1956/1957 н.р. педагогічні інститути переходять на п'ятирічний термін навчання студентів за поєднанням спеціальностей (наприклад: біологія, основи сільськогосподарського виробництва та хімія). З цього ж навчального року комплектування викладацького складу почали здійснювати на конкурсних засадах (обирали терміном до 5 років).
- В 1959-1963 рр. відбувався перехід від обов'язкової 7-літньої на 8-літню освіту, а термін повної середньої освіти продовжили з 10 до 11 років (з 1964 року повернулися до 10-літньої середньої освіти). В інститутах підвищена роль виробничих практик, заохочувалася заочна освіта. Велика увага приділялася «комуністичному вихованню молоді».
- 1977 рік: введення в дію корпусу №2 педагогічного інституту.

Елементи географічної освіти при підготовці вчителів природничих дисциплін та вчителів початкових класів (1943-2014 рр.)

Як і до війни, окремі географічні чи близькі до них дисципліни викладалися тільки на природничому факультеті й були складовою підготовки вчителів природничих дисциплін.

Із наказів директора за 1948 р. відомо, що випускникам присвоювалося звання вчителя середньої школи зі спеціальності «Природознавство»; у 1949 р. — звання вчителя середньої школи зі спеціальності «Природознавство та хімія». Студенти-заочники отримували диплом учителя біології і хімії.

Заняття в кабінеті зоології (друга зліва – А.П.Калашник (Мащенко))

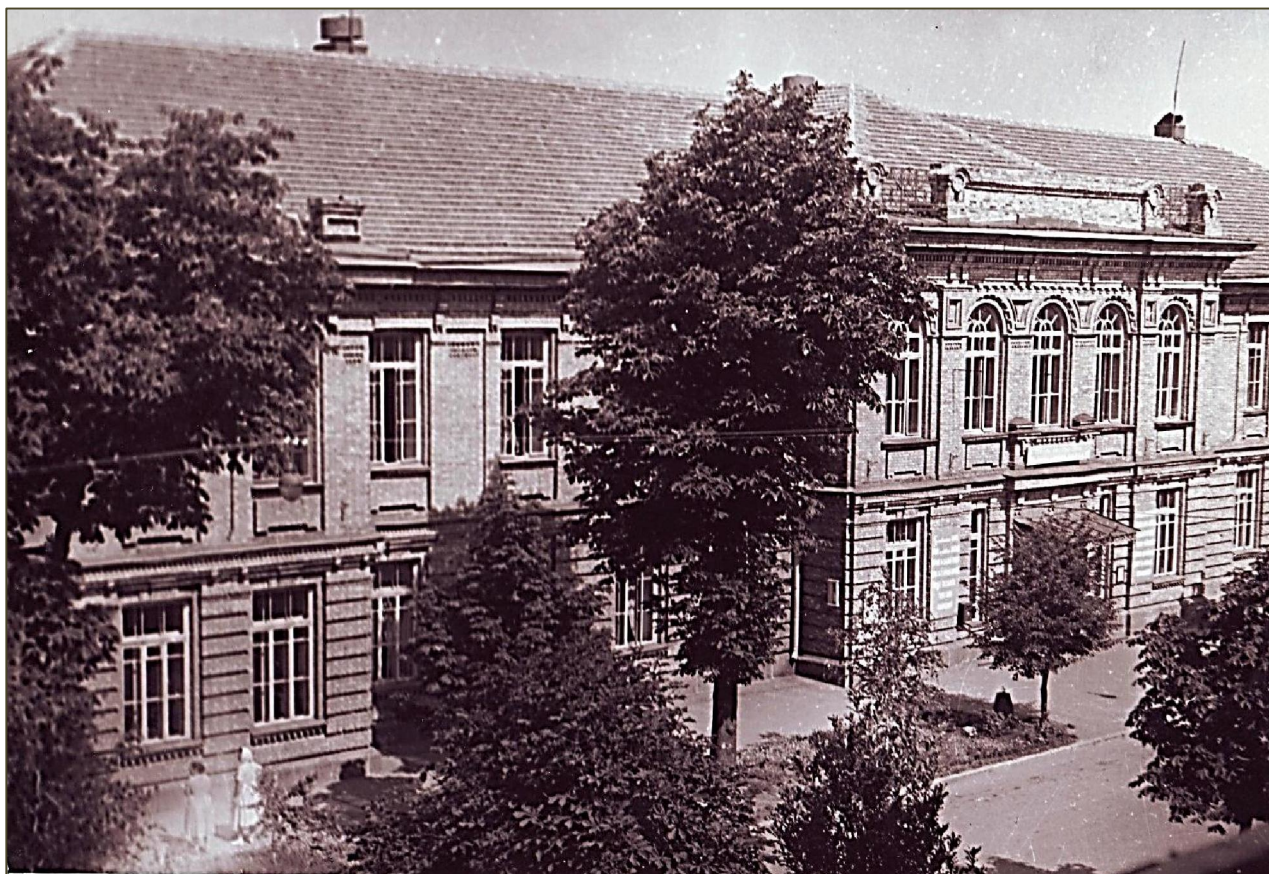
Як і до війни, навчальна дисципліна «Геологія», а також курс зоогеографії, викладалися на кафедрі зоології, географія рослин – на кафедрі ботаніки. Викладачем геології з 25.11.1943 призначений Куренков Михайло Іванович, який викладав цю дисципліну на 0,5 ставки до смерті 4.08.1945 року. У 1945/1946 н.р. цю дисципліну вів Солодовніков Й.Г. (працював на 0,5 ставки). З 1.09.1946 р. геологію для студентів стаціонарної й заочної форм навчання викладав асистент, кандидат біологічних наук М.І. Гавриленко (спочатку на 0,5 ставки, а з 7.12.1946 – на повну ставку). У 1947/1948 н.р. Микола Іванович – старший викладач (вів геологію на стаціонарному, заочному відділі та в учительському інституті). На посаді старшого викладача кафедри зоології (викладачем зоології хребетних з основами зоогеографії, геології з основами палеонтології) він працював до виходу на пенсію в 1960 році.

Із 1962 по 1972 рік геологію в педінституті викладала Юрко Ганна Феодосіївна (1917-? рр.). У 1935-1940 р. вона навчалася на геолого-географічному факультеті Дніпропетровського університету (за спеціальністю «геологія»), після війни викладала географію в школах, у т.ч. в м. Полтава.

З 1975 по 1983 р. геологію з основами палеонтології викладав Ігор Борисович Люрин (20.07.1936 - 04.07.2011) — відомий фахівець з стратиграфії та палеонтології четвертинних відкладів України, археології пізнього палеоліту, палеоекології та екології; зокрема, автор актуального й на сьогодні підручника «Як розвивалося життя на Землі». – К., 1982.

Із 1984 року, 30 років, цю навчальну дисципліну на природничому факультеті викладає кандидат геолого-мінералогічних наук, доцент В.М.Закалюжний (у 1990-х рр. цей курс викладав і для студентів-географів).

Фахова підготовка до викладання в початковій школі природознавства (у т.ч. початкових знань з географії) здійснюється з 1970-х років на психолого-педагогічному факультеті. На даний період курс загального землезнавства і краєзнавства викладає доцент С.В. Беседіна.

Природничо-географічна освіта в Полтавському учительському інституті (1946-1951 рр.)

Відповідно до Наказу № 3036 заступника Міністра Освіти О.М. Русько від 4.05.1946 року, організувати з 1 вересня 1946 року в складі Педінституту – історичний факультет і в складі Учительського інституту – природничо-географічний відділ (Наказ директора Полтавського державного педінституту Ф.А. Редько № 112 від 13.06.1946 р.).

Природничо-географічний факультет учительського інституту розміщувався в одному приміщенні з природничим факультетом педагогічного інституту – на вул. Інститутській, 2 (тепер – Остроградського, 2):

1946 рік. Корпус №1 ПДІІІ діє частково.

Відбудова гуртожитку (зараз – корпус №3)

Корпус №1 педінституту на початку 1960-х років

В Учительському інституті в 1946-1951 роках готували випускників, яким видавали дипломи зі званням учителя середньої школи, з правом викладання в 5-7 класах за спеціальністю «Природознавство та географія».

Окремої кафедри географії, у зв'язку із невеликим обсягом навчального навантаження, створено не було. Із 1.07.1946 р. зачислити Л.І.Прохорову викладачем географії на погодинну оплату по кафедрі історії СРСР (180 годин). Завідувачем кафедри тоді був ректор Редько Ф.А.(інші викладачі кафедри: Данішев С.О., Кушнірчук, Блідченко Л.Л., Соколовський О.Х.). Але потім кафедра була розділена і, на зміну наказу, з 1.09.1946 р. асистент Л.І.Прохорова переведена на кафедру загальної історії на 0,5 ставки, 370 год. (в.о. завідувача кафедри, доцент Данішев С.О., заступник директора по науково-навчальній роботі, та асистент на 1 ставку Соколовський О.Х.).

У 1946 р. на природничо-географічний факультет Учительському інституту прийнятий перший набір стаціонару в кількості 30 студентів (1 група). Крім того, восени відбувся перший набір на заочну форму навчання.

Лідія Іванівна Прохорова в 1946/1947 навчальному році викладала загальну фізичну географію для студентів стаціонару й заочного відділу.

М.Р. Захарченко зачислений викладачем картознавства з основами топографії на погодинну оплату з 13.02.1947 (до кінця навчального року).

Із 1 вересня 1947 року Нікітенко Наталія Іванівна зачислена викладачем географії на 0,75 ставки. В 1947/1948 н.р. на природничо-географічному факультеті учительського інституту викладачі кафедри загальної історії та географії вели дисципліни: на 1-му курсі - картографія з основами топографії, польовий практикум з топографії, фізична географія; на 2-му курсі – географія СРСР, географія зарубіжних країн, методика навчання географії, педпрактика з географії. Геологію на природничому факультеті педінституту й природничо-географічному факультеті учительського інституту викладав М.І. Гавриленко.

Персональний склад кафедр на 1947/1948 рік (Наказ № 325 від 24.11.1947 р.):

Кафедра загальної історії та географії

Данішев Степан Остапович – зав. кафедри, доцент

Соколовський Олексій Хрисантович – старший викладач

Прохорова Лідія Іванівна – викладач (385 годин)

Нікітенко Наталія Іванівна – викладач (740 годин)

Оскільки в 1948р. набору на 1 курс стаціонару природничо-географічного факультету Учительського інституту не було, то з 1.09.1948 р. Л.І.Прохорова переведена з 0,5 ставки на погодинну оплату річне навантаження – 165 годин).

Набрано лише 1 групу на заочне відділення, 3 роки навчання (на заочному Л.І.Прохорова викладала курс «Географія СРСР», Н.І.Нікітенко – «Географія зарубіжних країн», «Географія України», Гавриленко М.І. – «Геологія»)

У 1948/1949 н.р. кафедра загальної історії працювала в складі 4-х штатних осіб (Данішев Степан Остапович, Соколовський О.Х., Блідченко Л.Л., Нікітенко Н.І. (740 год.), та Прохорова Л.І. – за сумісництвом, погодинник (звільнена з 1.09.1949 р. за відсутністю навантаження. Для студентів заочного відділу курс «Географія СРСР» викладав Прудкий М.П.

На 1949/1950 н.р. набрана 1 група заочників природничо-географічного факультету Учительського інституту, 22 особи.

У 1950 р. зараховані на 1-й курс природничо-географічного відділу Учительського інституту 29 осіб – заочне навчання (наказ від 1.07.1950 р.).

У липні 1950 р. 19 студентів-заочників природничо-географічного факультету успішно склали екзамен (надано звання вчителя середньої школи з правом викладання в 5-7 класах по спеціальності «природознавство і географія». В 1950/1951 н.р. викладачі-географи мали навантаження:

Нікітенко Наталія Іванівна – викладач, 552 год. стаціонар + 248 заочне від.

Прохорова Лідія Іванівна – викладач за сумісництвом (188 годин).

31.07.1951 р. було видано дипломи зі спеціальності «Природознавство і географія» (з правом викладання в 5-7 класах) 27 студентам-заочникам, ще 2 закінчили теоретичний курс без видачі диплома. Прийому на природничо-географічне відділення учительського інституту в 1951 р. не було.

Щорічний випуск учителів природознавства та географії становив 28-29 осіб.

З 1950 р., у зв'язку з розвитком мережі шкіл з повною середньою освітою та підвищенням вимог до учителів, учительські інститути поступово реорганізовано у педагогічні інститути, та частково у педагогічні училища. А згідно з Постановою Ради Міністрів України № 2733 від 25.09.1951 р. «Про закриття учительських інститутів при педагогічних інститутах» Полтавський учительський інститут у самому кінці 1951 р. припинив існування. Частина студентів була переведена на відповідні спеціальності стаціонару педагогічного інституту, частина продовжила навчання заочно.

Після закриття природничо-географічного факультету учительського інституту, майже на 40 років припинилася підготовка вчителів географії у виші.

Перший випуск з учительського інституту в 1948 році

По спеціальності природознавства та географії.

Батушкіна Ніна Федорівна	Д И П Л О М
Бейдак Софія Василівна	" "
Березина Гетяна Павлівна	ДИПЛОМ з відзнакою.
Веприцька Ольга Петрівна	Д И П Л О М
Горбань Василь Федорович	" "
Головань Анастасія Григорівна	" "
Держач Галина Константинівна	" "
Дворник Іван Андрійович	" "
Клименко Віра Константинівна	" "
Кас'яненко Семен Якович	" "
Ксьоня Марія Федорівна	" "
Корж Ольга Миколаївна	" "
Левченко Іван Федорович	ДИПЛОМ з в
Мармура Олексій Петрович	Д И П Л О М
Мокрий Василь Максимович	" "
Миколаєнко Ольга Дмитрівна	" "
Нашивода Поліна Яківна	" "
Цисаренко Марія Семенівна	" "
Регеда Ганна Іванівна	" "
Сергієнко Мотрина Менисівна	" "
Соляник Олена Миколаївна	" "
Томіч Олена Олексіївна	" "
Чистякова Каталія Михайлівна	" "
Шепотківська Антоніна Іванівна	" "
Шевчик Григорій Павлович	" "
Щенко Катерина Федорівна	" "
Череслівська Гетяна Антонівна	" "
Тітченко Віра Савишна	
Леонтеenko Олександра Петрівна	

ДИРЕКТОР ІНСТИТУТУ
ДОЦЕНТ

До 1970-х років підготовка вчителів географії в педагогічних інститутах здійснювалася в обмежених кількостях (вчителів географії, головним чином, готували географічні й геолого-географічні факультети університетів). У школах Полтавщини географію викладали, здебільшого, вчителі без базової географічної освіти, переважно, історики й біологи. Працювали також географи – випускники Харківського й Київського університетів, природничо-географічних факультетів Мелітопольського й Луганського педагогічних інститутів. Впродовж 1970-1980-х років були відкриті природничо-географічні факультети в Київському, Сумському, Ніжинському та інших педінститутах. Зокрема, з початку 1980-х років у Сумському педінституті готували вчителів географії та біології за цільовим замовленням для шкіл Полтавської області. Але все ж таки більшість учителів географії у 1980-х не мали базової освіти.

У кінці 1980-х років про підготовку на природничому факультеті ПДПІ вчителів за поєднанням спеціальностей «географія та біологія» задумався ректор І.А. Зязюн. Проте, цей проект не був реалізований. Саме в указаний період (який отримав назву «Перебудова») чимало осіб, які мали базову освіту вчителя історії, почали переходити на роботу із партійних, комсомольських та інших органів до шкіл. Із Міністерства освіти СРСР, якому був підпорядкований Полтавський педінститут, надійшов сигнал про необхідність суттєвого зменшення кількості студентів для підготовки вчителів історії та суспільствознавства. До того ж, зі служби в армії були демобілізовані чоловіки-студенти, раніше призвані зі студентської лави, й на окремих курсах численність студентів становила до 150 осіб. Зважаючи на це, ректор прийняв рішення клопотати перед міністерством про відкриття спеціальності «історія та географія» (аналогів подібного поєднання тоді в педінститутах України не було). Це клопотання подане з метою збереження від повного закриття або суттєвого скорочення підготовки зі спеціальності «історія».

Дозвіл був отриманий, і восени 1989 року новообраний декан історичного факультету П.А. Кравченко почав агітацію серед студентів 2-го курсу з тим, щоб частина з них (3 групи) згодилася перейти зі спеціальності «історія та суспільствознавство» на спеціальність «історія та географія». 30 осіб 1-го курсу набору 1989 року теж були переведені на новоутворене поєднання спеціальностей. Проте, в 1989/1990 навчальному році жодна із географічних дисциплін не викладалася ні на 1-му, ні на 2-му курсах.

У грудні 1989 року автор статті, дізнавшись про відкриття спеціальності «географія» на своїй Малій Батьківщині, мав співбесіду з керівництвом інституту й факультету з приводу переходу на роботу в ПДПІ. Із цих бесід зрозумів, що вони розглядали процеси перебудови в СРСР, які зумовили припинення викладання в школах суспільствознавства, як тимчасове явище. Тому і введення спеціальності «географія», як другої до спеціальності «історія», розглядався як вимушений тимчасовий захід. Таку точку зору декан факультету та багато викладачів-істориків мали і в наступні 10 років, розглядаючи географію, як другорядну додаткову спеціальність (а фактично – лише як спеціалізацію).

У зв'язку із цим, у перших навчальних планах підготовки студентів спеціальностей «історія і географія» не було дотримане орієнтовне співвідношення 60-40% в розподілі кількості годин на вивчення дисциплін між першою й дру-

гою спеціальністю. Особливо сильно цей дисбаланс видно в першому навчальному планові, який діяв до набору 1992 року включно (географічні дисципліни становили тільки 10% від загальної кількості часу, відведеного на теоретичну підготовку студентів).

Тільки на початку 1990/1991 навчального року викладання географічних дисциплін було доручене кафедрі історії УРСР, яка працювала в складі: О.П.Єрмак в.о. завідувача (із кінця лютого 1991 р. – завідувач кафедри), доцент В.Я. Ревегук, старший викладач П.Я. Гавриш, асистенти С.Б. Іващенко та І.І.Діптан, старший лаборант Лаврик Г.В., лаборант Катишева С.В. Єдиним викладачем географічних дисциплін на цій кафедрі впродовж року була доцент Л.І.Гоженко. У цьому навчальному році вона викладала фізичну географію материків і океанів на третьому курсі – без попереднього вивчення студентами компонентних фізико-географічних дисциплін, та «Землезнаство» – на другому курсі. На першому ж засіданні кафедри Л.І. Гоженко було доручено розробити план-проспект оформлення кабінету фізичної географії (зараз – це аудиторія №43, але в дещо переоформленому вигляді). Дві навчальні дисципліни викладали представники кафедри біології: зоолог і палеонтолог В.М.Закалюжний

*Р.В. Ганжа
(1924-2008)*

(«Геологія з основами палеонтології», 1-й семестр), та ботанік Р.В.Ганжа, який викладав у 2-му семестрі не коректний за назвою і змістом курс «Географія з основами ґрунтознавства» (оскільки завідувач кафедри доц. О.П.Єрмак не був географом за фахом, то він неправильно переписав назву дисципліни «Географія ґрунтів з основами ґрунтознавства» із навчального плану, що діяв у Сумському педінституті).

Улітку 1991 р. проходила комплексна географічна практика (керівник – Ростислав Васильович Ганжа).

Із кінця серпня 1991 року кафедру історії УРСР поповнили асистенти – викладачі географії Злобіна С.О., Кушнір Л.Л., Кушнір Л.М., а в жовтні почав працювати історик В.І.Великолуг. Саме в цей час, після «серпневого путчу», фактично, перестав існувати Радянський Союз і 24.08.1991 року була проголошена незалежність держави Україна.

Відповідно до рішення ради Полтавського педінституту від 25.10.1991 року відбулася реорганізація кафедр історії СРСР та історії УРСР. Кафедра історії УРСР була перетворена на кафедру спеціальних історичних дисциплін та географії (зі збереженням попереднього штату викладачів). Відповідно до рішення колегії Міністерства освіти від 8.10.1991 р., замість курсів «Фізична географія СРСР» та «Економічна та соціальна географія СРСР» було вирішено з 1.11.1991 р. ввести навчальні курси «Фізична географія України» (викладав Л.Л.Кушнір), та «Економічна і соціальна географія України» (Л.М.Кушнір).

Частково зміст відмінених курсів був включений до програми курсів «Фізична географія материків і океанів» (доц. Гоженко Л.І.) та «Економічна і соціальна географія зарубіжних країн» (асистент Злобіна С.О.). До 1.05.1991 р. на засіданні кафедри було вирішено доручити викладачам-географам зібрати матеріал для оформлення кабінету географії України (в основних рисах він зберігся до цього часу, аудиторія № 13).

Завідувач кафедри доцент О.П. Єрмак значну увагу приділяв оформленню стендів у кабінетах. Під його керівництвом викладачі-географи працювали над забезпеченням географічних дисциплін навчальною літературою та наочністю.

У листопаді 1991 року був затверджений індивідуальний план роботи викладача за сумісництвом (на 0,5 ставки) Бульби С.С., якому було доручено викладання курсу «Картографія з основами топографії». Степан Степанович також активно підключився до забезпечення цього та інших навчальних курсів картографічними матеріалами, обладнанням.

Л.І. Гоженко з 1991/1992 н.р. почала викладати на четвертому курсі навчальну дисципліну «Методика навчання географії».

Лекції з курсу «Загальне землезнавство» у тому навчальному році за сумісництвом викладав доцент кафедри біології, ботанік Р.В.Ганжа, а лабораторні заняття вела асистент Злобіна С.О.

Улітку 1992 року комплексна польова географічна практика пройшла на вищому теоретичному й методичному рівневі, порівняно з попереднім роком. Вона проводилася впродовж 4-х тижнів і включала практику з топографії (С.С.Бульба), гідрології (Л.Л.Кушнір) тощо.

Навчальний план підготовки учителів історії та географії. Географічні дисципліни бори 1990, 1991 і 1992 років.

<i>Кваліфікація випускників: Учитель історії і географії</i>						
<i>Назва дисципліни</i>	Екз.	Залік	Всього	Лекц.	Лаб.	Лектор
Геологія з основами палеонтології		1	60	24	28	Закалюжний В.М.
Географія з основами ґрунтознавства		2	40	18	18	Ганжа Р.В.
Загальне землезнавство	3		80	20	40	Булава Л.М.
Краєзнавство і туризм		4	40	14	20	Кушнір Л.Л.
Екологія і охорона природи		5	46	18	20	Злобіна С.О.
Фізична географія материків і океанів	6	5	162	56	72	Гоженко Л.І.
Фізична географія України	7,9	6,8	150	54	66	Булава Л.М.
Картографія з основами топографії		7	50	20	24	Бульба С.С.
Методика навчання географії		7	40	24	12	Гоженко Л.І.
Економ. і соціальна географія зарубіжних країн	8,9	7	140	50	78	Злобіна С.О.
Економічна і соціальна географія України	8,10	9	140	50	78	Кушнір Л.М.
Географія населення		9	32	12	14	Мащенко О.М.
Біологічна географія		10	36	14	16	Булава Л.М.
Польова практика з географії		6	4 тижні		Кілька викладачів	
ДЕК: Географія з методикою викладання	10					Гоженко Л.І.

Із вересня 1992 року на кафедру спеціальних історичних дисциплін і географії були прийняті доцент Булава Л.М. (читав лекції із курсів «Загальне землезнавство», «Фізична географія України», «Біологічна географія», вів польову практику з географії), і асистент Мащенко О.М. (лекції з географії населення, лабораторні заняття з різних дисциплін, польова практика). О.М.Мащенко переведена в штат кафедри з 1993/1994 навчального року.

Студенти перших двох випусків (набори 1988 і 1989 рр.), які вступали на спеціальність «історія», загалом вирізнялися високим інтелектуальним рівнем, і практично всі мали хороші й відмінні показники успішності. Але за другою спеціальністю працює небагато із перших випускників (усього випущено: 67 – в 1993-му, й 27 – у 1994-му роках). Приблизно таку ж характеристику можна дати й студентам, які вступали на спеціальність «історія і географія» ще за радян-

ських часів (1990 і 1991 роки набору). Чимало випускників 1995-го (випущено 54 особи) й 1996 років (випущена 61 особа) працюють за фахом.

У 1993 році, на наше прохання, був розроблений і затверджений другий навчальний план підготовки вчителів за поєднанням спеціальностей «історія та географія». І хоч пропорції у співвідношенні часу на вивчення спеціальностей змінились не дуже суттєво, проте послідовність викладання географічних дисциплін стала більш логічною. Суттєво збільшилася кількість годин на викладання інтегрованого навчального курсу «Загальне землезнавство» (який включав основи знань про Землю як планету в космічному просторі; метеорології й кліматології, гідрології, геоморфології, ландшафтознавства тощо).

Введені нові навчальні дисципліни: Вступ до економічної географії, Рідний край, Основи промислового і сільськогосподарського виробництва*. Збільшена кількість тижнів на географічні польові практики.

Навчальний план підготовки учителів історії та географії

Набори 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998 рр. Географічні дисципліни

<i>Кваліфікація випускників: Учитель історії та географії</i>						
<i>Назва дисципліни</i>	Екз.	Залік	Всього	Лекц.	Лаб.	Лектор
Геологія 1993 і 1994р. із 1995 р.	1 3		54 58	24 26	24 26	Закалюжний В.М., з 1997 Булава Л.М.
Картографія з основами топографії 1993 і 1994р. із 1995 р.		2 1	46 46	20 20	20 18	Бульба С.С.
Загальне землезнавство 1993 і 1994р. із 1995 р.	3,4 1,2,3,4		132 150	60 76	56 64	Мащенко О.М.
Біогеографія з основами екології 1993 і 1994р. із 1995 р.		3 5	40 38	18 16	18 20	Булава Л.М.
Географія ґрунтів з основами ґрунтознавства		5	38	18	18	Бульба С.С.
Географія населення, 1993 і 1994р. із 1995 р.		6 7	32 32	16 16	14 14	Бульба С.С.
Вступ до економічної географії		6	30	20	8	Кушнір Л.М.
Фізична географія материків і океанів із 1995 р.	5,7 7,8	6	134 128	54 52	66 66	Гоженко Л.І. Кушнір Л.М.
Фізична географія України	7	6,8	132	58	60	Булава Л.М.
Економічна і соціальна географія України із 1995 р.	8,9 8,9	7 10	114 104	52 50	50 42	Кушнір Л.М., 95-7 Мащенко О.М.
Економічна і соціальна географія зарубіжних країн	9	7,8	120	52	54	Злобіна С.О. 1998 - Кушнір Л.М.
Методика навчання географії		7	40	26	12	Гоженко Л.І., Булава Л.М.(1998-9)
Краєзнавство та туризм		9	30	12	14	Кушнір Л.Л.
Соціоекологія		10	44	40	-	Злобіна С.О., Булава Л.М., з 1998
Рідний край		10	22	20	-	Булава Л.М.
Основи промислового та с.-г. виробництва*		10	44	40		-
Польова географічна		2	2 тижні		Кілька викладачів	
Польова геологічна		2	1 тиждень		Закалюжний В.М.	
Польова географічна		6	4 тижні		Кілька викладачів	
ДЕК: Географія з методикою викладання географії		10			Гоженко Л.І., Булава Л.М.	

Примітка: відповідно до рішення Ради історичного факультету (протокол №5 від 20.01.1995 р.) внесені зміни. Зокрема, знятий курс *«Основи промислового та сільськогосподарського виробництва» (оскільки Л.М.Кушнір, якій цей курс планувався, перебувала з 1994 року в аспірантурі).

У 1993-1994 роках колектив кафедри працював над спільними проектами: макетом карт наукового атласу Полтавщини (на жаль, він так і не був виданий), підготовлений і виданий методичний посібник для вчителів «Методика навчання географії Полтавщини» (у 2-х частинах). Проведена наукова конференція «Актуальні проблеми викладання географії Полтавщини».

У 1995 р. на кафедрі був залишений на посаді асистента випускник спеціальності «історія та географія» цього ж року В.В. Єрмаков.

Якщо в 1990-1994 роках на 1-й курс за поєднанням спеціальностей «історія і географія» приймалися три групи студентів, то з 1995 року їх стало дві (48 і 52 випускники 2000 і 2001 рр.), а з 1997 по 2001, і з 2007 по 2010 роки – 1 група.

У 1996 році декан факультету, замість поєднання «історія і географія», добився набору 1 групи спеціальності «історія та економіка» (скориставшись нашою ідеєю про доцільність поєднання спеціальностей «географія та економіка»). Цей експеримент виявився невдалим, і більше набору на вказане поєднання спеціальностей не було (як і поєднання спеціальностей «історія та культурологія»). У 1997 році, незадовго до відставки з посади декана, П.А.Кравченко добився набору для підготовки вчителів історії та правознавства (спочатку 1 групи, пізніше – до 2-4 груп). Останнє поєднання спеціальності й спеціалізації «правознавство» виявилось затребуваним.

Збільшення в другій половині 1990-х років навантаження на ставку до 1548 годин, та зменшення кількості груп за поєднанням спеціальностей «історія та географія» зумовило скорочення викладачів-географів. У 1996 р. був звільнений за скороченням В.В.Єрмаков, вступив до аспірантури Л.Л.Кушнір (продовжував викладати географічні дисципліни на частину ставки за сумісництвом); у 1997 році залишили роботу за власним бажанням С.С.Злобіна, та у зв'язку із закінченням терміну контракту – Л.І.Гоженко; у 1998 році звільнилися з ПДП як основної роботи О.М.Мащенко і С.С.Бульба. О.М.Мащенко перейшла на основну роботу в лабораторію інтеграції Інституту педагогіки (в 1998-2001 роках працювала на кафедрі спеціальних історичних дисциплін та географії на 0,5 ставки за сумісництвом, викладаючи курс «Загальне землезнавство»). С.С.Бульба перейшов на політичну роботу, але продовжував викладати за сумісництвом на частину ставки курси «Картографії з основами топографії», «Географія ґрунтів з основами ґрунтознавства» тощо.

Таким чином, у штаті кафедри спеціальних історичних дисциплін та географії у 1998/1999 навчальному році за основним місцем роботи працювали тільки 2 викладачі (і то, не на повну ставку): Л.М. Булава (викладав курси: Геологія, Біогеографія з основами екології, Фізична географія України, Рідний край, Соціоекологія, Методика навчання географії польова геологічна і географічна практики), та Л.М. Кушнір, яка в 1997 році повернулася в інститут після навчання в аспірантурі (викладала курси: Економічна і соціальна географія України, Економічна і соціальна географія зарубіжних країн, Фізична географія материків і океанів, Вступ до економічної географії).

Навантаження в 1369 годин на 0,87 ставки було за межами здорового глузду, неймовірно виснажувало. Тому автор статті став подумувати про можливість переходу на роботу в інший заклад. Тим більше, що в кінці 1990-х років автор із задоволенням працював над навчальними посібниками для учителів і учнів, а перспективи нашої спеціальності в ПДП були неясними.

Кафедра географії та краєзнавства, 1998 р.. Сидять (зліва направо): Г.В. Лаврик (викладач правознавства), О.В. Дубровська (Гайдар), старший лаборант, О.П. Єрмак, Л.М. Кушнір. Стоять: Л.М. Булава, В.С. Воловик (історик), С.С. Бульба, П.Я. Гавриш (археолог), Ю.В. Вільховий (викладач етнографії, народознавства, асистент з географії).

Але несподівано ситуація змінилася на краще. Ще влітку 1997 року деканом історичного факультету став Б.В. Год, який дещо прихильніше ставився до спеціальності «Географія» і викладачів-географів. Проте, як було сказано вище, ця спеціальність на історичному факультеті перебувала в досить пригніченому стані. Тому в кінці зими 1999 року декан природничого факультету М.В.Гриньова заявила про намір ліцензувати підготовку студентів за поєднанням спеціальностей «географія та біологія» на своєму факультеті. Цей намір підштовхнув Б.В. Года запропонувати авторові статті підготувати матеріали для ліцензування спеціальності «Географія», як першої, в поєднанні зі спеціальністю «Історія». Що й було зроблено. Упродовж весни 1999 року документи пройшли всі стадії розгляду. Позитивне рішення прийняла акредитаційна комісія, головою якої був декан геолого-географічного факультету Харківського державного університету К.А.Немец, а членом комісії – доцент кафедри картографії та фізичної географії цього університету О.О.Жемеров, яким ми глибоко вдячні за підтримку. У червні 1999 року, перед самим початком вступної кампанії, ліцензія була отримана. Щоправда, Б.В.Год, як історик, від самого початку обмежив ліцензовану кількість студентів (25 осіб) та кількість осіб що навчалися за держзамовленням (15 осіб, хоч була можливість ліцензувати спеціальність зі значно більшим обсягом держзамовлення). Але, не дивлячись на те, що декани-історики турбувалися, передусім, про свою спеціальність, ми вдячні Б.В. Году за те, що дав можливість існувати спеціальності, як першій на історичному факультеті.

Набір першої групи на спеціальність був успішно здійснений (у тому ж 1999 році ще була набрана 1 група на спеціальність «історія та географія»).

Спеціальність виявилася досить популярною (майже щорічно фіксується чи не найбільша кількість заяв абітурієнтів у розрахунку на кількість місць держзамовлення). Тому наступного, 2000 року ліцензований обсяг прийому студентів на 1-й курс був збільшений до 40 осіб (таким він і є й на час написання цієї книги). На жаль, обсяг держзамовлення так і залишався на рівні 15 осіб (тільки в 2010 році він становив 20 осіб).

Щоправда, тільки на початку 2000-х років ліцензійний обсяг по стаціонарній формі навчання виконувався повністю, а в подальшому він становив дещо менше (мінімум у 2011-2012 роках, 24-28 осіб). Ліцензійний обсяг прийому студентів заочної форми навчання спеціальності «Географія» був повністю виконаний тільки в 1999 році (25 осіб; до речі, це найсильніша група за всі 15 років навчання). В останні роки кількість студентів 1-ших курсів заочної форми навчання невелика (7-15 осіб). Але до 5-го курсу їхня чисельність значно зростає (інколи – понад 30 осіб), що пов'язано з масовим переведенням студентів зі стаціонарної форми навчання. Переліки навчальних дисциплін для студентів стаціонарної й заочної форм навчання аналогічні.

Окремі навчальні дисципліни географічного змісту викладаються для студентів-істориків («Історична географія», та «Основи екології» – в 1-му семестрі, «Етногеографія України з основами етнополітичної географії» – в 4-му семестрі). Додатково для студентів спеціальності «історія» зі спеціалізацією «суспільствознавство» викладачами кафедри розроблені навчальні дисципліни: «Демографія та географія населення», 1-й курс; «Суспільна географія світу» і «Суспільна географія України та рідного краю» – 5-й курс).

За 25 років існування спеціальності «Географія», як другої до спеціальності «історія», і за 15 років – як першої, навчальні плани неодноразово змінювалися.

Перший навчальний план з кваліфікацією випускників «Учитель географії, історії та основ економіки. Організатор краєзнавчо-туристичної роботи», який діяв для наборів 1999, 2000, 2001 років, не мав поділу на освітньо-кваліфікаційні рівні «бакалавр» і «спеціаліст». Приблизно половину аудиторного навчального навантаження відводилося на вивчення історичних дисциплін (у т.ч. тих, які, з нашої точки зору, були другорядними й не вивчалися в шкільних курсах історії). Порівняно з навчальним планом поєднання спеціальностей «історія та географія», відведено суттєво більше часу на вивчення географічних дисциплін. Проте, як і раніше, викладалася інтегрована фундаментальна географічна дисципліна «Загальне землезнавство». Введені курси «Вступ до спеціальності», «Основи промислового і сільськогосподарського виробництва», «Історія географічних відкриттів і досліджень», «Ландшафтознавство і фізико-географічне районування»; інтегрований курс, націлений на змістове й методичне забезпечення підготовки фахівців зі спеціалізації «Краєзнавчо-туристична робота та методика її організації»; дещо збільшений час на польові географічні практики.

За ліцензійними умовами, інститут зобов'язувався створити профільну кафедру. Але в 1999/2000 навчальному році керівництвом інституту цього не було зроблено (про причину можна було тільки здогадуватися). Рік при кафедрі спеціальних історичних дисциплін та географії (завідувачем кафедри дев'ятий рік був історик О.П.Єрмак), діяла методична географічна комісія. До двох штатних і трьох викладачів-сумісників у цьому навчальному році додався штатний викладач І.І.Іщенко – випускник аспірантури з геології Харківського універси-

тету. Ігор Іванович працював на кафедрі 4 роки, захистив кандидатську дисертацію, але залишив наш виш для продовження наукової діяльності.

Постановою Кабінету Міністрів України № 448 від 29.12.1999 року на базі Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка створено Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка.

Із 1 вересня 2000 року кафедра спеціальних історичних дисциплін та географії була реорганізована в кафедру географії та краєзнавства. В.о. завідувача кафедри призначений, а з грудня 2000 р. обраний Л.М. Булава. Крім нього, в штаті кафедри працювали географи Л.М.Кушнір, І.І.Іщенко, а також викладач археології і народознавства П.Я.Гавриш, історик і географ, випускник 1996 року Ю.В.Вільховий, викладач етнографічних дисциплін Л.І.Шаповал. Нетривалий час працював історик О.П.Самойленко.

Старшим лаборантом кафедри з середини 1990-х років і до цього часу сумлінно працює *О.В. Гайдар* (нетривалий час, під час її трирічної відпустки, на цій посаді працювали О.С. Швець і О.М. Семигал).

Збільшення обсягу навчального навантаження сприяло подальшому покращенню кадрового складу кафедри. Нами були зроблені пропозиції декільком творчим учителям м. Полтави (до речі, не всі вони відразу їх прийняли, але, з рештою, майже всі згодом перейшли працювати на кафедру). Першою погодилася перейти на посаду асистента новоутвореної кафедри Н.С.Іващенко, учитель гімназії №31 (після двох років роботи на кафедрі, вона повернулася на попередню посаду провідного учителя економіки й географії). Надія Семенівна почала викладати курс «Загальне землезнавство», вела лабораторні заняття з інших дисциплін. У кінці 2000 року почала працювати на кафедрі за сумісництвом Л.П.Вішнікіна (викладала курс методики навчання географії). Із початку 2001/2002 навчального року вона перейшла на роботу в штат кафедри (їй також був переданий від Л.М.Кушнір курс «Фізична географія материків і океанів»). З цього ж навчального року в університет, як на основне місце роботи, повернулася О.М. Мащенко. Із січня 2003 року (замість Н.С.Іващенко), прийшла працювати А.А.Шуканова. На початку 2003/2004 навчального року в штат кафедри був зарахований О.А. Федій (в 2004-2006 намагався реалізувати себе в інших сферах діяльності й працював за сумісництвом). Разом з тим, в перші роки існування кафедри географії та краєзнавства її залишили викладачі-сумісники С.С.Бульба та Л.Л.Кушнір.

В 2004 році на кафедрі (спочатку як старший лаборант, з жовтня – як асистент) була залишена випускниця першого набору на спеціальність «географія» О.С.Швець (Сороколат). У 2002 році вона посіла 2-ге місце на всеукраїнській студентській олімпіаді з географії, а команда Полтавського педуніверситету – 3-тє місце.

В 2004 році на кафедрі (спочатку як старший лаборант, з жовтня – як асистент) була залишена випускниця першого набору на спеціальність «географія» О.С.Швець (Сороколат). У 2002 році вона посіла 2-ге місце на всеукраїнській студентській олімпіаді з географії, а команда Полтавського педуніверситету – 3-тє місце.

Після того, як університет залишив І.І.Іщенко, з 2003/2004 н.р. за сумісництвом, а наступного року – в штаті кафедри працює викладачем геології Л.Д.Кубарева.

Через 2 роки після створення кафедри її залишили викладачі історичних та етнографічних дисциплін (П.Я.Гавриш, Ю.В.Вільховий, Л.І.Шаповал).

У 2002 році був прийнятий новий навчальний план спеціальності «Географія та історія» (у зв'язку із чітким поділом на освітньо-кваліфікаційні рівні «бакалавр» і «спеціаліст»). Відтепер підготовка за першою спеціальністю відбувалася за 4 роки (видавався диплом із кваліфікацією фахівця: Бакалавр, учитель географії та основ економіки). На 1-4 курсах історичні дисципліни викладалися в межах блоку вибірових навчальних дисциплін. Були відсіяні другорядні історичні дисципліни. Деякі зміни відбулися в обсязі географічних дисциплін. Були об'єднані в один курси «Біогеографія» та «Основи екології». Введений новий курс «Історія взаємодії суспільства і природи» (9 семестр).

У 2006 році прийнятий третій навчальний план (у зв'язку із переходом на кредитно-модульну систему навчання). Зокрема, від 1/3 до 2/3 від загального обсягу навантаження відводилося на самостійну й індивідуальну роботу студентів; вводилися нові зразки для розробки робочих програм навчальних дисциплін, модульний контроль знань, оцінювання знань за 100-бальною шкалою, з детальною розбивкою оцінювання за кожний вид роботи тощо. Зазначимо, що в перший же рік упровадження цієї системи (яку не зовсім коректно назвали «болонською») рівень знань студентів різко знизився, оскільки більшість часу вони проводили за написанням рефератів тощо. Деякі зміни відбулися і в змісті навчального плану. Зокрема, інтегрований навчальний курс «Загальне землезнавство» був розділений на чотири окремі (вступний курс з попередньою назвою, метеорологія і кліматологія, гідрологія, геоморфологія). Введені курси «Методика географічних досліджень», «Актуальні проблеми сучасної географії і методики її навчання». Співвідношення між лекціями й лабораторними заняттями встановлене в пропорції 2:1. Перелік польових практик зберігся до цього часу.

Навесні 2004 року, в зв'язку із закінченням 5-річного терміну ліцензії, відбулася перша акредитація спеціальності (вона пройшла успішно, й ліцензія була продовжена ще на 5 років).

У 2008 році був здійснений перехід від поєднання спеціальностей «Географія та історія» (останній випуск був здійснений у 2012 році) – до підготовки за однією спеціальністю «Географія» та спеціалізацією «Організація краєзнавчо-туристичної роботи» (у 2013 році був здійснений перший випуск). У зв'язку з переходом на підготовку фахівців за однією спеціальністю, збільшилася кількість годин на викладання географічних дисциплін (практично всі штатні викладачі стали працювати на 1,5 ставки). Крім того, введені нові навчальні дисципліни (для підготовки бакалаврів - Історична географія та етнографія; Гео-економіка; Географічні аспекти охорони природи й раціонального природокористування; Практикум з геоінформатики та сучасних інформаційних технологій навчання географії; для підготовки спеціалістів - Вступ до рекреаційної географії; Фізична географія й геоecологія Полтавщини; Економічна географія й економіка Полтавщини тощо).

Нові навчальні плани спеціальності були прийняті в 2010 і 2012 роках.

Повторна акредитація спеціальності «Географія» проходила навесні 2010 року. Ліцензія Міністерства освіти і науки на здійснення освітньої діяльності зі спеціальності 6.040104 Природничі науки. Географія за освітньо-кваліфікаційними рівнями «бакалавр» і «спеціаліст» діє до 1.07.2020 року. Передбачений набір студентів стаціонарної й заочної форм навчання для підготовки бакалаврів зі спеціальності 6.040104 Природничі науки. Географія з кваліфікацією випускників «Учитель географії» (термін навчання – 4 роки), та спеціалістів зі спеціальності 7.04010401 Природничі науки, з кваліфікацією випускників «Учитель географії та основ економіки. Організатор краєзнавчотуристичної роботи» (термін навчання – 1 рік, на базі освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр»).

В 2007-2013 роках на кафедрі діяла ліцензована й акредитована магістратура зі спеціальності (Освітньо-кваліфікаційний рівень: Галузь знань: 0401 Природничі науки. Спеціальність: 8.040104 Географія. Освітньо-кваліфікаційний рівень: магістр. Кваліфікація випускника: Географ. Викладач географії). За 6 років функціонування було підготовлено 55 магістрів.

В міру потреби, до роботи на кафедрі, як сумісники, залучалися доктори географічних наук, професори І.П. Половина і І.М.Дудник; викладачі кафедри екології та охорони довкілля нашого університету (д.б.н, професор О.М.Смоляр, к.б.н., доцент Н.О.Смоляр), викладачі-географи Полтавського кооперативного інституту (тепер – економіки і торгівлі) П.В.Шуканов, М.М.Логвин, В.Г.Смирнова; як фахівець зі спортивного туризму й спортивного орієнтування, з 2003 по 2007 рік залучався до роботи на кафедрі за сумісництвом А.В. Липницький; як спеціаліст з геоекології – Т.В. Лаврут. Працювали за сумісництвом випускники кафедри М.С.Лихман (2006 року), Т.С.Заєць (Япринець) (2006 року, в 2007-2014 рр.), Г.Л.Кушнір (2012/2013);

Час від часу за сумісництвом, а з 2011 року – знову в штаті кафедри працює В.В.Єрмаков, з 2006 року – С.М.Шевчук (з 09.2007 р. – в штаті кафедри).

А.В.Липницький (крайній зліва) серед членів кафедри географії та краєзнавства, 2004 рік

Більшість викладачів, які зараз працюють в штаті кафедри, захистили кандидатські дисертації під час роботи в нашому закладі, або працюючи в ньому за сумісництвом. Кандидатами географічних наук стали Л.М.Кушнір (1998), С.М.Шевчук (2008), В.В.Єрмаков (2010); кандидатами педагогічних наук – О.М.Мащенко (2000), Л.П.Вішнікіна (2009), А.А.Шуканова (2009), О.А.Федій (2013).

Дисертації захистили цілий ряд випускників кафедри. Кандидатом географічних наук став Отечко Сергій Анатолійович (випуск 2009 р.); кандидатом економічних наук – Гава Юрій Васильович (випуск 2005 р.). Є доктор історичних наук (Хоменко Тамара Олексіївна, випуск 1997 р.), і кандидати історичних наук, які навчалися на спеціальності «історія та географія»: Дудка В'ячеслав Іванович, Іванюк Олег Леонідович, Кропива Юлія Володимирівна, Оніщенко Ольга Володимирівна, Вільховий Юрій Віталійович, Делія Оксана Вікторівна (всі – випуску 1996 року), Мельникова Світлана Олександрівна, Белько Олег Олександрович (випуск 1998 р.), Коваленко Оксана Валентинівна (1999 р.); Ляхно Віта Іванівна (2001 р.); кандидати педагогічних наук: Копилець Євген Вікторович (випуск 1997 р.), Фазан Василь Васильович (випуск 2001 р.); кандидат психологічних наук – Колодочка (Шевчук) Вікторія Валентинівна (випуск 2005 р., спеціальність «історія та географія»). Навчаються в аспірантурі за географічними спеціальностями: Кучер Ігор Ігоревич, Кушнір Анатолій Степанович, Лимарь Тетяна Вікторівна, з педагогіки – Кушнір Галина Леонідівна.

Комплексна тема наукових досліджень кафедри - *«Краєзнавчий аспект неперервної географічної й економічної освіти»*. Перелік основних публікацій за 15 років існування кафедри подається у додатку. У наступному додатку подається перелік і зміст наукових конференцій, проведених із 2001 року.

КОРОТКА ІНФОРМАЦІЯ ПРО СФЕРИ НАУКОВИХ ІНТЕРЕСІВ ВИКЛАДАЧІВ КАФЕДРИ

Булава Леонід Миколайович	Екологія ландшафтів Полтавщини. Краєзнавство. Методика навчання фізичної географії і краєзнавства.
Мащенко Ольга Миколаївна	Методика викладання фізичної географії та інтегрованих курсів з природознавства. Екологічна освіта і виховання
Кушнір Людмила Миколаївна	Регіональна соціально-економічна географія. Методичне забезпечення комплексу навчальних дисциплін.
Вішнікіна Любов Петрівна	Методика навчання географії
Шуканова Анжела Анатоліївна	Методика навчання географії та основ економіки (міжпредметні зв'язки)
Кубарева Любов Дмитрівна	Перспективи нафтогазоносності кристалічного фундаменту Дніпровсько-Донецької западини
Єрмаков В'ячеслав Володимирович	Історична географія Полтавщини
Федій Олександр Анатолійович	Географія розселення сільського населення
Шевчук Сергій Миколайович	Теорія та історія суспільної географії в Україні
Япринець Тетяна Сергіївна	Методика природоохоронної освіти на уроках географії
Смирнова Віра Геннадіївна	Гідрологія суходолу

Починаючи з 1999 року, викладачі кафедри організують виїзні польові географічні практики. Місця проведення виїзних практик указані після списків студентських груп кожного з наборів.

Кафедра має наукові зв'язки з географічними факультетами класичних і педагогічних університетів, лабораторіями Інституту педагогіки НАПН України: географічної та економічної освіти, інтеграції змісту шкільної освіти.

Кафедра географії
та краєзнавства.
Грудень 2003 р.

*О.В. Гайдар,
Л.П.Вішнікіна,
Л.М.Кушнір,
А.А.Шуканова,
О.М.Мащенко
О.А.Федій,
Л.М.Булава*

Викладачі кафедри географії та краєзнавства із членами комісії для ліцензування магістратури з географії (весна 2007 р.)

1-й ряд: А.А. Шуканова, В.В.Ковтун (доцент Київського НПУ імені М.Драгоманова), Л.М.Кушнір, Л.П.Вішнікіна, Г.І.Денисик (зав. кафедри, доктор географічних наук, професор Вінницького державного педагогічного інституту, голова комісії); 2-3 ряд: М.С. Лихман, О.С.Швець, Л.Д.Кубарева, О.А.Федій, Л.М.Булава, О.М.Мащенко.

Стоять: Машенко О.М., Булава Л.М., Шевчук С.М., Кушнір Л.М. Сидять: Федій О.А., Гайдар О.В., Шуканова А.А., Вішнікіна Л.П., Кубарєва Л.Д., Япринець Т.С.

Викладачі й студенти на всеукраїнському турнірі юних географів у Полтаві

Веселі географи

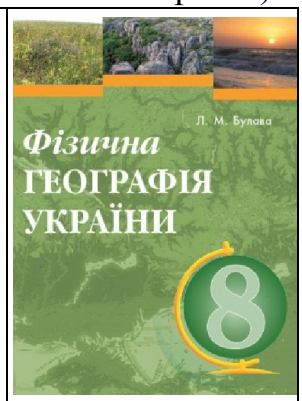
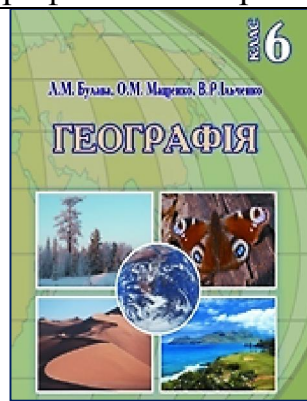
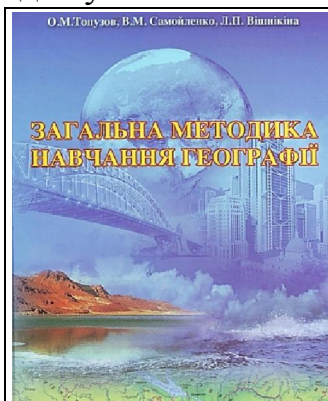
Викладачі кафедри займаються не тільки навчальною роботою і вихованням студентів, але й читають лекції, беруть участь в заходах, які проводить Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені М.В.Остроградського (курси підвищення кваліфікації викладачів; семінари, спільні науково-практичні конференції, конкурс «Учитель року», учнівські олімпіади з географії), працюють в системі Малої академії наук (консультують виконання науково-дослідницьких робіт учнів, є членами журі конкурсів).

← 3 учнями 8 класу – переможцями й призерами олімпіад з географії, табір «Ерудит», 2014

Кафедра є одним із провідних центрів досліджень з методики навчання географії в Україні. Зокрема, доцент Л.П.Вішнікіна є співавтором унікальних на всьому пострадянському просторі підручників і навчальних посібників для студентів, методистів, учителів. Л.М. Булава, Л.П.Вішнікіна, О.М. Мащенко,

А.А.Шуканова є авторами й співавторами підручників і навчальних посібників для учнів загальноосвітніх шкіл (у т.ч. – з грифом Міністерства освіти України).

Викладачі географічних дисциплін, які працювали в ПНПУ імені В.Г. Короленка і його попередниках упродовж 1914 – 2014 років

<i>Прізвище, ім'я, по батькові</i>	<i>Посади на час роботи</i>	<i>Роки роботи</i>
Тарасов Василь Никифорович	Викладач історії та географії	1914 – 1917
Булдовський Олександр Теофілович	Голова науково-учебної ради педінституту, професор ПІНО	1917 – 1930
Ніколаєв Валентин Федорович	Голова науково-учебної ради педінституту, декан, професор ПІНО	1920–1923
Гавриленко Микола Іванович	Старший викладач учительського, педагогічного інститутів, ІНО	1920 – 1960 (з перервами)
Самбікін Михайло Митрофанович	Професор педінституту і ПІНО	1920 – 1934
Дубняк Кость Володимирович	Професор педінституту і ПІНО	1920 – 1922
Лук'янович Борис Борисович	Викладач ПІНО	1921 – 1924
Матвієнко-Гарнага Федір Трохимович	Професор ПІНО	1921 – 1923
Рибаков Іван Федотович	Ректор ПІНО, професор (історик) викладач економічної географії	1919 – 1924
Пархоменко Володимир Олександрович	Професор історії; викладач економічної географії ПІНО	1924 – 1925
Ніколаєв Микола Федорович	Професор ПІНО	1924 – 1930
Колонтай Олекса Маркіянович	Професор ПІНО, доцент ІСВ	1925 – 1933
Педан Ілько Сергійович	Викладач ПІНО	1928 – 1930
Білецький Федір Григорович	Професор, завідувач кафедри ІСВ	1930 – 1933
Іллічевський Олімпій Олександрович	Позаштатний доцент ІСВ	1930 – 1933
Соколов Михайло Олександрович	Позаштатний викладач ПДП	1933 – 1935
Ткаченко Леонід Пилипович	Доцент, ст. викладач географії й геології Ректор Полтавського педінституту	1929 – 1941 1941 – 1942
Прохорова Лідія Іванівна	викладач учительського інституту	1946 – 1951
Нікітенко Наталія Іванівна	викладач учительського інституту	1947 – 1958
Гоженко Людмила Іванівна	Доцент ПДП	1990 – 1997
Злобіна Світлана Олександрівна	Старший викладач ПДП	1991 – 1997
Кушнір Людмила Миколаївна	Доцент ПДП, ПНПУ	1991 - по цей час
Кушнір Леонід Леонідович	Старший викладач ПДП	1991 – 2002
Бульба Степан Степанович	Старший викладач ПДП	1991 – 2001
Булава Леонід Миколайович	Завідувач кафедри, професор ПНПУ	1992 - по цей час
Мащенко Ольга Миколаївна	Доцент ПДП, ПНПУ	1992 - по цей час
Єрмаков В'ячеслав Володимирович	Доцент ПНПУ	1995- 1996, 2011- цей час
Вільховий Юрій Віталійович	Старший викладач	1996 – 2002

Іщенко Ігор Іванович	Ст. викладач, доцент ПДПУ	1999 – 2003
Івашенко Надія Семенівна	Викладач, географ, учитель	2000 – 2002
Вішнікіна Любов Петрівна	Доцент ПНПУ	2000 - по цей час
Шуканова Анжела Анатоліївна	Доцент ПНПУ	2003 – по цей час
Федій Олександр Анатолійович	Доцент ПНПУ	2003 – по цей час
Кубарева Любов Дмитрівна	Старший викладач ПНПУ	2003 - по цей час
Швець Ольга Сергіївна	Асистент ПДПУ	2004 – 2007
Шевчук Сергій Миколайович	Доцент ПНПУ	2007 – по цей час
<i>Викладачі, які з 1990 року викладали географічні дисципліни за сумісництвом</i>		
Закалюжний Віктор Маркович	Доцент ПНПУ	1990 – 1997
Шуканов Павло Васильович	Доцент	1990-ті – поч. 2000
Смоляр Наталія Олексіївна	Доцент ПНПУ	2001 - по цей час
Логвин Михайло Михайлович	Доцент	В 2000-х рр.
Липницький Анатолій Володимирович	Викладач туризму й спортивного орієнтування	2003-2007
Лаврут Тетяна Валеріївна	Доцент	2004 – 2005
Лихман Максим Сергійович	Викладач географії	2006 – 2008
Япринець Тетяна Сергіївна	Викладач географії	2007 – по цей час
Смирнова Віра Геннадіївна	Доцент	2010– по цей час
Кушнір Галина Леонідівна	Асистент	2012
<i>Декани, завідувачі кафедр (не географи), які мали відношення до організації географічної освіти</i>		
Білецький Федір Григорович	Завідувач відділення і кафедр	1930 – 1933
Мазепа Іван Ількович	Декан, завідувач відділу, кафедри	1932 – 1941
Єрмак Олександр Петрович	Завідувач кафедри	1990 – 2000
Кравченко Петро Анатолійович	Декан історичного факультету	1989-1997, 2002 -
Год Борис Васильович	Декан історичного факультету	1997 – 2002

В розділі 2 творчі портрети викладачів з короткими біографічними нарисами подаються в хронологічній послідовності (по мірі їхнього зарахування на роботу).

Учасники конференції «Географія та екологія Полтави», 25.04.2008 р.

ДОДАТОК 1

Збірники наукових праць кафедри (і їхній зміст)

Актуальні проблеми методики викладання географії рідного краю.

Матеріали обласної науково-практичної конференції. — Полтава, 1994. — 80 с.

Редколегія: О.П.Єрмак /відп.ред./, Л.М.Булава /наук.ред./, С.Ф.Клепко, Н.І.Казирод, П.А.Кравченко, Л.А.Романець, І.Ф.Українець.

У збірнику матеріалів конференції викладені актуальні проблеми змісту і методики вивчення учнями середніх шкіл Полтавщини курсу "Географія рідного краю та розділу "Своя область".

До секції «Наукове географічне краєзнавство» включені матеріали, в яких з'ясовуються проблеми, що не знайшли належного висвітлення у літературі (історія географічних досліджень, охорона природних ресурсів тощо).

У матеріалах секції "Шкільне географічне краєзнавство" міститься дослід викладання краєзнавчих курсів кращими вчителями області; пропозиції щодо удосконалення їх змісту і методики.

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ І. Наукове географічне краєзнавство

Булава Л.М., Єрмак О.П. Географічне краєзнавство на Полтавщині: історія, сучасний стан, перспективи, 3-8

Бульба С.С. Географічні карти Полтавщини, 8-12

Дудник І.М. Науково-методичні основи вивчення адміністративного району, 12-14

Закалюжний В.М., Кривошея В.О. Геологічна будова міста Полтави і її околиць, 14-16

Логвін М.М. Деякі питання раціонального використання мінеральних ресурсів Полтавщини, 16-17

Шуканов П.В. Значення та раціональне використання малих річок Полтавщини, 17-19

Гавриш П.Я. Фізико-географічна характеристика басейну річки Псел, 19-21

Байрак О.М., Коротченко І.А. Поширення залишків степів на Полтавщині, 21-23
Мащенко О.М., Булава Л.М. Класифікація вододільних ландшафтів Полтавщини, 23-26
Байрак О.М., Стецюк Н.О. Ландшафтні заказники та ландшафтні регіональні парки у заповідній мережі Полтавської області, 27-29
Кигим С.Л., Кондратенко Т.К. З історії природоохоронного руху на Полтавщині, 29-31
Злобіна С.О. Стан вод і повітря на Полтавщині та заходи щодо їх охорони, 31-34
Михайличенко С.І., Любич Н.І., Кащенко О.М. Земельні ресурси Полтавщини і проблеми їх охорони, 34-36
Єрмак О.П. Сучасна демографічна ситуація в Полтавській області, 36-39
Бульба С.С. Матеріали до вивчення географічного положення адміністративних районів Полтавщини, 40-44
Коваленко Г.М., Хомич Л.О. Економіко-географічна характеристика міста Полтави, 45-47
Губарь В.М., Шулик В.В. Рекреаційні ресурси Полтавщини, формування індустрії відпочинку і туризму, 47-48

СЕКЦІЯ II. Шкільне географічне краєзнавство

Клепко С.Ф., Булава Л.М. Інтегративний потенціал географії, 48-51
Булава Л.М. Природа Полтавщини у цифрах і цікавих фактах, 52-56
Великолуг В.І. Звичаї і календарні обряди населення Полтавщини, 57-61
М'якота Г.Л. Про ведення словника термінів і понять, с. 61-62
Бойко Н.І. Деякі методичні аспекти викладання теми «погода», 61-63
Кушнір Л.Л., Кушнір Л.М. Візуальні спостереження за висотою сонці над горизонтом і освітленістю, 64-66
Батієвський П.І. Із досвіду краєзнавчої роботи у середній школі №9 м. Лубни, 66-67
Барскова Н.С. досвід позакласної і позашкільної роботи з географічного краєзнавства в ліцеї м. Комсомольська, 67-68
Стецюк Н.О. Екологічні екскурсії у позакласній роботі при вивченні географії рідного краю, 68-70
Гоженко Л.І. Про деякі особливості методики викладання курсу «Навколишній світ», 70-73
Романець Л.А. Елементи гри при вивченні «Географії рідного краю», 73-74
Валюх З.О., Снігуренко В.М., Українець Л.Ф. Географічні назви Полтавщини як джерело вивчення історії рідного краю, 74-76
Українець Л.Ф. Про наголос у географічних назвах Полтавщини, 76-78
Казирод Н.І. Граматичні особливості топонімів, 78-80

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ГЕОГРАФІЇ ПОЛТАВЩИНИ. — Полтава, 1994. — 138 с.
Частина I . — 70 с.; Частина II . — 68 с.

В посібнику викладена методика формування знань про природно-господарський комплекс Полтавської області. Вміщений довідковий матеріал, необхідний для аналізу закономірностей природи, населення і господарства Полтавщини. Розроблена система запитань, практичних завдань і вправ для закріплення умінь і навиків самостійної роботи учнів. Відведене місце питанням між предметних зв'язків географії з історією та біологією.

Для вчителів і студентів-географів, краєзнавців, пропагандистів-природоохоронців.

РЕДКОЛЕГІЯ: Л.М.Булава (відповідальний ред.), М.І.Степаненко, П.А.Кравченко.

Картосхеми і рисунки виконані С.С.Бульбою.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Полтавського державного педагогічного інституту ім. В.Г.Короленка 28.01.1994 р.

Науковий рецензент — кандидат географічних наук І.М.Дудник

ЗМІСТ ЧАСТИНИ I

1. ВСТУП (Булава Л.М., Кравченко П.А.), С. 3.
2. ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ (Булава Л.М., Бульба С.С.), С. 4.
3. ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИРОДИ (Булава Л.М., Стецюк Н.О.), С. 9
4. ГЕОЛОГІЧНА БУДОВА І КОРИСНІ КОПАЛИНИ (Булава Л.М., Закалюжний В.М.), С.11
5. РЕЛЬЄФ (Булава Л.М., Бульба С.С.), С.19
6. КЛІМАТ (Кушнір Л.М.) С. 28
7. ОПИС СТАНУ ПОГОДИ ТА ЇЇ ПРОГНОЗ ЗА МІСЦЕВИМИ ОЗНАКАМИ (Кушнір Л.Л.), С.44
8. ВНУТРІШНІ ВОДИ (Злобіна С.О.), С.48
9. ГРУНТОВИЙ ПОКРИВ (Булава Л.М., Мащенко О.М.), С.54
10. РОСЛИННИЙ ТА ТВАРИННИЙ СВІТ (Байрак О.М.), С.62
11. НЕСПРИЯТЛИВІ ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ І ЯВИЩА (Булава Л.М., Мащенко О.М.), С.69-70.

ЗМІСТ ЧАСТИНИ II

12. ЛАНДШАФТИ (Мащенко О.М., Булава Л.М.), С.3
13. ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ (Булава Л.М., Мащенко О.М.), С.14
14. ІСТОРІЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА АНТРОПОГЕННОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛАНДШАФТІВ (Гавриш П.Я.), С.17
15. ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ:
 - 15.1. Проблеми землеробства (Булава Л.М., Мащенко О.М.), С.20
 - 15.2. Проблеми лісокористування (Кушнір Л.Л.), С.22
 - 15.3. Проблеми організації рекреаційної справи (Кушнір Л.Л.), С.23
 - 15.4. Проблеми водокористування (Злобіна С.О.), С.25
16. ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД (Байрак О.М.), С.27
17. ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ:
 - 17.1. Мінерально-сировинні ресурси (Закалюжний В.М., Булава Л.М.), С.30
 - 17.2. Земельні ресурси (Гоженко Л.І.), С.31
18. НАСЕЛЕННЯ ТА РЕСУРСИ (Єрмак О.П.), С.33
19. ОСНОВНІ РИСИ ГОСПОДАРСТВА (Кушнір Л.М.), С.45
20. ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ (Великолуг В.І.), С.55
21. ПОХОДЖЕННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ (Булава Л.М.), С.58
22. ПИТАННЯ ДО КРАЄЗНАВЧИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ОЛІМПІАД (Булава Л.М.), С.65
23. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ, С.66

**Всеукраїнський науково-практичний семінар
«Сучасні технології навчання географії в шкільній, вузівській і післядип-
ломній освіті» (25-26.X.2006 р.)**

Географія для магістрантів. Навчально-методичний посібник для самостійної й індивідуальної роботи магістрантів спец. «Педагогіка і методика середньої освіти. Географія». — Ч.1. — Навчальні програми /За ред.Л.М.Булави. — Полтава, ПДПУ імені В.Г.Короленка, 2007.

Зміст

1. Основні положення освітньо-професійної програми

2. Навчальні програми дисциплін фундаментального й професійно-орієнтованого циклів:

Методологічні засади фізичної географії (Булава Л.М.)

Методологічні засади суспільної географії (Кушнір Л.М.)

Геоекологія (Мащенко О.М.)

Конструктивна географія

Геоглобалістика

Географія культури

Історична географія

Країнознавство

Методика викладання географії у вищих навчальних закладах

Міжпредметні зв'язки шкільних курсів географії та економіки.

Актуальні проблеми геології.

Географія релігій і сакральна географія.

Політична географія і геополітика.

Ландшафтна екологія

Науково-педагогічна практика у ВНЗ (6 тижнів)

Навчальна практика з географії культури (1 тиждень)

**Всеукраїнський науково-практичний семінар
"Географія та екологія Полтави", 25 квітня 2008 року.**

Програма роботи семінару та зміст збірника наукових праць :

Байрак Олена Миколаївна, доктор біологічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Наукового центру екомоніторингу та біорізноманіття мегаполісу НАН України, м. Київ. Напрямки моніторингу зеленої зони міста Полтави як складової регіональної екомережі.

Гожий Адам Васильович, кандидат технічних наук, доцент; Лемик Василь Богданович, директор ДНВП "Полтавський геодезичний центр". Топографічна карта – першооснова для стеження за станом господарського природокористування (стан і перспективи екологічного картографування Полтавщини).

Мащенко Ольга Миколаївна, к.п.н., доц., Булава Леонід Миколайович, канд. геогр.н, доц., Комісаренко Леся Станіславівна – студентка 4 курсу, ПДПУ імені В.Г.Короленка. Мікрокліматичні умови м. Полтави.

Смирнова Віра Геннадіївна, кандидат географічних наук, доцент кафедри загальноекономічних дисциплін Полтавського університету споживчої кооперації України, Мовчан Лідія Андріївна, гідролог відділу комплексного проектування Полтавського обласного виробничого управління водного господарства "Полтававодгосп". Гідрографічна мережа міста Полтави.

Беседіна Ірина Сергіївна, кандидат біологічних наук, доцент кафедри екології та охорони довкілля ПДПУ імені В.Г.Короленка. Історія досліджень та сучасний стан мікобіоти м. Полтави.

Халимон Олена, науковий співробітник відділу природи Полтавського краєзнавчого музею. Ботанічні студії Сергія Іллічевського в околицях Полтави у першій половині ХХ століття.

Орлова Л.Д., Заворочай А.Ю., Рожко А.І. Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. Лучні представники родини айстрові (compositae) в урбанofлорі м. Полтави

Засц Тетяна Сергіївна, асистент кафедри географії та краєзнавства ПДПУ імені В.Г. Короленка. Грунти Полтави.

Булава Леонід Миколайович, кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри географії та краєзнавства ПДПУ імені В.Г.Короленка. Ландшафтна карта Полтави та її округи.

Коваленко Оксана Валентинівна, ст. викл. кафедри історії України ПДПУ імені В.Г.Короленка. Вплив природних умов на містобудівну структуру та розпланування Полтави ХVІІ – ХVІІІ століття.

Волошин Юрій Володимирович, доктор історичних наук, професор кафедри історії України ПДПУ імені В.Г.Короленка. Розташування садиби Котляревських за Румянцевським описом Малоросії 1765-1769 рр.

Шевчук Сергій Миколайович, асистент кафедри географії та краєзнавства ПДПУ імені В.Г.Короленка, аспірант КНУ імені Тараса Шевченка. Розвиток суспільно-географічної думки у полтавському науковому центрі на початку ХХ століття.

Кушнір Людмила Миколаївна, кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та краєзнавства, Кушнір Леонід Леонідович, кандидат економічних наук, доцент кафедри ПДПУ імені В.Г.Короленка. Історико-демографічний аналіз міста Полтави.

Федій Олександр Анатолійович, ст. викл. кафедри географії та краєзнавства, Бірюкова Ольга Олександрівна, студентка 5 курсу ПДПУ імені В.Г.Короленка. Геодемографічна ситуація та трудовресурсний потенціал міста Полтави.

Кушнір Людмила Миколаївна, кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та краєзнавства, Чергінець Сергій А., магістрант. Економіко-географічна характеристика м. Полтави.

Федій Олександр Анатолійович, ст. викл. кафедри географії та краєзнавства. Роль міста Полтави у розвитку системи сільського розселення.

Кушнір Людмила Миколаївна, кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та краєзнавства, Товма Євген М., магістрант. З історії розвитку господарства Полтави (кінець ХVІІІ ст. – початок 90-х рр. ХХ ст.).

Єрмаков В'ячеслав Володимирович, ст. викл. Полтавського інституту економіки і менеджменту "Світоч". Промислове виробництво Полтави на початку ХХ століття.

Закалюжний Віктор Маркович, кандидат геолого-мінералогічних наук, доцент, завідувач кафедри біології людини і тварин. З історії відкриття вуглеводневих родовищ корисних копалин на Полтавщині.

Кубарева Любов Дмитрівна, ст. викл. кафедри географії та краєзнавства. Корисні копалини Полтавської області.

Булава Леонід Миколайович, кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри географії та краєзнавства ПДПУ імені В.Г.Короленка, Козуленко Дмитро, магістрант. Періодизація грошового обігу на території сучасної Полтави і її округи.

Копилець Євген Володимирович, аспірант ПДПУ імені В.Г.Короленка. Проблеми екологічного виховання учнів полтавських шкіл: бачення вчителів географії.

Вішнікіна Любов Петрівна, Булава Леонід Миколайович, к.г.н., доц., ПДПУ імені В.Г.Короленка. Модель вивчення природи міста Полтави у шкільному курсі географії.

**Збірник статей викладачів, студентів і магістрантів спеціальності
«Географія». — Випуск 1. — Полтава: ПДПУ, 2009. — 76 с.**

Збірник містить статті й тези з проблем різних галузей сучасної географії та методики її навчання, краєзнавства і країнознавства.

Редколегія: Булава Л.М. (голова), Кравченко П.А., Мащенко О.М., Шевчук С.М., Кушнір Л.М.
Рецензенти: Шуканов П.В., к.г.н., доцент Полтавського університету споживчої кооперації України; Закалюжний В.М., к.г.-м.н., доцент, завідувач кафедри біології людини і тварин ПДПУ імені В.Г.Короленка.

Відповідальний за випуск: декан історичного факультету, професор Кравченко П.А.

Друкується за рішенням ученої ради Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка від 25 грудня 2009 року (протокол № 5).

З М І С Т

Спеціальність «Географія» в ПДПУ імені В.Г. Короленка.....	5
<u>Історія географії та географічної освіти</u>	
<i>О.В.Сіверина, магістр, випускниця 2009 року(наук. керівник – доц. Л.М. Булава)</i> ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА У ПОЛТАВСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ІНСТИТУТІ В 1940-х – 1950-х РОКАХ	6
<i>Є.М. Товма, магістрант(наук. керівник – доц. Л.М. Кушнір)</i> ДО ПРОБЛЕМИ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ІСТОРІЇ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ ТА ДОСЛІДЖЕНЬ В ЕПОХУ СЕРЕДНІХ ВІКІВ	7
<u>Актуальні проблеми природокористування та геоєкології</u>	
<i>І.В. Зінченко, магістранта (наук. керівник – доц. О. М. Мащенко)</i> СУЧАСНА ЗАПОВІДНА МЕРЕЖА ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВИТКУ	11
<i>С.М. Шевчук, к. геогр. наук, ст. викладач</i> ЧИННИКИ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ (МЕДИКО-ГЕОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ).....	15
<i>О.О.Федоренко, магістр, випускник 2009 року(наук. керівник – доц. О.М.Мащенко)</i> ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЛАНДШАФТІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ	18
<i>Г.Л. Кушнір, студентка 3 курсу(наук. керівник – асистент Япринець Т.С.)</i> ГРУНТИ ПОЛТАВЩИНИ: ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ	23
<i>К.О. Кравченко, магістранта (наук. керівник – доц. О.М.Мащенко)</i> ВЗАЄМОДІЇ ПІДЗЕМНИХ ВОД У ГЕОГРАФІЧНІЙ ОБОЛОНЦІ...25	
<u>Суспільна географія та географія природних ресурсів</u>	
<i>О.А. Федій, старший викладач</i> РОЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА У РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ ПОЛТАВЩИНИ.....	33
<i>С.А. Чергінець, магістр, випускник(наук. керівник - доц. Л.М. Кушнір)</i> ОСНОВНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ МІСТА ПОЛТАВИ. .	38
<i>Н.В. Орленко, магістр, випускниця 2009 року(наук. керівник – доц. О.М. Мащенко)</i> КАРСТОВІ ПЕЧЕРИ ЯК СЕЛИТЕБНИЙ ТА СПЕЛЕОКЛІМАТИЧНИЙ РЕСУРС ...	39
<i>П.О. Остапенко, студент (наук. керівник – доц. Л. М. Булава)</i> СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ.....	44
<i>Є.О. Сухенко, магістрант(наук. керівник – О.А. Федій)</i> ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	47
<i>І.М. Скрипніченко, студентка IV курсу(наук. керівник – доц. Л.М. Кушнір)</i> СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ДЕМОГРАФІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ...52	
<u>Методика навчання географії і краєзнавства</u>	
<i>Р.М. Окань, магістр, випускник 2009 року(наук. керівник – доц. Л.П. Вішнікіна)</i> ЗАСТОСУВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ НА УРОКАХ ФІЗИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ	57
<i>М.В. Ковтун, випускниця 5курсу 2009 року(наук. керівник – доц. Л. М. Булава)</i> ВИКОРИСТАННЯ КРАЄЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ ПРИ ВИВЧЕННІ ГЕОЛОГО- ГЕОМОРФОЛОГІЧНОЇ БУДОВИ УКРАЇНИ (8клас)	61
<i>В.О. Федорів, магістранта (наук. керівник – доц. Л.П. Вішнікіна)</i> ЗАСТОСУВАННЯ ГРАФІЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ	63
<i>Н.В. Семенюта, магістранта (наук. керівник – доц. Л. М. Булава)</i> МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ КРАЄЗНАВЧИХ ЕКСКУРСІЙ ТЕРИТОРІЄЮ ЛУБЕНСЬКОГО РАЙОНУ	68
<u>Актуальні проблеми геології</u>	
<i>Л.Д. Кубарева, старший викладач</i> ПЕРСПЕКТИВИ НАФТОГАЗОНОСНОСТІ КРИСТАЛІЧНОГО ФУНДАМЕНТУ Д-ДЗ	71

Географія на Полтавщині: сучасний стан і перспективи розвитку: збірник статей регіональної наукової конференції, 5 квітня 2012 року. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка. – Полтава, 2012. – 134 с.

У збірнику наукових статей подаються матеріали регіональної наукової конференції, яка проходила 5 квітня 2012 року в м. Полтава (у зв'язку з підготовкою до XI з'їзду Географічного товариства України). Збірник скомпонований з урахуванням типового плану географічної характеристики. Для науковців, учителів, студентів, краєзнавців.
Постійне розташування матеріалів збірника: <http://geo.pnpu.edu.ua/MSzK.php>

Науковий редактор: *БУЛАВА Леонід Миколайович* – кандидат географічних наук, професор, завідувач кафедри географії та краєзнавства Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Рекомендовано до друку за рішенням Вченої ради Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (протокол № 10 від 26 квітня 2012 р.)

З М І С Т

Розділ 1.

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТЕРИТОРІЇ ПОЛТАВЩИНИ

- Р.В. Шевченко, Л.Д.Кубарева* ІСТОРІЯ РОЗРОБКИ СЕЙСМІЧНОЇ МОДЕЛІ ЗЕМЛІ..... 3
- В. А. Рябуха, О. М. Мащенко* ГЛЯЦІАЛЬНІ ФОРМИ РЕЛЬЄФУ ГЕОМОРФОЛОГІЧНОЇ ОБЛАСТІ ПРИДНІПРОВСЬКОЇ НИЗОВИНИ 6
- В.О. Глухота, Л.Д. Кубарева* ЗЛЕДЕНІННЯ В ІСТОРІЇ ЗЕМЛІ..... 9
- Л.М. Булава* АНАЛІЗ ЗМІН КЛІМАТУ МІСТА ПОЛТАВИ ЗА 1961–2011 РОКИ 11
- А.С. Кушнір* МАКРО- І МІКРОМОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЧОРНОЗЕМУ ТИПОВОГО ЯК КОМПЛЕКСНА ЕВОЛЮЦІЯ АГЕНТІВ ПЕДОГЕНЕЗУ В МЕЖАХ ПОЛТАВСЬКОЇ РІВНИНИ....15
- С.М. Гайдук, Л.М. Булава* ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ ТВАРИННОГО СВІТУ ТА ЗООГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛТАВЩИНИ І ПОЛТАВИ 21
- Л.І. Громак, В.В. Мовчан, А.О. Корнус, Б.М. Нешатаєв*
ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІСОВИХ ЛАНДШАФТІВ ЗАПОВІДНОГО УРОЧИЩА «ЯРИ-ЗАГАТКИ».... 24
- Л.М. Кушнір* ІСТОРІКО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСТВА МІСТА ПОЛТАВИ..... 32
- Т.В. Лимарь, С.М. Шевчук* ТЕРИТОРІАЛЬНА ТА ГАЛУЗЕВА СТРУКТУРА ТРАНСПОРТНОГО КОМПЛЕКСУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ..... 41
- К.М. Тарасенко, С.М. Шевчук* СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ..... 46
- М.І. Ковган* ІСТОРІЯ МЕДИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ПОЛТАВЩИНІ І В УКРАЇНІ.....49
- С.С. Козіка, С.М. Шевчук* МЕДИКО-ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАРОДОНАСЕЛЕННЯ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ..... 54
- Т.О. Чуйко, А.А. Шуканова* ОРГАНІЗАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО МОНІТОРИНГУ В МЕЖАХ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ 61
- Розділ 2. МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ, ДИПЛОМНА ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ З ГЕОГРАФІЇ, КРАЄЗНАВСТВА ТА ТУРИЗМУ НА ПОЛТАВЩИНІ (узагальнення досвіду)**
- Л.М. Булава* НОРМАТИВНЕ І МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ..... 66
- Т. Мельничук, О. Терещенко, Ю. Хлестун, Л.П. Вішнікіна* УРОК ГЕОГРАФІЇ НЕТРАДИЦІЙНОЇ ФОРМИ...69
- В.А. Кітченко, О.М. Мащенко* ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ ЗМІН КЛІМАТУ НА ЕТНІЧНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЛЮДСТВА 75
- М.М. Гупало* ГІДРОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ШКОЛІ..... 78
- Л.М. Кушнір, Г.Л. Кушнір* РОЛЬ ТУРИЗМУ У ФОРМУВАННІ КРАЄЗНАВЧИХ ЗНАТЬ. 81
- О.А. Федій, А.М. Василенко* ЗАСТОСУВАННЯ КАРТОГРАФІЧНОГО МЕТОДУ ПРИ ВИВЧЕННІ ДЕМОГРАФІЧНИХ ФАКТІВ І ПРОЦЕСІВ... 84
- А.А. Шуканова* ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗАГАДОК ПРИ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ ТА ЕКОНОМІКИ..... 88
- В.В. Уткін, Л.П. Вішнікіна* ВИВЧЕННЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ТА НАУКОВОГО ДОРОБКУ В.О. ОБРУЧЕВА. 94
- Н.С. Барскова* ВИЯВЛЕННЯ І ПІДТРИМКА ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ НА ПРИКЛАДІ КОМСОМОЛЬСЬКОГО МІСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА УЧНІВ..... 97
- Л.М. Дереча* ГЕОГРАФІЧНЕ ТОВАРИСТВО: ВІД ВИХОВАНЦЯ ДИТЯЧОГО ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ДО ВИПУСКНИКА ШКОЛИ (З ДОСВІДУ РОБОТИ)..... 102
- В.В. Мовчан* УЧАСТЬ УЧНІВ МАЛОКОМПЛЕКТНОЇ ШКОЛИ В МАН ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ В ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ 116
- І.О. Слабко* ІЗ ДОСВІДУ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ 121
- Л.М. Булава* ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ, 8 клас. Навчальна програма... 125

Система неперервної географічної освіти на Полтавщині:

Збірник статей регіональної науково-практичної конференції, 19-20 квітня 2013 року. / М-во освіти і науки України, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка; Полтавський інститут післядипломної педагогічної освіти імені М.В.Остроградського – Полтава, 2013. – 115 с.

У збірнику наукових статей подаються матеріали регіональної науково-практичної конференції, пленарні й секційні засідання якої проходили 19 квітня 2013 року в м.Полтава, а її практична частина – в школах Чутівського району Полтавської області - 20 квітня. Для науковців, учителів, студентів, краєзнавців.

З М І С Т

Розділ 1. ШКІЛЬНА ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА НА ПОЛТАВЩИНІ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

М.В. Богданова-Портяна РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВПРОВАДЖЕННЯ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ЗНАТЬ СЕРЕД УЧНІВ 8-х КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	3
О.С. Боровик УЗАГАЛЬНЕННЯ МЕТОДИЧНОГО ДОСВІДУ РОБОТИ ЗА ПІДРУЧНИКАМИ Й ІНШИМИ СКЛАДОВИМИ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ З ГЕОГРАФІЇ, РОЗРОБЛЕНИМИ АВТОРАМИ, ЩО ПРАЦЮЮТЬ НА ПОЛТАВЩИНІ.....	7
В.С. Яценко. ЗАСТОСУВАННЯ СТРУКТУРНОЇ МОДЕЛІ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ 6 КЛАСІВ З ФІЗИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ.....	9
Л.П. Вішнікіна, О.Г. Терещенко ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ФІЗИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ	13
О.А.Федій, Л.В.Федій ОСОБЛИВОСТІ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИХ ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НАСЕЛЕННЯ..	15
І. С. Липівець, О. А. Федій СІМЕЙНО-ШЛЮБНА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ ЯК ОСНОВА ЗНАТЬ ШКОЛЯРІВ ПРО ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ	20
О.М. Машенко., Н.І. Климовець ВИВЧЕННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ СВІТОВОГО ОКЕАНУ В 7 КЛАСІ.....	25
Н.О. Московченко. ВИКЛАДАННЯ ТЕМИ «ЛАНДШАФТИ» У СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ.....	28
Н.О. Шкурко. ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ КРАЄЗНАВЧОГО ПРИНЦИПУ В СИСТЕМІ НЕПЕРЕРВНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ.....	31
М.М. Гупало. ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ КРАЄЗНАВЧОГО ПРИНЦИПУ В МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКАХ ШКІЛЬНИХ КУРСІВ ГЕОГРАФІЇ.....	34
Т.І. Ліхтей. ЗАВДАННЯ ТА ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ КРАЄЗНАВЧОГО ПРИНЦИПУ У ГЕОГРАФІЧНІЙ ОСВІТІ.....	37
Л.П. Вішнікіна, Є.М. Купренко ЗАСТОСУВАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ.....	42
Т.І. Іваненко. ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ УЧИТЕЛЯ ГЕОГРАФІЇ З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ТА ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛІВ ЛІЦЕЮ.....	45
Л.П. Вішнікіна, Т.В. Мельничук ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІВ ОСНОВНІЙ ТА СТАРШІЙ ШКОЛІ.....	50

Розділ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ І МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ГЕОГРАФІЇ

Л. М. Булава, О.М. Машенко. ОБҐРУНТУВАННЯ ЗМІСТУ ЦИКЛУ ДИСЦИПЛІН ПРОФЕСІЙНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ДО ГАЛУЗЕВОГО СТАНДАРТУ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ КОМПЕТЕНТНІСТНОГО ФОРМАТУ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 6.040104 ГЕОГРАФІЯ.....	52
Л.М. Кушнір. МЕТОДИКА СКЛАДАННЯ КОМПЛЕКСНОЇ ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ СВОЄЇ МІСЦЕВОСТІ.....	57
С.М. Шевчук. ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА РЕГІОНУ: ВИЗНАЧЕННЯ ТА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ВИМІРИ	61
Н.М. Чугуївець, Л.М. Булава ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОПЕДЕВТИЧНОГО КУРСУ «ВСТУП ДО ГЕОГРАФІЇ» ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ У ПНПУ ІМЕНІ В.Г.КОРОЛЕНКА ТА ІРКУТСЬКОМУ ДЕРЖПЕДУНІВЕРСИТЕТІ	65
Н.Г. Тараненко, Л.М. Булава. МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ПОЛЬОВОЇ ПРАКТИКИ З БІОГЕОГРАФІЇ В ПНПУ ІМЕНІ В.Г. КОРОЛЕНКА.....	67
А.І. Гудзь, Л.М. Булава СУЧАСНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ КУРСУ «ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЕКОЛОГІЯ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ»	69

**Розділ 3. КРАЄЗНАВСТВО І ТУРИЗМ У СИСТЕМІ
НЕПЕРЕРВНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ НА ПОЛТАВЩИНІ**

Л. М. Булава ВИВЧЕННЯ ПОКАЗНИКІВ ВОДНОГО СТОКУ НА ПОЛТАВЩИНІ В СУЧАСНУ КЛІМАТИЧНУ ЕПОХУ	73
О.М. Машенко, Т.І. Леманюк ПРОЯВИ ЗАКОНОМІРНОСТІ АЗОНАЛЬНОСТІ НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛТАВЩИНИ.....	76
Г.В. Бурбига. ВИВЧЕННЯ ГОРИ ПИВИХА – ПРИКЛАД УПРОВАДЖЕННЯ КРАЄЗНАВЧОГО ПРИНЦИПУ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ.....	80
В.В. Єрмаков РОЗВИТОК ТУРИЗМУ НА ПОЛТАВЩИНІ У КОНТЕКСТІ КРАЄЗНАВЧОЇ ОСВІТИ.....	83
Л.М. Дереча БІБЛІОТЕЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО (З ДОСВІДУ РОБОТИ).....	85
С.М. Шевчук ПРОФЕСОР КОСТЬ ДУБНЯК–ВИДАТНИЙ ПОЛТАВСЬКИЙ ГЕОГРАФ-КРАЄЗНАВЕЦЬ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ.....	95
Г.Л. Кушнір РОЛЬ КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРИ ВИВЧЕННІ ГЕОГРАФІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ... ..	101
Л.М. Кушнір, І.В. Баран. ВИВЧЕННЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОЇ МЕРЕЖІ ЗІНЬКІВСЬКОГО РАЙОНУ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	104
В.М. Лютик ІЗ ДОСВІДУ ПРИРОДООХОРОННОЇ РОБОТИ.....	107
Т.С. Япринець, А.М. Василенко МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ВИХОВНОГО ЗАХОДУ «ПРИРОДНІ ЧУДЕСА ПОЛТАВЩИНІ»	108

Виїзна частина конференція на території Чутівського району

Список найважливіших публікацій штатних викладачів-географів ПНПУ

<p style="text-align: center;">Підручники для вищої школи з грифом МОН</p> <p>Топузов О.М. Загальна методика навчання географії : підручник / О.М. Топузов, В.М. Самойленко, Л.П. Вішнікіна. – К. : ДНВП «Картографія», 2012. – 512 с. (Затверджено МОНМС України, лист № 1/11-11996 від 20.07.2012 р.)</p>
<p style="text-align: center;">Посібники для вищої школи з грифом МОН</p> <p>Олійник Я.Б., Шевчук С.М. Методологічні основи розвитку суспільної географії в Україні у ХХ столітті. Навчальний посібник для ВНЗ / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К, 2010. – 240 с.</p> <p>Олійник Я.Б., Шевчук С.М. Методологічні основи розвитку суспільної географії в Україні у ХХ столітті: Навчальний посібник. – К.: ВГЛ «Обрії», 2011. – 168 с. (13,5 д.а.)</p>
<p style="text-align: center;">Програми для вищої школи з грифом МОН</p> <p>Топузов О.М. Методика навчання географії / О.М. Топузов, В.М. Самойленко, Л.М. Булава, Л.П. Вішнікіна. Навчальна програма. – Київ-Полтава: Інститут педагогіки АПНУ, Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, 2009. – 32 с.</p>
<p style="text-align: center;">Підручники для середньої школи з грифом МОН</p> <p>Булава Л.М. Загальна географія. [Підручник для 6 кл. загальноосв. навч. закл.] / Л.М.Булава, О.М. Машенко, В. Р. Ільченко. – Полтава: “Довкілля-К”, 2006. – 224 с.</p> <p>Булава Л.М. Фізична географія України. 8 клас: Підручник для загальноосвіт. навч. закл. / Л.М. Булава.— Харків: Видавництво «АН ГРО плюс», 2008. – 224 с.: іл.</p> <p>Довкілля-5.Екологія. Природознавство. Підр. для учнів 5 класу середніх загальноосвітніх шкіл / Ільченко В.Р., Гуз К.Ж., Машенко О.М. – Полтава:ПОІПОПП, 1997. - 124 с.</p> <p>Довкілля-5: Підр. для учнів 5 класу / Ільченко В.Р., Гуз К.Ж., Машенко О.М. – Полтава:ПОІПОПП, 2000. - 108 с.</p> <p>Довкілля-6. : Підр. для учнів 6 класу. Основні системи природи. Ч.2. / Ільченко В.Р., Гуз К.Ж., Машенко О.М. – Полтава: ПОІПОПП, 2000. - 84 с.</p> <p>Ільченко В. Р. Довкілля-5. Підручник для 5 класу / В.Р. Ільченко, К.Ж. Гуз, Л.М. Булава, О.М. Машенко. – Полтава: ПОІПО, 2000. – 108 с.</p> <p>Ільченко В. Р. Природознавство. Підручник для учнів 5 класу. — [Вид. 2-ге, доп. і перероб.]. / В.Р. Ільченко, К.Ж. Гуз, Л.М. Булава. — К.: Генеза, 2004. – 194 с.</p> <p>Ільченко В. Р. Природознавство: [Підручник для учнів 5-го класу середньої загальноосвітньої школи] / В. Р. Ільченко, К. Ж. Гуз, Л.М. Булава. – К.: Генеза, 1999. – 176с.</p> <p>Ільченко В.Р. Природознавство. Довкілля. [Підручник для 5 кл. загальноосв. навч. закл.]. / В.Р. Ільченко, К. Ж. Гуз, Л.М. Булава. — Полтава: Довкілля-К, 2005. – 160 с.</p> <p>Топузов О.М. Географія: підручник для 7 класу. / О.М. Топузов, О.Ф. Надтока, Т.Г. Назаренко, Л.П. Вішнікіна, А.А. Шуканова, В.М. Самойленко. – К. : ДНВП «Картографія», 2011. – 320 с. (всього 25, 93 др. арк..)</p>
<p style="text-align: center;">Посібники для середньої школи з грифом МОН</p> <p>Булава Л.М. Географія. 6 клас. [Педагогічний програмний засіб для загальноосвітніх навчальних закладів. Версія 1.0.]: Змістовне й методичне забезпечення Л.М. Булави, О.М. Машенко, В.Р.Ільченко. – К. : ЗАТ «Транспортні системи» – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM).</p> <p>Булава Л.М. Рідний край (географія та краєзнавство): Посібник для учнів 5 класу. Допущено Міністерством освіти України / [Л. М. Булава, В. М. Булига, О. М. Галус та ін.]; за ред. О.Я.Скуратовича. – К. : Видавничий центр «Просвіта», 1996. – 96 с.</p> <p>Географія. 10 клас. Збірник завдань для проведення моніторингу якості загальної середньої освіти за результатами навчання учнів в основній школі / О.Ф. Надтока, Л.П. Вішнікіна, Н.І.Забуга, Н.А. Дяченко. – К. : ТОВ «Центр навчально-методичної літератури», 2013. – 36 с. (українське та російське видання) (5 д.арк., особ. внесок 1, 3 др. арк.)</p> <p>Довкілля-5. Вип.2. Навч. посібн. з інтегрованого курсу для учнів 5 класу за експеримент. програмами / Ільченко В.Р., Гуз К.Ж., Машенко О.М. – Полтава: ПОІПОПП, 1995. - 72 с.</p> <p>Довкілля-6. Вип.3. Навч. посібн. з інтегрованого курсу для учнів 6 класу за експеримент. програмами / Ільченко В.Р., Гуз К.Ж., Машенко О.М. – Полтава: ПОІПОПП, 1995. - 76 с.</p> <p>Методика навчання географії материків і океанів: [навчально-методичний посібник для вчителів географії та студентів педагогічних вищих навчальних закладів] / О.М.Топузов, Т.Г.Назаренко, О.Ф.Надтока, Л.П. Вішнікіна, А.А. Шуканова, В.М. Самойленко. – К.: ДНВП «Картографія», 2011. – 128 с.</p> <p>Топузов О.М. , Назаренко Т.Г., Надтока О.Ф. , Вішнікіна Л.П. , Шуканова А.А. , В.М. Самойленко. Географія. Зошит для практичних робіт. 6 клас. – К. : ДНВП «Картографія», 2012. – 46 с.</p> <p>Топузов О.М. , Т.Г. Назаренко, О.Ф. Надтока, Л.П. Вішнікіна, А.А. Шуканова, В.М. Самойленко. Географія. Зошит для практичних робіт. 7 клас. – К. : ДНВП «Картографія», 2011. – 40 с. (4,74 др.арк.)</p> <p>Топузов О.М., Т.Г. Назаренко, О.Ф. Надтока, Л.П. Вішнікіна, А.А. Шуканова, В.М. Самойленко. Методика навчання географії материків і океанів. Навчально-методичний посібник для вчителів географії та студентів педагогічних вищих навчальних закладів. – К. : ДНВП «Картографія», 2011. – 128</p>

с. (всього 15,06 др. арк.)

Топузов О.М., Т.Г. Назаренко, О.Ф. Надтока, **Л.П. Вішнікіна**, С.Л. Капіруліна, В.М. Самойленко, **А.А. Шуканова**. Посібник для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання та проведення підсумкової контрольної роботи з географії у 11-х класах загальноосвітніх навчальних закладів – К.: ДНВП «Картографія», 2011. – 128 с.

Програми для середньої школи з грифом МОН

Бабченко Г. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Природознавство, 5 клас. / Г. Бабченко, **Л. Булава**, Т. Васютіна та інші. – К.: Шкільний світ, 2001. – 24 с.

Булава Л. М. Географія, 7-9 класи: Програми для вчителів, які викладають географію після вивчення інтегрованого курсу «Довкілля» / **Л.М. Булава, О.М. Мащенко**. – Полтава: ПОІПОПП, 2000. – 52 с.

Булава Л. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Географія, 5 – 10 класи. / Л.Булава, Й. Гілецький, Т. Гільберт та інші. – К.: Шкільний світ, 2001. – 221 с.

Булава Л.М. Географія. 7-8 класи. / **Л.М. Булава, О.М. Мащенко** //Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Природознавство, 1-11 класи. — Полтава: “Довкілля”, 2003. — С.137-167.

Булава Л.М. Програми факультативів і спецкурсів з географії та основ економіки / Л.М. Булава, М.І. Карлін, Л.І. Круглик та інші. – К.: Ін-т змісту і методів навчання, 1997. – 136 с.

Ільченко В.Р. Природознавство. Програма для учнів V класу / Укладачі: В.Р. Ільченко, **Л.М. Булава**, К.Ж. Гуз //Інформаційний збірник Міністерства освіти. – 1997. – №7. – С.3-6.

Програма для середньої загальноосвітньої школи. Природознавство /Ільченко В.Р., Гуз К.Ж., **Мащенко О.М.** – К.: Перун, 1996. - 200 с.

Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Природознавство. Довкілля. Географія. /Ільченко В.Р., Гуз К.Ж., **Мащенко О.М.** – Полтава: «Довкілля-К», 2003. - 204 с.

Монографії

Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Полтавська область / **Л.М.Булава, Л.М.Кушнір, С.М.Шевчук** та інші. / За заг. ред. В.О. Пашенка, М.І. Степаненка, Б.В. Гола. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2008. – 476 с.

Дефініції дидактики географії : понятійно-термінологічний словник(електронна версія) / В.М. Самойленко, **Л.П. Вішнікіна**, І.О. Діброва. – К. : Ніка-Центр, 2013. – CD (214 Мб). – 334 с. (28,8 др. арк.)

Джаман М.О., **Єрмаков В.В., Смирнова В.Г.** Суспільно-географічні процеси на території Полтавського історико-географічного краю у період формування індустріального суспільства: Монографія / Під ред. М.О. Джамана. – Полтава: РВВ ПУЕТ, 2011. – 231 с.

Дидактика географії : монографія (електронна версія) / В.М. Самойленко, О.М. Топузов, **Л.П. Вішнікіна**, І.О. Діброва. – К. : Ніка-Центр, 2013. – CD. – 570 с. (49,2 др. арк.)

Регіональна екологічна мережа Полтавщини / О.М.Смоляр, **Л.М. Булава**, Н.О. Стецюк та інші. - Полтава, Верстка, 2010. – 204с. (13,9 др. арк.).

Шевчук С.М. Наукова школа Українського науково-дослідного інституту географії та картографії / С.М. Шевчук. – Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2013. – 270 с. (16 д.а.)

Підручники й посібники для вищої школи без грифу МОН

Булава Л.М. Біогеографія з основами екології: Навчальний посібник для студентів /

Булава Л.М. Внутрішні води України. Навчальний посібник для вивчення теми курсу «Фізична географія України» / Леонід Миколайович Булава. – Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2011. – 20 с.

Булава Л.М. Державний екзамен з географії. Навчальний посібник для підготовки до державного екзамену бакалавра / **Л.М. Булава, Л.П. Вішнікіна, О.М. Мащенко**. — Полтава: ПДПУ імені В.Г.Короленка, 2007. — 32 с.

Булава Л.М. Клімат України: посібник для студентів-географів і вчителів / Л.М. Булава. — Полтава, ПДП імені В. Г. Короленка, 1994. – 22 с.

Булава Л.М. Методика викладання фізичної географії України: Посібник для вчителів / **Л.М.Булава, О.М. Мащенко**. – Полтава: Полтавський інститут післядипломної освіти пед. працівників, 1994. [У 5-ти випусках].

Булава Л.М. Методичні рекомендації до проведення польової практики з географії ґрунтів / Л. М. Булава, Н. О. Смоляр . — Полтава, ПДПУ, 2003. — 28с.

Булава Л.М. Методичні рекомендації щодо підготовки курсових і кваліфікаційних робіт з географії / Л.М. Булава. – Полтава: ПДПУ імені В.Г. Короленка, 2009. – 24с.

Булава Л.М. Нумізмати́ка і боністика з основами теорії та історії грошей / Л.М. Булава. – Навчальний посібник для студентів. – Полтава: ПДПУ, 2006 – 80 с.

Булава Л.Н. Физическая география СССР: Общий обзор. Европейская часть. Кавказ: Методические рекомендации для студентов по выполнению лабораторных работ и самостоятельных заданий / Л.Н. Булава, Ю.Т. Карандеев. – Кривой Рог: КГПИ, 1991. – 40 с.

- Вішнікіна Л.П.** Впровадження навчальних моделей у методичний апарат шкільного підручника з географії // Інститут педагогіки АПН України, Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. – К.: ПТЗО, 2009. – 36 с.
- Державний екзамен з циклу психолого-педагогічних дисциплін з методикою навчання географії : навчально-методичний посібник / **Л.П. Вішнікіна**, А.В. Хоменко, А.С. Харченко, А.В. Ткаченко. – Полтава: ПНПУ, 2010. – 67 с.
- Кушнір Л.М.** Географія населення.: Навчальний посібник. / Л. М. Кушнір. — Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2010. – 152 с.
- Кушнір Л.М.** Географія рідного краю (економіко-географічна характеристика Полтавської області): Посібник. / Л. М. Кушнір. — Полтава: ПДПУ, 2008. — 60 с.
- Кушнір Л.М.** Демографія та етнографія України.: Навчальний посібник. / Л. М. Кушнір. — Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2010. — 156 с.
- Кушнір Л.М.** Історія географічних відкриттів і досліджень. Навчальний посібник. / Л. М. Кушнір. — Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2009. — 31 с.
- Кушнір Л.М. Методичні рекомендації до вивчення лекційного курсу, виконання практичних робіт, самостійної та індивідуальної роботи для студентів I курсу історичного факультету з курсу «Демографія». / **Л.М. Кушнір, М. С. Лихман, О. С. Швець**. — Полтава: Ciclon Print, 2007. — 96 с.
- Кушнір Л.М. Методичні рекомендації до вивчення лекційного курсу, самостійної роботи з навчальної дисципліни за вибором «Демографія» студентами III курсу. / **Л.М. Кушнір, М.С.Лихман**. — Полтава: Ciclon Print, 2007. — 26 с.
- Кушнір Л.М.** Методичні рекомендації до виконання лабораторних занять та самостійної роботи з курсу «Економічна та соціальна географія України». /Л. М. Кушнір. — Полтава: АСМІ, 2003.— 59 с.
- Кушнір Л.М.** Методологічні засади суспільної географії: Навчальний посібник. / Л. М. Кушнір. — Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2010. — 128 с.
- Кушнір Л.М. Основи теорії суспільної географії. Навчальна програма, плани лабораторних робіт та методичні рекомендації до самостійної та індивідуальної роботи для студентів II курсу. / **Л. М. Кушнір, С. М. Шевчук**. — Полтава: ПП Шевченко Р.В., 2008. — 38 с.
- Кушнір Л.М.** Основи туризму. Навчальний посібник. / Л.М. Кушнір. — Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2009. — 30 с.
- Кушнір Л.М.** Програма учбової польової практики студентів IV курсу історичного факультету (економічна та соціальна географія). / Л. М. Кушнір. — Полтава: АСМІ, 2003. — 16 с.
- Кушнір Л.М.** Суспільна географія України. Навчальний посібник. / Л. М. Кушнір. — Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2010. — 236 с.
- Л. М. Булава. — Полтава: ПДПУ імені В. Г. Короленка, 2005. – 48 с.
- Мащенко О.М.** Методика навчання природознавства. Навчальний посібник / Ольга Миколаївна Мащенко.– Полтава: ПНПУ, 2013. – 63 с.
- Мащенко О.М.** Гідрологія та геоморфологія. Навчально-методичний посібник / О.Мащенко, **Т. Яп-ринець**. – Полтава: ПДПУ, 2009. – 76 с.
- Мащенко О.М.** Загальне землезнавство. Навчальний посібник / Ольга Миколаївна Мащенко. – Полтава: ПНПУ, 2010. - 62 с.
- Мащенко О.М.** Метеорологія та кліматологія. Навчально-методичний посібник / Ольга Миколаївна Мащенко. – Полтава: Друкарська майстерня, 2009. – 42 с.
- Мащенко О.М.** Метеорологія та кліматологія. Навчальний посібник /Ольга Миколаївна Мащенко. – Полтава: ПНПУ, 2010. - 72 с.
- Мащенко О.М.** Основи ландшафтознавства. Навчальний посібник / Ольга Миколаївна Мащенко. – Полтава: ПНПУ, 2010. - 86 с.
- Мащенко О.М.** Шкільний курс природознавства та методика його викладання: Навчальний посібник для студентів спеціальності «географія» /Ольга Миколаївна Мащенко. - Полтава: Вид-во ПДПУ, 2005. – 66 с.
- Методичні рекомендації щодо написання курсових і дипломних робіт з циклу географічних дисциплін / Укладач **Л.М. Булава**. – Полтава: Полтавський держ. пед. ун-т ім. В.Г.Короленка, 2002. – 28 с.
- Федій О.А.** Методичні рекомендації по виконанню завдань польової практики зі спортивного туризму та орієнтування / Олександр Анатолійович Федій. — Полтава : Друкарня ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2011. — 20 с.
- Фізична географія материків та океанів: навчально-методичний посібник / **Л.П. Вішнікіна, Т.С. Яп-ринець**. – Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2010. – 92с.
- Шевчук С.М.** Взаємодія суспільства та природи. Навчально-методичний посібник / С.М. Шевчук. – Полтава: ПДПУ імені В.Г.Короленка, 2009. – 51 с.
- Шевчук С.М.** Історична географія. Навчально-методичний посібник. / С.М. Шевчук. – Полтава: Друкарська майстерня, 2010. – 57 с.
- Шевчук С.М.** Основи екології. Навчально-методичний посібник / С.М. Шевчук. – Полтава: ПДПУ імені В.Г.Короленка, 2009. – 46 с.
- Шевчук С.М.** Основи теорії суспільної географії. Навчально-методичний посібник / С.М. Шевчук. – Полтава: Друкарська майстерня, 2010. – 47 с.
- Шуканова А.А.** Суспільна географія регіонів і країн. Методичні рекомендації з освоєння дисципліни для студентів III-IV курсу спеціальності 6.040104 Географія. — Полтава, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, 2011. – 41 с.

Підручники й посібники для середньої школи без грифу МОН

- Булава Л.М.** Географія Полтавської області: Посібник для учнів 8-9 класів. / Л.М. Булава. – Полтава: Полтавський інститут післядипломної освіти пед. працівників, 1996. – 56 с.
- Булава Л.М.** Географія Полтавської області: Посібник для учнів 8-9 класів [Видання 2-ге, доп. і переробл.] / Л. М. Булава. – Полтава: Полтавський обл. інститут післядипломної освіти пед. працівників, 1999. – 56 с. (Серія: Бібліотека учителя ХХІ століття).
- Булава Л.М.** Географія рідного краю. Кременчуцький район: Навчальний посібник для учнів 5 класу / Л. М. Булава. – Полтава: ІМЦ «Наукова зміна», 1996. – 80 с.
- Булава Л.М.** Географія рідного краю: Навчальний посібник для учнів 5 класу шкіл міста Полтави / Л. М. Булава. – Полтава: Полтавський інститут післядипломної освіти пед. працівників, 1995. – 65 с.
- Булава Л.М.** Географія рідного краю: Підручник для учнів 5 класу / Л.М. Булава. – Полтава: Полтавський інститут післядипломної освіти пед. працівників, 1996. – 72 с.
- Булава Л.М.** Географія своєї області. Полтавщина: Посібник для учнів (додаток до краєзнавчого атласу). – Полтава: “Оріяна”, 2004. – 28 с.
- Булава Л.М.** Географія України (Фізична географія): Навчальний посібник для учнів 8 класу / Л. М. Булава. – Полтава: Полтавський і-т післядиплом. освіти пед. Працівн., 1998. – 124 с.
- Булава Л.М.** Географія України. 9 клас: Методичні рекомендації для підготовки до екзамену / Л. М. Булава. – Полтава: Полтавський ін.-т післядиплом. освіти пед. працівн., 1998. – 72 с.
- Булава Л.М.** Географія України. Практичні і самостійні роботи. Роздаткові дидактичні матеріали: Методичний посібник / Л. М. Булава. – Полтава: ІМЦ «Наукова зміна», 1997. – 36с.; додатки (комплект роздаткових дидактичних матеріалів).
- Булава Л.М.** Географія. Типові задачі і практичні завдання: Методичні рекомендації /
- Булава Л.М.** Готуємось до географічних олімпіад (шкільних, районних, обласних). Навчально-методичний посібник / Л. М. Булава. – Харків: Видавничка група «Основа», 2008. – 176с.
- Булава Л.М.** Економічна та соціальна географія світу: [Навчальний посібник для учнів 10 класу]. / Л. М. Булава. – Полтава: Полтавський обл. інститут післядипломної освіти пед. працівників, 1999. - 72 с.
- Булава Л.М.** Економічна та соціальна географія України: Навчальний посібник для учнів 9 класу/ Булава Л. М., Нагорнюк М. П. – Полтава: Полтавський обласний інститут післядипломної освіти пед. працівників, 1999. – 84 с. [1-ше видання]. (Розроблений методичний апарат посібника, зміст тем 1-2 розділу I, теми 1 розділу II; розділів III і IV).
- Булава Л.М. Економічна та соціальна географія України: Навч. посібник для учнів 9 класу / **Булава Л.М.**, Нагорнюк М. П. – Полтава: ПОППО, 2000. – 104 с. [2-ге вид., доп. і переробл.].
- Булава Л.М. Методичний посібник щодо підготовки і захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН / **Л.М.Булава, Л.М.Кушнір, О.А.Федій**; за ред. Л.М.Булави. – Полтава: ПОЦНТТУМ, 2008. – 48 с.
- Булава Л.М.** Методичні рекомендації по використанню краєзнавчого матеріалу в курсі фізичної географії (на прикладі Кривбасу): Посібник для вчителів / Л.М. Булава. – Кривий Ріг: КДП, 1990. – 17 с.
- Булава Л.М.** Рідний край. Географія та краєзнавство (Полтавщина) : Навч. пос. для учнів 5класу. [2-ге вид., доп. й перероб.] / Л. М. Булава. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2002. – 104 с.
- Булава Л.М.** Рідний край. Географія та краєзнавство. Навчальний посібник для учнів 5 класу шкіл Полтавської області. / Л. М. Булава. – Полтава: ТОВ «АСМІ» 1997. – 96 с.
- Булава Л.М.** Фізична географія України. 8 клас. Дидактичні матеріали для формування предметної компетентності учнів. – Харків: Вид. група «Основа», 2009. – Частина 1. – 80 с.; частина 2. – 112 с. (Б-ка журн. «Географія»; Вип. 6 (66)).
- Булава Л.М.** Фізична географія України: Навчальний посібник для учнів 8-9 класів / Л.М. Булава. – Полтава: Полтавський ін-т післядипломної освіти пед. працівників, 1997. – 88 с.
- Зошит та щоденник досліджень з природознавства. Навч. посібн. для 5 класу загальноосвітньої школи / **Мащенко О.М.**, Ільченко О.Г., Гуз К.Ж. - Полтава: ПОПОПП, 2003. - 68 с.
- Л. М. Булава. – Полтава: ІМЦ «Наукова зміна», 1996. – 24 с.
- Методика вивчення курсу «Природознавство» («Довкілля») у 5-6 класах: навч.-метод. посіб. / В.Р.Ільченко, О.Г.Ільченко, **О.М.Мащенко** та ін. – К.: Педагогічна думка, 2008.– 168 с.
- Методика викладання інтегрованого курсу з природознавства в 5 класі.Пос. для учителів / Ільченко В.Р., Гуз К.Ж., Ільченко О.Г., **Мащенко О.М.** – Полтава:ПОПОПП, 1997. - 204 с.
- Методика викладання інтегрованого курсу з природознавства в 6 класі.Пос. для учителів / Ільченко В.Р., Гуз К.Ж., Ільченко О.Г., **Мащенко О.М.** – Полтава:ПОПОПП, 1998. - 196 с.
- Методика викладання курсу "Природознавство. Довкілля" в 5-6 класах / В.Р.Ільченко, К.Ж. Гуз, В.С.Коваленко, **О.М.Мащенко.** – Полтава: Видавництво "Довкілля - К", 2005. – 144с.
- Природознавство. Довкілля. Зошит та щоденник досліджень. Навчальний посібник для учнів 5 класу. – Частина I. / Ільченко О.Г., **Мащенко О.М.**, Гуз К.Ж. - Полтава; Вид-во "Довкілля - К", 2005. – 64 с.
- Соціально-економічна географія світу в структурно-логічних конспектах: Навчально-методичний посібник для учнів, абітурієнтів та вчителів / **Л.П. Вішнікіна, О.А. Федій.** – Полтава: АСМІ, 2000. – 63 с.
- Щоденник досліджень та зошит з довілля. Навч. посібн. для учнів 5 класу загальноосвітньої школи /

Мащенко О.М., Ільченко О.Г., Гуз К.Ж. - Полтава: ПОПОПІ, 2000. - 76 с.

Словники й довідники

Кушнір Л.М., Лихман М.С. Демографія. Словник-довідник. — Полтава: CiclonPrint, 2007. — 40с.
Кушнір Л. М. Словник термінів і понять з економічної та соціальної географії: Посібник. / **Л.М. Кушнір, С. М. Шевчук.** — Полтава: Друкарська майстерня, 2009. — 63 с.

Наукові й науково-популярні видання з географії та краєзнавства

Білоусько О. Полтавщина: Природа. Традиції. Культура / О.Білоусько, **Л.Булава**, А.Славуцький та інші. — Полтава: Оріяна, 2007. — 104 с., іл.

Булава Л.М. Про походження географічних назв Полтавщини / Л. М. Булава, В. Н. Жук // Постметодика: Науково-метод. журнал Полтавського ін-ту післядипломної освіти пед. працівників. — 1994. - №3(7). — С. 30-34 (початок); 1995. - №2(9). — С. 46-49 (закінчення).

Булава Л.Н. Физико-географический очерк территории Криворожского горнопромышленного района / Л.Н. Булава. — Кривой Рог: КГПИ, 1990. — 125 с. / Рукопись депонирована в УкрНИИНТИ 2.11.1990 г., № 1808-Ук90.

Диканщина. Историчний нарис / **Л.М. Булава** та інші. — Полтава: Дивосвіт, 2013. — 560 с. + 64 с. вкл. (65, 9 др. арк.)

Пасічний Г.В. Фізична та економічна географія Дніпропетровської області: Посібник для вчителів / Г.В. Пасічний, **Л.М. Булава**, А.С. Горб та інші. — Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1992. — 188 с.

Полтавська область : природа, населення, господарство. Географічний та історико-економічний нарис / [Аліман М. В., Андрієнко В. В., **Булава Л.М.** та ін.] ; за ред. К. О. Маца. — [2-ге вид., доп. і перероб.]. — Полтава : Полтавський літератор, 1998. — 336 с., іл. + вкл.

Картографічні твори

Булава Л.М. Полтавська область. Комплект контурних карт і довідкових матеріалів з географії / **Л.М. Булава, С.С. Бульба** (довідкові матеріали); В. Є Любченко (розробка карт). — Вінниця: ЕкоБізнес-Центр, 1996. — 4 с.

Полтавська область : Географічний атлас : Моя мала Батьківщина / М-во освіти і науки України, Полтав. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. — / [Голова ред. кол. **Л.М. Булава** ; відп. ред. Т.В. Погурельська]. — К. : ТОВ «Видавництво «Мапа», 2004. — 20 с.

Найважливіші статті в наукових виданнях

Булава Л. Методичні рекомендації щодо організації олімпіад з географії / Л.Булава// Географія та основи економіки в школі. — 2008. — № 5. — С. 37-44; № 6. — С. 31-42.

Булава Л.М. Підготовка до конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів – членів МАН (секція географії). // Географія. Науково-методичний журнал. — 2008. — № 19(119). - Методичний банк, внесок №41-й. — 16 с.

Булава Л.М. Підготовка майбутніх учителів географії до формування міжпредметних компетентностей учнів // Імідж сучасного педагога. - № 4(93). — 2009. — С. 31-35.

Булава Л.М. Про типовий план вивчення природних зон. 8 клас / **Л.М. Булава, О.М. Мащенко** // Краєзнавство. Географія. Туризм. — 2008. — № 1(534) — С. 6-9.

Булава Л.М. Рельєф. Геологічна будова. Корисні копалини. 8 клас / Л. М. Булава // Географія.[Науково-методичний журнал]. — 2005. — № 13-14. —С. 2-25.

Булава Л.М. Турнір як форма організації позакласної роботи з географії / **Л.М. Булава, О.М.Мащенко** // Географія. Науково-методичний журнал. — 2009. — № 6(130). — С. 2-7.

Булава Л.Н. Ландшафтно-индикационные исследования формирования растительности отвалов Кривбасса / Л. Н. Булава // Растения и промышленная среда: Сб. науч. трудов. — Свердловск, 1990. — С. 148-154.

Джаман М.О., **Єрмаков В.В.** Регіональний економічний простір у період розвитку капіталізму // Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія». Збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. — Випуск 7 (28). — Ч.І. — Редкол.: відп. ред.. д.е.н., проф. Герасимчук З.В. — Луцьк, 2010. — С. 185-197.

Джаман М.О., **Єрмаков В.В.** Ретроспективні особливості формування системи розселення на території історико-географічного краю Полтавщини // Економічна та соціальна географія: Наук. зб. / Ред. кол.: С.І. Ішук (відп. ред.) та ін. — 2008. — Вип. 58. — С. 91-103.

Джаман М.О., **Єрмаков В.В.** Формування галузевої структури сільськогосподарського виробництва Полтавського історико-географічного краю після селянської реформи 1861 року // Часопис соціально-економічної географії. — Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. — Харків, 2008. — Вип. 4 (1). — С. 87-95.

Єрмаков В.В. Промислово-географічні процеси у період формування індустріального суспільства // Географія та туризм: Наук. Зб./Ред.кол.: Я.Б.Олійник (відп.ред.) та ін.. — К.: Альтерпрес, 2013. — Вип. 25. — С. 263-273.

Єрмаков В.В. Просторово-часові особливості формування поселенської мережі Полтавського ІГК // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. — № 824. — Геологія-географія-екологія. — Вип. 29 (2008). — С. 105-111.

Єрмаков В.В. Розміщення кустарних промислів Полтавщини після селянської реформи 1861 року// Географія та туризм: Наук. Зб./Ред.кол.: Я.Б. Олійник (відп.ред.) та ін.. — К.: Альтерпрес, 2013. — Вип.

24. - С. 223-232.

Кушнір Г.Л. Философский, педагогический и краеведческий аспекты категории «знание» / Г.Л. Кушнір // Уральский научный вестник. – Серия: Педагогические науки, Психология и социология, Физическая культура и спорт. – 2013. – №23 (71). – С. 24 – 28.

Кушнір Л.М. Историчні віхи та навчальні проблеми вітчизняної регіональної економічної політики // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. — Серія «Економічні науки». — №2 (27), Травень 2008 р. — С. 30—36.

Кушнір Л.М. Особливості сучасної галузевої структури господарства Полтавської області. / **Л.М. Кушнір, С.М. Шевчук** // Географія та сучасність. Науковий вісник Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. — 2009. — Вип. 21. — С. 45 — 54.

Кушнір Л.М. Про географічне положення Більського городища. / Л. М. Кушнір, Л. Л. Кушнір // Полтавський археологічний зб. – 1999 (до 1100–ліття м. Полтави за результатами археологічних досліджень): Збірник наукових праць / Від. ред. Супруненко О.Б. — Полтава: Археологія, 1999. — С. 105—120.

Кушнір Л.М. Проблеми комплексно-пропорційного розвитку економіки регіону. // Єврорегіон Буг: проблеми і перспективи транскордонного співробітництва. — Луцьк, 1996. — С. 105—111.

Кушнір Л.М., Шевчук С.М. Историко-географічні особливості розвитку господарського комплексу Полтавського регіону. / Л.М. Кушнір, Л.Л. Кушнір, С.С. Ніколенко // Часопис соціально-економічної географії. — Харків. — 2009. — № 10. — С. 8 — 17.

Машенко О.М. Ландшафтно-мелиоративное районирование Сумской области // Физическая география и геоморфология. Республиканский междуведомств. научн. сборник. - Вип.34. – 1987. – С. 65-69.

Машенко О.М. Природно-сельскохозяйственные районы Сумской области // Вісник Київського університету. Географія. - 1988. - Вип. 30. – С.17-22

Машенко О.М. Технологія систематизації знань інтегрованого курсу з природознавства у свідомості учнів 5-6 класів на підґрунті дидактичних тезаурусів // Теорія і практика інтеграції змісту освіти. Освітня програма “Довкілля”. Зб. наук. праць. – Київ – Полтава: Довкілля-К. – 2004. – С. 93-103.

Машенко О.М. Формування ПНКС засобами фізичної географії // Формування природничо-наукової картини світу в учнів середньої школи. - К.: Ін-т педагогіки АПН, 2005. – С. 73 – 92.

Машенко О.М. Формування системи фізико-географічних знань у студентів географічних спеціальностей // Географія і сучасність. Зб. наук. праць НДПУ імені М.П.Драгоманова. – Вип. 7. – К.: 2002 - С.210-217.

Олійник Я.Б. Методи вивчення наукових шкіл в історії української суспільної географії / Я.Б.Олійник, **С.М. Шевчук**// Часопис економічної та соціальної географії. – 2012. - С. 14–20.

Олійник Я.Б. Наукові школи як об’єкт дослідження в історії географії / Я.Б. Олійник, **С.М. Шевчук** // Історія української географії. – Тернопіль, 2013. – Вип. 27. – С. 3 – 15.

Олійник Я.Б. **Шевчук С.М.** Регіональні аспекти розвитку методологічних основ суспільної географії в Україні у ХХ столітті // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: География. – 2011. – Т. 24 (63) № 2, часть 2. – С. 3 - 9.

Олійник Я.Б., **Шевчук С.М.** Теоретичні підходи до розуміння сутності наукової школи у географії // Економічна та соціальна географія. Міжвідомчий науковий збірник. – К., 2011. – Вип. 61. – С. 79 – 89.

Олійник Я.Б.Методологічні основи історико-наукових досліджень у суспільній географії (на прикладі вивчення наукових шкіл) / Я.Б. Олійник, **С.М. Шевчук** // Економічна та соціальна географія. Науковий збірник. – 2013. – Вип. 2 (67). – С. 3 – 12.

Самойленко В.М. Створення та застосування тестів у навчанні географії / В.М. Самойленко, **Л.П. Вішнікіна** // Педагогіка вищої та середньої школи: Збірник наукових праць. Випуск 32. – Кривий Ріг. – 2011. – С. 15-29.

Топузов О.М. Компетентнісний підхід до навчання географії / О.М. Топузов, **Л.П. Вішнікіна** // Географія та основи економіки в школі. – 2011. – № 5. – С. 34-37.

Топузов О.М. Комплексний навчально-методичний комплект шкільного курсу географії в системі особистісно орієнтованого навчання / О.М. Топузов, **Л.П. Вішнікіна** // Проблеми сучасного підручника: збірник наукових праць. Випуск 11 – К.: Педагогічна думка. – 2011. – С. 130-137.

Топузов О.М. Методичні прийоми навчання географії / О.М. Топузов, **Л.П. Вішнікіна** // Географія та основи економіки в школі. – 2011. – № 6. – С. 33-36.

Топузов О.М. Результати засвоєння економічних знань учнями 9-10-х класів у процесі навчання географії в умовах вибору підручників / О.М. Топузов, **А.А. Шуканова** // Витоки педагогічної майстерності : зб. наук. праць Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. – Випуск 7. – Полтава, 2010. – Серія «Педагогічні науки». – С. 23–29.

Топузов О.М. Логіко-гносеологічний аналіз процесу формування демографічних понять/ О.М. Топузов, **О.А. Федій** // Постметодика. — 2012. — № 3 (106). — С.51—56.

Федій О. А. Методична система формування демографічних понять в учнів як засіб фундаменталізації знань про населення / О. А. Федій. – Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології – 2013. – № 6 (32). – С. 127–133.

Федій О. А. Науковий контекст демографічних понять у методиці навчання економічної і соціальної географії / О. А. Федій. – Постметодика. – 2013. – № 2. – С. 37–40.

Федій О.А. Системи сільського розселення Полтавської області : сучасний стан та перспективи фор-

мування / О.А. Федій // Географія і сучасність : [зб. наук. праць Нац. пед. у-ту ім. М.П. Драгоманова]. — К. : Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова. — 2010. — Вип. 21. — С. 100—108.

Федій О.А. Формування демографічних понять засобами шкільного підручника з географії // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол.; наук. ред. — О.М. Топузов]. — К. : Педагогічна думка, 2012. — Вип. 12. — 784 с. — С. 735–742.

Шевчук В.В., Шевчук С.М. Ректори Полтавського інституту народної освіти (1921 – 1930) та Полтавського інституту соціального виховання (1931 – 1933) // Історична пам'ять. — Полтава: ПНПУ. — 2013. — Вип. 30.

Шевчук С.М. Методологічні основи суспільно-географічного джерелознавства / С.М. Шевчук // Економічна та соціальна географія: Наук. зб. / Ред. кол.: С.І.Іщук (відп. ред.) та ін. — К., 2007. — Вип. 57. — С. 45 – 52.

Шевчук С.М. Розвиток методології суспільної географії в Україні у першій половині ХХ століття / С.М. Шевчук // Економічна та соціальна географія: Наук. зб./ Ред. кол.: С.І.Іщук (відп. ред.) та ін. — К., 2005. — Вип. 56. — С. 27 – 37.

Шевчук С.М. Федір Матвієнко-Гарнага – видатний український економіко-географ і економіст / С.М. Шевчук // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. — Тернопіль, 2006. — Вип.13. — С. 30 – 33.

Шуканова А. Сакральні-наукові основи освітнього процесу / А. Шуканова, П. Шуканов // Імідж сучасного педагога. — Полтава, 2012. — № 3 (122). — С. 3–6 .

Шуканова А.А. Психолого-дидактичні засади засвоєння економічних знань учнями у процесі навчання географії / А.А. Шуканова // Імідж сучасного педагога. — Полтава, 2009. — № 8–9 (97–98) — С. 122–126.

Шуканова А.А. Самоосвітня діяльність вчителя географії / А.А. Шуканова // Імідж сучасного педагога. — Полтава, 2011. — № 8–9 (117–118). — С. 113–115.

Шуканова А.А. Функціональна структура професійної компетентності вчителя географії в системі неперервної освіти / А.А. Шуканова // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол., головн. ред. В.М. Мадзігон, наук. ред. О.М. Топузов]. — К. : Педагогічна думка, 2011. — Вип. 11. — С. 740–746 .

Публікації в інших виданнях

Булава Л.М. Концепція розвитку неперервної географічної освіти в Україні (в контексті проєктів закону про вищу освіту / Л.М. Булава, **О.М. Мащенко** // Непрерывное географическое образование: новые технологии в системе высшей и средней школы Материалы IV международной научно-практ. конференции. - Гомель: . ГГУ им. Ф.Скорины, 2013.- С. 62-64.

Вішнікіна Л.П. Педагогічне моделювання як основа проєктування освітніх технологій / Л.П. Вішнікіна // Імідж сучасного педагога. — 2008. - № 7-8 (86-87). — С. 80-84.

Джаман М. Управління розселенським процесом як чинник розвитку сільської місцевості (на прикладі Полтавської області) / Михайло Джаман, Олександр **Федій** // Часопис соціально-економічної географії : [зб. наук. праць Харківського нац. у-ту ім. В.Н. Каразіна]. — Х. : Видавництво ХНУ імені В.Н. Каразіна. — 2010. — вип. 7 (2). — С. 81—85.

Єрмаков В.В. Закономірності динаміки промислової підсистеми господарства Полтавського регіону після селянської реформи 1861 року // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Географія. — Тернопіль, 2005. — №2. — С. 82-84.

Заєц Т.С. Тестове оцінювання знань // Краєзнавство. Географія. Туризм. — 2006. - № 4. — С. 12-16

Кушнір Л.Н., Шевчук С.Н. Особливості вивчення природокористування на регіональному рівні // Непрерывное географическое образование. — Гомель: Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины, 2011 — С. 15-17.

Кушнір Г.Л. Формування краєзнавчо-туристичних знань у студентів природничих спеціальностей / Г.Л. Кушнір //Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Методика навчання природничих дисциплін у вищій та середній школі» (XX КАРІШИНСЬКІ ЧИТАННЯ). — 29-30 травня 2013. — С. 203- 205.

Кушнір Л.М., Шевчук С.М. Суспільно-географічні особливості населення Полтавської області. // Економічна та соціальна географія. Міжвідомчий науковий збірник. — К., 2010. — Вип. 60. — С. 79 – 89.

Кушнір Л.М., Кушнір Л.Л. Сучасна Полтава. // Краєзнавство. Географія. Туризм. Серія «Шкільний Світ» - № 3 (584). — січень 2009. — С. 2 – 5.

Кушнір Л.М., Шевчук С.М. Історико-географічні особливості заселення території Полтавщини. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія географія. — Вінниця, 2010. — Вип. 20. — С. 119-124.

Кушнір Л.М., Шевчук С.М. Особливості рекреаційно-туристичної діяльності в Полтавській області. // Гуманітарний вісник. Науково-теоретичний збірник. — Переяслав-Хмельницький, 2010. — С. 186-188.

Мащенко О.М. Інтегративний потенціал географічних знань в освітній галузі «Природознавство» шкільної освіти України / О.М. Мащенко, Л.М. Булава // Непрерывное географическое образование: новые технологии в системе высшей и средней школы Материалы IV междуна. научно-практич. кон-

ференції. - Гомель: ГГУ ім. Ф.Скорины, 2013.- С.165-168.

Машенко О.М. Мотивація навчальної діяльності школярів в умовах особистісно-орієнтованого навчання // Збірник наукових праць ПДПУ. - вип. 5(38) Серія "Педагогічні науки". - Полтава: Вид-во "АСМІ", 2005. - С. 29-39

Машенко О.М. Систематизація знань о природі учасимися 5-6 класов / О.М. Машенко // Образовательная модель «Логика природы. Технологии интеграции содержания естественнонаучного образования. Сб. научн. трудов. - М.: 2003. - С.112-116.

Топузов О.М. Вплив демографічних знань на формування життєвих компетенцій учнів / О.М. Топузов, О.А. Федій // Постметодика. — 2011. — № 6 (103). — С.48—50.

Топузов О.М. Поняття «демографічний перехід» у шкільному курсі економічної і соціальної географії світу / О.М. Топузов, **О.А. Федій** // Географія та основи економіки в школі. — 2012. — № 4. — С. 22—24.

Шевчук С.М. Професор Михайло Самбікін – основоположник української агрометеорологічної науки та організатор географічної освіти на Полтавщині / С.М.Шевчук // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль, 2009. – Вип. 20. – С. 30 – 34.

Шуканова А.А. Проектування змісту і методики формування економічних знань в шкільних курсах географії // Імідж сучасного педагога. – 2008. – №7-8 (86-87). – С.105-109

Шуканова А.А. Формування економічних знань учнів // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2012. – №10-11 (735-736). – С. 3-8.

Шуканова А.А. Функціональна структура професійної компетентності вчителя географії в системі неперервної освіти / А.А. Шуканова // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол., головн. ред. В.М. Мадзігон, наук. ред. О.М. Топузов]. – К. : Педагогічна думка, 2011. – Вип. 11. – С. 740 – 746.

Япринець Т.С. Методика створення графічної наочності у навчанні географії. // Materialy IV mezinarodnivedesko – prakticka konference «Vedaavznik – 2008/2009». – Dil 12. Pedagogika. Hudba a zivot. Telovychova a sport: Praha. Publishing Nouse «Education and Science» s.r.o. - S. 47-51.

Список керівників навчального закладу

<i>Періоди</i>	<i>Прізвище, ім'я, по батькові</i>	<i>Назва посади</i>
07.1914 – 09.1917	Волнін Олександр Костянтинович	Директор Полтавського учительського інституту
09.1917 – 08.1919	Левитський Олекса Августинович	
08.1919– 11.1919	Ковалевський (час денікінської окупації)	
01.-10.1920	Булдовський Олександр Теофілович	Голова науково-учебної ради педагогічного інституту
01.-04.1921	Ніколаєв Валентин Федорович	
04.1921 – 03.1922	Щепотьєв Володимир Олександрович <i>Фактично – в.о. ректора була Мірза-Авакянц Наталя Юстівна</i>	Ректор Полтавського інституту народної освіти
03.1922 – 11.1923	Рибаков Іван Федотович	
11.1923 – 09.1925	Ходак Омелян Васильович	
11.1925 – 09.1930	Фарбер Матвій Харитонович	
10.1930 – 10.1931	Жагар Карл Петрович	Директор інституту соціального виховання
10.1931 – 09.1933	Куліненко Родіон Петрович	
10.1933 – 10.1934	Койнаш Петро Михайлович	Директор Полтавського державного педагогічного інституту (ПДПІ)
10.1934 – 04.1935	Дашенко Михайло Степанович	
04.1935 – 09.1937	Онісін Іван Максимович	
09.1937 – 03.1938	Івашина Гаврило Захарович	В.о. директора ПДПІ
03.1938–04.1940	Доценко Микола Васильович	
05.1940 – 09.1941	Асєєв Петро Миколайович	Директор Полтавського державного педагогічного інституту (ПДПІ), з 12.1946 р. – імені В.Г.Короленка (Ректор – з 1958 р.)
09.1943 – 10.1944	Бойко Антон Гаврилович	
10.1944 – 08.1949	Редько Федір Андрійович	
08.1949 – 08.1952	Кирса Іван Якович	
09.1952 – 05.1953	Нененко Дмитро Степанович	
09.1953 – 09.1971	Семиволос Михайло Васильович	
09.1971 – 03.1975	Зубань Олександр Карпович	
03.1975 – 09.1990	Зязюн Іван Андрійович	
09.1990 – 07.2008	Пашенко Володимир Олександрович	Ректор ПДПІ, ПДПУ
07.2008 – 01.2009	Киридон Петро Васильович	В.о. ректора ПДПУ
01.2009 -	Степаненко Микола Іванович	Ректор Полтавського національного педагогічного університету імені

Примітка: В час німецької окупації Полтави навчальний процес в інституті не поновлювався. Ректором (фактично – зберігачем майна й керівником ботанічного саду, обсерваторії тощо) з 09.1941 по 09.1942р. був Л.П. Ткаченко. З 09.1942 по 09.1943 р. завідувач господарства інституту – В.Є. Кізім.

Підрозділи (факультети, кафедри), у складі яких працювали викладачі географічних дисциплін упродовж 1914 – 2014 років

Назва факультету, Інституту (декан, завідувач відділу)	Назва кафедри (керівник, завідувач кафедри)	Викладачі (роки роботи в закладі)
Полтавський учительський інститут (09.1914 – 01.1920) Не мав поділу на факультети й кафедри		Тарасов В.Н. (історик, викладач історії й географії), 09.1914 – 09.1917
		Булдовський О.Т. викладав біологію і географію, 10.1917 – 07.1919
Полтавський український педагогічний інституту (01.1920 – 04.1921)		
Природничий відділ (<i>В.Ф. Ніколаєв</i>)	—	Булдовський О.Т. (методика природознавства, методика навчання географії); Дубняк К.В. (загальне землезнавство); Самбікін М.М. (метеорологія і кліматологія)
Полтавський інститут народної освіти (04.1921 – 08.1930)		
Природничо-математичний ф-т 04.1921 – 09.1922 (<i>В.Ф. Ніколаєв</i>)	Секція природничо-географічна (<i>В.Ф. Ніколаєв</i>)	Булдовський О.Т. (1917 – 1930), Ніколаєв В.Ф. (1920 – 1923), Гавриленко М.І. (1920 – 1960), Самбікін М.М. (1920 – 1934), Дубняк К.В. (1921 – 1922), Лук'янович Б.Б. (1921 – 1924), Матвієнко-Гарнага Ф.Т. (1921 – 1923), Рибаков І.Ф. (1920 – 1924), Пархоменко В.О. (1924 – 1925), Ніколаєв М.Ф. (1924 – 1930), Колонтай О.М. (1925 – 1933), Педан І. С. (1928 – 1930).
Факультет соціального виховання 09.1922 – 09.1928 (<i>О.Т.Бузинний, 1923-1929</i>)	Природничо-математична предметна комісія (голова - <i>В.С. Воропай</i>) З 1926 р. агробіологічний відділ (проф. Булдовський О.Т.)	
Факультет старшого концентру 09.1928 – 09.1930 (<i>П.Х.Митрофанов</i>)	Агробіологічний відділ (проф. Самбікін М.М.). Соціо-економічний відділ	
Інститут соціального виховання – заклад давав неповну вищу освіту (08.1930 - 08.1933)		
Шкільний факультет, (<i>І.М. Ромер, 1930-32;</i> <i>Ю.Ю.Циганенко, 1932</i>)	Агробіологічний відділ (керівники: <i>Ф.Г. Білецький, 1930-1932,</i> <i>І.І.Мазепа, 1932</i>)	Кафедра землезнавства і сільського господарства (1930/1931), агрономічних наук (1931/1932), реконструкції сільського господарства (1932/1933). Незмінний завідувач– <i>Ф.Г.Білецький</i> . Викладачі географічних дисциплін (сумісники): Самбікін М.М. , Іллічевський О.О. . На кафедрі економіки – Колонтай О.М. (1930/31), Ткаченко Л.П. викладали економічну географію.
Агро-математичний ф-т 1932-1933 (<i>Ю.Ф. Костенецький</i>)	Агробіологічний відділ (І.І.Мазепа, 1932-1933)	
Полтавський державний педагогічний інститут (з 1946 р. – імені <i>В.Г. Короленка</i>), ПДПУ, ПНПУ		
Біологічний, хімічний та географічний відділи (<i>декан І.І. Мазепа</i>).	Географічний відділ (1933/1934 н.р.)	Кафедра біології (завідувач – проф. Самбікін М.М.), Викладачі: Гавриленко М.І. , Соколов М.О. Кафедра економіки (завідувач <i>М.С.Дашенко</i>): Ткаченко Л.П. – викладач економічної географії
Історичний факульт. (<i>М.А.Курилко</i>)	Кафедра історії (1934/1935 н.р.)	Ткаченко Л.П. – викладач економічної та історичної географії
Біохімічний ф-т (1934 - 1936) Природничий ф-т (1936 - 1941)	Кафедра біології (1935 –1937) Кафедра зоології (1937 – 1941)	Ткаченко Л.П. – викладач геології та фізичної географії в педагогічному й учительському інститутах
<i>Декани: в 1934/35 н.р. – зоолог І.І.Мазепа, в 1935/36 – хімік М.М.Дашевський, 1936-1937 географ Л.П.Ткаченко; з 25.10.1937 по 28.02.1938 в.о. декана А.П.Карішин; з 1.03.1938 по 18.4.1939 – знову І.І.Мазепа; 19.4.–1.09.1939 хімік К.Я.Скарченко; з 1.09.1939 по 17.09.1941 р. – географ Л.П.Ткаченко.</i>		
Німецька окупація Полтави (09.1941 – 09.1943). Заняття в інституті не проводилися.		
Учительський інститут (<i>помічник директора Гур'єв М.Ф.</i>)	Кафедра загальної історії та географії (1946-1951). В.о. завідувача <i>С.О.Данішев</i>	Підготовка вчителів природознавства і географії 5-7 класів. Викладачі географічних дисциплін: Прохорова Л.І. , Нікітенко Н.І.
Природничий факультет: Геологія з основами палеонтології, зоогеографія, географія рослин (1943 – 2014 рр.)		
Історичний факультет (<i>П.А.Кравченко, Б.В.Год</i>)	Спеціальних історичних дисциплін та географії (Єрмак О.П.), 1990 – 2000 рр.:	Гоженко Л.І., Кушнір Л.М., Кушнір Л.Л., Злобіна С.О., Булава Л.М., Машенко О.М., Бульба С.С., Вільховий Ю.В., Єрмаков В.В.
	Географії та краєзнавства (Л.М.Булава), з 2000 р.	Булава Л.М., Кушнір Л.М., Машенко О.М., Іщенко І.І., Івашенко Н.С., Вішнікіна Л.П., Шуканова А.А., Федій О.А., Кубарєва Л.Д., Швець О.С., Шевчук С.М., Єрмаков В.В.

**Викладачі географічних дисциплін, які працювали в ПНПУ
імені В.Г. Короленка і його попередниках упродовж 1914 – 2014 років**

<i>Прізвище, ім'я, по батькові</i>	<i>Посади на час роботи</i>	<i>Роки роботи</i>
Тарасов Василь Никифорович	Викладач історії та географії Учительського інституту	1914 – 1917
Булдовський Олександр Теофілович	Голова науково-учебної ради педінституту, професор ПНО	1917 – 1930
Ніколаєв Валентин Федорович	Голова науково-учебної ради педінституту, декан, професор ПНО	1920 – 1923
Гавриленко Микола Іванович	Старший викладач учительського, педагогічного інститутів, ІНО	1920 – 1960 (з перервами)
Самбікін Михайло Митрофанович	Професор педінституту і ПНО	1920 – 1934
Дубняк Кость Володимирович	Професор педінституту і ПНО	1920 – 1922
Лук'янович Борис Борисович	Викладач ПНО	1921 – 1924
Матвієнко-Гарнага Федір Трохимович	Професор ПНО	1921 – 1923
Рибаков Іван Федотович	Ректор ПНО, професор (історик) викладач економічної географії	1919 – 1924
Пархоменко Володимир Олександрович	Професор історії; викладач економічної географії ПНО	1924 – 1925
Ніколаєв Микола Федорович	Професор ПНО	1924 – 1930
Колонтай Олекса Маркіянович	Професор ПНО, доцент ІСВ	1925 – 1933
Педан Ілько Сергійович	Викладач ПНО	1928 – 1930
Іллічевський Олімпій Олександрович	Позаштатний доцент ІСВ	1930 – 1933
Соколов Михайло Олександрович	Позаштатний викладач ПДП	1933 – 1935
Ткаченко Леонід Пилипович	Доцент, ст. викладач географії й геології Ректор Полтавського педінституту	1929 – 1941 1941 – 1942
Прохорова Лідія Іванівна	викладач учительського інституту	1946 – 1951
Нікітенко Наталія Іванівна	викладач учительського інституту	1947 – 1958
Гоженко Людмила Іванівна	Доцент ПДП	1990 – 1997
Злобіна Світлана Олександрівна	Старший викладач ПДП	1991 – 1997
Кушнір Людмила Миколаївна	Доцент ПДП, ПНПУ	1991 - по цей час
Кушнір Леонід Леонідович	Старший викладач ПДП	1991 – 2002
Бульба Степан Степанович	Старший викладач ПДП	1991 – 2001
Булава Леонід Миколайович	Завідувач кафедри, професор ПНПУ	1992 - по цей час
Мащенко Ольга Миколаївна	Доцент ПДП, ПНПУ	1992 - по цей час
Єрмаков В'ячеслав Володимирович	Доцент ПНПУ	1995 - 1996, 2011- цей час
Вільховий Юрій Віталійович	Старший викладач ПДП	1996 – 2002
Іщенко Ігор Іванович	Ст. викладач, доцент ПДПУ	1999 – 2003
Іващенко Надія Семенівна	Асистент ПДПУ	2000 – 2002
Вішнікіна Любов Петрівна	Доцент ПНПУ	2000 - по цей час
Шуканова Анжела Анатоліївна	Доцент ПНПУ	2003 – по цей час
Федій Олександр Анатолійович	Доцент ПНПУ	2003 – по цей час
Кубарева Любов Дмитрівна	Старший викладач ПНПУ	2003 - по цей час
Швець Ольга Сергіївна	Асистент ПДПУ	2004 – 2007

Шевчук Сергій Миколайович	Доцент ПНПУ	2007 – по цей час
<i>Викладачі, які з 1990 року викладали географічні дисципліни за сумісництвом</i>		
Закалюжний Віктор Маркович	Доцент ПНПУ	1990 – 1997
Шуканов Павло Васильович	Доцент	1990-ті – поч. 2000
Смоляр Наталія Олексіївна	Доцент ПНПУ	2001 - по цей час
Логвин Михайло Михайлович	Доцент	В 2000-х рр.
Липницький Анатолій Володимирович	Викладач туризму й спортивного орієнтування	2003-2007
Лаврут Тетяна Валеріївна	Доцент	2004 – 2005
Лихман Максим Сергійович	Викладач географії	2006 – 2008
Япринець Тетяна Сергіївна	Викладач географії	2007 – по цей час
Смирнова Віра Геннадіївна	Доцент	2010 – по цей час
Кушнір Галина Леонідівна	Асистент	2012
<i>Декани, завідувачі кафедр (не географи), які мали відношення до організації географічної освіти</i>		
Білецький Федір Григорович	Завідувач відділення і кафедр	1930 – 1933
Мазепа Іван Ількович	Декан, завідувач відділу, кафедри	1932 – 1941
Єрмак Олександр Петрович	Завідувач кафедри	1990 – 2000
Кравченко Петро Анатолійович	Декан історичного факультету	1989-1997, 2002 -
Год Борис Васильович	Декан історичного факультету	1997 – 2002

Зміст

Загальні риси історії географічної освіти в Полтавському національному педагогічному університеті імені В.Г.Короленка і його попередниках (1914 – 2014 рр.), <i>Л.М. Булава</i>	3
Розділ 1. ЕТАПИ РОЗВИТКУ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ	
Освітні заклади Полтавщини і Полтави перед 1917 роком, <i>Л.М. Булава</i>	
Діяльність Полтавського учительського інституту (IX.1914 - IX.1917 рр.), <i>Л.М. Булава</i> ..	
Полтавський учительський і педагогічний інститут (IX.1917 - IV.1921 рр.), <i>Л.М. Булава</i> ..	
Полтавський інститут народної освіти(IV.1921 — VIII.1930 рр.)та особливості природничо-географічної підготовки майбутніх учителів, <i>С.М.Шевчук, Л.М. Булава</i>	
Діяльність Полтавського інституту соціального виховання(VIII.1930 — VIII.1933 рр.) та елементи географічної освіти у підготовці майбутніх учителів, <i>Л.М. Булава</i>	
Нарис історії Полтавського педагогічного інституту та особливості географічної освіти за період з вересня 1933 по липень 1941 рр., <i>Л.М. Булава</i>	
Полтавський педінститут на початку війни і в роки німецької окупації (липень 1941 — вересень 1943 рр.), <i>Л.М. Булава</i>	
Найважливіші події в історії навчального закладу в 1943 – 2014 рр. <i>Л.М. Булава,</i>	
Елементи географічної освіти при підготовці вчителів природничих дисциплін та вчителів початкових класів (1943-2014 рр.), <i>Л.М. Булава</i>	
Природничо-географічна освіта в Полтавському учительському інституті (1946 - 1951 роки), <i>Л.М. Булава Л.М., О.М. Мащенко</i>	
ДОДАТКИ:	
Збірники наукових праць кафедри географії та краєзнавства(анотації і зміст)	
Список найважливіших публікацій штатних викладачів-географів ПНПУ імені В.Г.Короленка	
Список керівників навчального закладу (1914-2014 роки)	
Підрозділи (факультети, кафедри), у складі яких працювали викладачі географічних дисциплін упродовж 1914 – 2014 років(<i>Л.М. Булава</i>).....	
Списки викладачів географічних дисциплін (1914-2004)	

